

DEBRECZENI ATTILA

„SZELÍD TUDOMÁNYOK”
(Az Uránia programja)*

I. Az Uránia programírásai

1. A *Bé-vezetés*

a) pozíció és gondolatmenet

Az Uránia többször kezdődik el. A *Bé-vezetést*, mely a folyóirat élén mint program-szöveg áll, további paratextusok veszik körül, közvetlenül előtte a Belezsnaynéhoz szóló, tipográfiai is elkülönülő ajánlás található, utána *Az Elő-fizetők' Nevei* (mintegy száz név), majd az első lapszám tartalomjegyzéke. A tulajdonképpeni közlemények csak ezután kezdődnek *A' Vallás' Szeretetre-méltó-vólta* című írással,¹ amelynek részben ez a pozíció, részben pedig a szerző kiléte ugyancsak kiemelt szerepet biztosít (ez az egyetlen szerzői névvel ellátott írás az Urániában, s a szerző nem más, mint Schedius Lajos, az egyetem esztétikaprofesszora). A *Bé-vezetést* azonban folyóiraton kívüli szövegek is körülveszik, azon *Jelentések*, amelyek a korabeli hírlapokban tudatták a közönséggel az Uránia várható megjelenését (Magyar Hírmondó, 1794. február 28., március 4., 7., 25., május 23.).² Ezek számbavételétől már csak azért sem lehet eltekinteni, mert a *Bé-vezetés* egyértelműen hivatkozik rájuk, saját feladatát azokhoz viszonyítva jelölve ki: „itt, bővebben, mint sem Köz-jelentésinkben lehetett, le-beszélljük *mind azt*, a' mi ezen Munkát illeti, és a' mellyek szerént kívánunk *meg-ítéltetni*.” Valójában azonban a *Bé-vezetés* nem elsősorban bővebb kifejtést ad, hanem inkább általánosabbat, az elvi szempontokat sokkal erőteljesebben középpontba állítva, mintsem az a hírlapi jelentésekben olvasható (az általános szempontokat mindössze a március 4-ei *Jelentés* néhány sora foglalja össze, mikor tételszerűen, s egyébként a *Bé-vezetéssel* egyezően felsorolja a folyóirat „*messzebb Tzél*”-jait). Ezt jeleníti meg a szóhasználat különbözősége is: a *Jelentések* mindig „Urániáról, Urániánkról, munkánkról” beszélnek, a *Bé-vezetés* egészen

* A jelen tanulmány az MTA TKI kutatóhelyi pályázat keretében készült.

¹ Az említett szövegeket SZILÁGYI Márton forráskiadásából idézzük: URANIA 1999. A Belezsnaynéhoz szóló ajánlás a 9–12., a *Bé-vezetés* a 13–17., *Az Elő-fizetők' Nevei* a 19–23., *A' Köttet' Foglalatya* a 24., *A' Vallás' Szeretetre-méltó-vólta* a 25–28. lapokon található. A továbbiakban, tekintettel a szoros szövegelemzésre, amelynek során mindig jelezzük, a szöveg mely részénél tartunk, az e helyekről való idézeteket nem jegyezteljük.

² A hírlapi közleményeket az eredeti forrásból idézzük, de itt jegyezzük meg, hogy ezeket nagyobb részben, némi kihagyásokkal ugyan, de kiadta Gálos Rezső (lásd GÁLOS 1954, 154–160).

az utolsó logikai egységig következetesen „az illy Írások” formulát alkalmazza, vagyis általában a folyóiratokról beszél, odaértve, de külön meg nem nevezve az Urániát.

A *Bé-vezetés* mint önálló programszöveg kevés figyelmet kapott az eddigiekben,³ jobbra csak *A' nemzet' tsinosodása* szempontjából olvasva, illetve a *Jelentésekkel* együtt, a női olvasóközönség felé fordulást hangsúlyozva szóltak róla. Pedig jelentőségét a többi paratextus és programszöveg között egyértelműen kijelöli helyi értéke: ez a folyóirat *Bé-vezetése*, így az Uránia programját ez őrzi a legteljesebben, s a lapindítás pozíciójára nézve legautentikusabban. E szöveg felől nemcsak lehet olvasni a többi paratextust és programszöveget, de célszerű is efelől olvasni azokat. Ehhez azonban először is a *Bé-vezetést* magát kell magában elolvasnunk és értelmeznünk. Az első bekezdés, mint láttuk, meghatározza a szöveg helyét a megelőző hírlapi jelentésekhez viszonyítva, a második bekezdésben aztán elhangzik a tételmondat: „A' ki Hazánk' Litteraturájának valóságos Állapotját tudja, nem kételkedik az, hogy illy folytatott Írás, mind *hasznos*, mind pedig, hogy most van, éppen *alkalmatos* Ideje azt közre-bocsátani.” A *Bé-vezetés* témája tehát a folyóiratok általában vett hasznossága és hazánkban való időszerűsége, ezt a két fő összefüggést fejti ki a szöveg a továbbiakban. Pontosabban: az első fő téma, a folyóiratok általában vett hasznossága maga is két részből tevődik össze, amit a bevezető kérdés is jelez: „*Mik?* és mi *Végre valók* a' folytatott Írások?” Az első kérdésre azonban rövid pár sorban, lényegében ismeretközlő szinten következik a válasz (elsorolja, milyen lap típusok vannak a megjelenés ideje és a téma szerint), ezt követően igazából már csak a „mi végre való?” kérdés megválaszolása a tét.

A szöveg logikai egységei kérdésekkel határolódnak el egymástól. „Méltó, hogy Számot adjunk a' felől, ha *hasznos*-é, a' minn törekedünk, és mire valók az illy Írások?” – szól az első fő részt bevezető kérdés, majd a szöveg közepe táján következik a másik fő kérdés: „Hátra van az Egy, hogy meg-mutassuk, ha van-é az illy Írásoknak Helye és Ideje nálunk?” Az e kérdésre adott válasz után nem következik újabb, ez előzőek logikáját követő kérdés, a befejező rész mintegy áttűnésszerűen kezdődik el. Kezdetét legerőteljesebben az jelzi, hogy míg az eddigiekben mindig az „illy Írások”-ról volt szó, innentől fogva „ezen Munka”, „Munkánk” megnevezéssel immár közvetlenül a saját vállalkozásról esik szó, legfőképpen a megcélzott olvasóközönség (az „Asszonyi Nem”) kapcsán. A *Bé-vezetés* végül, az útra bocsátó sorok előtt, a folyóirat kiadásának pénzügyi nehézségeit hozza szóba, előbb a reménybeli előfizetőket és a saját, szerkesztői tehervállalást említve, majd az első szám megjelenését lehetővé tévő mecénási segítségért való hálát kifejezve. A szöveg logikai szerkezete áttetsző, de az értelmezés nem állhat meg ennek feltárásánál. A *Bé-vezetés* (mint az Urániát záró nagy tanulmány is) erősen metaforizált,⁴ kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk továbbá a szöveg(ek) következetesen alkalmazott frazémáinak is, mert ezek olyan összefüggésekre engednek rálátást, amelyek a kifejtés logikai szerkezetéből nem következnek egyenesen. A kérdések, amelyeken a

³ Önálló elemzéséről nem tudunk, Gálos Rezső is jobbra csak saját szavaival újrafogalmazva ismerteti néhány főbb tartalmi mozzanatát.

⁴ Vö. SZILÁGYI M. 1998, 407.

logikai szerkezet nyugszik, és a rájuk adott válaszok között ugyanis paradigmaticus széttartás⁵ figyelhető meg.

b) szelíd tudományok

Amikor a *Bé-vezetés* arra a kérdésre kezdi keresni a választ, hogy mi a hasznuk „az illy Irásoknak”, akkor rögtön pontosítja is kérdését: „Külömböznek ezeknek Következései a’ szerént, a’ mint a’ Nemzet, és az Olvasó-közönség az *Esméreteken elől-mentt*, vagy *hátra-maradt*.” Mint a továbbiakból kiderül, a szöveg valójában csak abban érdekelt, hogy a „*hátra-maradt*” állapotra nézve találjon érvényes válaszokat. Ezen nem is csodálkozhatunk, ha visszagondolunk a második bekezdés tételmondatára, amely egyértelművé tette, hogy a megközelítés szempontja „Hazánk’ Litteraturájának valóságos Állapotja”. Egyébként is, a folyóiratok a fejlett nemzeteknél szintén „ütegyengető” szerepet tölthettek be, s később, mikor „a’ Nemzet ki-kél az *Járó-sziji* alól, és *férjfiúi* Erőbe lép”, „akkor az illy Irások más Formát öltöznek magokra.” A folyóiratok hasznosságát tehát a nemzeti literatúra elmaradott fázisában kívánja értelmezni, valójában csak ez az egy kérdés áll a *Bé-vezetés* érdeklődésének homlokterében.

Feltűnő, hogy ezt az elmaradott állapotot milyen eltérő módokon metaforizálja a szöveg. Három, egymástól eléggé különböző karakterű metaforát alkalmaz, lényegében egymás mellé rendelten, jelölt viszonyítások nélkül. Először egy térbeli metafora következik, mikor ütegyengetésről, az „elől-mentt” állapotához vezető ösvényről beszél, s ehhez később is visszatér: „Nehéz a’ Tudományok’ Útja, Kezdeté darabos, és únalmas”. Közben azonban előbb a vakság–világosság,⁶ majd a gyermek–felnőtt⁷ ellentét szolgálja annak a tételnek a kibontását, mely szerint „Minden halkal, és léptsónként tenyész a’ Természetben; ez a’ nagy Alkotó el-kerül szorgossan minden Híjánosságot, minden *Rést*, minden Ugrást, a’ maga nagy Művében.” A mindenki számára közösen adott *út*, amelyen azonos cél felé lehet haladni, és a *felnövekedés* (legyen az gyermek vagy növény felnövekedése), amely az eleve adott lehetőségek kifejlését asszociálja – két gyökeresen eltérő képzetkört mozgósító metafora. Még akkor is így van ez, ha itt, ezen a ponton egyazon funkcióban szerepelnek: az elmaradottság állapotát hivatottak megérzékíteni. Pontosabban: arra hívják fel a figyelmet, hogy az elmaradott állapotban nem ugyanazon

⁵ Ennek lehetőségét *A’ nemzet’ tsinosodása* esetében S. Varga Pál veti fel (S. VARGA 2005, 316, 326); úgy gondoljuk azonban (s a továbbiakban ennek bizonyítására törekszünk), hogy a paradigmaticus széttartás nemcsak felvethető lehetőség, de a *Bé-vezetés* és az egész *Uránia* meghatározó jellegzetessége.

⁶ „Nem lehet a’ Vak egyszerre élesen Látó, a’ Tudatlan – bölts. Lassan, de annál bizonyossabban élesül az Értelem, fényesedik az Elme, lágyúl az Érzés, és tisztítatik az Ízlés... A’ Setétségből sebessen tett Lépés, a’ fényes és szürő Nap-fényre, Vaksággal büntette a’ Vakmerőt, vagy Gondolatlant.”

⁷ „Bizonyos Idejig Fátyol alatt munkál mindenben ez a’ nagy Mester; el-fedi terhes Méhében Gyümölsét, és midőn *el-tűrheti* a’ Levegő’ Terhét, akkor teszi-ki azt annak. Tejjel táplálja az Tsetsemőt, és gyenge emésztetű Éttekkel az kisded Állatot. – Ártalmas a’ Tudomány olyannak, a’ ki véle élni nem tud, – az Értelem annak, a’ ki azt vezetni nem tudja. Tsendes, szelíd, okos, ’s vigyázó Készítésében a’ hasznos Gondolkozásnak, követik az illy Irások ezt a’ jól-tévő Anyát.”

tudásra van szükség, mint a fejlett állapotban. A befogadó ugyanis nem tárgy, hanem aktív résztvevője a folyamatnak, amit a tudományok terjesztésének nevezünk. Ha a terjesztendő tudás nem a befogadói állapothoz van mérve, akkor nem hasznosul, sőt, még kárt is okozhat (hiszen, mint a közbülső metafora jelzi, a vakból nem lehet egyszerre élesen látó, a hirtelen fény pedig vaktságot okozhat).

A kérdés mindebből következően úgy tehető fel, hogy milyen is az a tudás, amelyet ebben a helyzetben, az elmaradottság állapotában „az illy Írásoknak” terjeszteniük lehet, kell és célszerű. A válasz a tudományok fogalmának (a korabeli programírásokhoz képest) új definícióját rejti magában. „Setét, és komor a’ mély Tudományok’ Tartománya, és a’ – Böltsesség’ együgyű ’s kedves; fennyen hágó a’ Túdósság – az életbéli Okosság Kézzel-fogható.” A „Tudományok, Túdósság–Böltsesség, életbéli Okosság” kettősségében, mint arra S. Varga Pál rámutatott,⁸ a szophia és a phronészis antik hagyományát láthatjuk újraéledni. A phronétikus tudásként felfogott bölcsesség lehet az a „hasznavehető *Tudomány*”, amely szolgálhatja „az *Élet*, *Jó-erkölts*’, és a’ *Köz-társaság*’ Tzélyai”-t. Ennek a tudományfogalomnak azonban elidegeníthetetlen sajátossága a „kedveltető Szín”, az „édes Forma” is, ezek nélkül a „Böltsesség” nem lehet „együgyű ’s kedves”. Amikor tehát a *Bé-vezetés* a gondolatmenet legelején a „szelíd Tudományok” megnevezést alkalmazza, a jelző nem egyszerű díszítmény, hanem a fogalmi tartalmat lényegileg módosító attribútum. Azt a tudást nevezi meg, amelyet a folyóirat az elmaradottság állapotában terjeszteni hivatott, azt a tudást, ami befogadható, mert hasznos és kellemes.

Úgy látszik, az *utile et dulce* szemléletének jegyében felfogott tudományfogalom tűnik itt fel, s nyilván nem is lehet ennek (a korban *virulens*) hagyományától eltekinteni.⁹ Minthogy azonban a tudomány itt „fronézis értelmében vett tudás”,¹⁰ az *utile et dulce* szemléletmódja is transzformáción megy keresztül ennek megfelelően. A 18. század első felében ez a szemlélet a költészet helyének kijelölését végezte el a komolyabb tudományok viszonylatában, egyfajta előkészítő szerepet tulajdonítva annak.¹¹ A *Bé-vezetés*ben viszont nem a poézis, hanem a tudományok hasznosságáról és kellemességéről van szó, a szelíd tudományok elkülönítése, mint láttuk, nem valamiféle szépirodalmi jelleg körvonalazását szolgálja. Ezen túl figyelemre méltó a hasznosság és kellemesség jelentésének az a pontosítása, amely a *Bé-vezetés* első fő részének mintegy a zárásaként¹² követ-

⁸ S. VARGA 2005, 316–321.

⁹ Vö. SZAJBÉLY 2001, 32–38.

¹⁰ S. VARGA 2005, 317.

¹¹ „Az *utile et dulce* nem idegen az európai felvilágosodás irodalomszemléletétől sem. Különösen erőteljesen jelentkezett annak korai szakaszában, a 18. század első évtizedeiben, amikor a költészetnek újra ki kellett jelölni a helyét a világ megváltozott értékrendjében.” „A szépirodalom szerepét és célját a tudásanyag közvetítésében látó felfogás azért terjedhetett el olyan széles körökben a felvilágosodás századában, mivel megoldani látszott azt a kor gondolkodóit súlyos dilemmák elé állító problémát, hogy az elvont tudásanyagot miként lehet elérhetővé tenni a kevésbé felkészült tömegek számára.” (SZAJBÉLY 2001, 33, 36.)

¹² Az itt idézendő két bekezdést követően még hat bekezdés következik a következő részt bevezető fő kérdésig, vagyis hogy „van-é az illy Írásoknak Helye és Ideje nálunk?” E rész a folyóiratok ellen szokásosan felhozott két vádra reflektál, mintegy megelőző jelleggel. E két vád: méltatlan viták terepe lehet és terjesztheti az erkölcsstelenséget. A válasz: általában nem kell kárhoztatni a jót, még ha egyesek visszaélnék is azzal. Majd

kezik, az ismétlődő retorikai szerkezet által is hangsúlyozottan: „Minden Igasság jó – de azt a’ Hely, és Idő teszi *munkássá*” – „Minden Igasság jó – de azt a’ Szín, és az Ábrázat teszi *kellemetessé*”. Az általános igazságok létezése itt nem kérdőjeleződik meg,¹³ viszont a hely és idő, valamint a szín és ábrázat fogalmai által hasznossá és kellemessé válhat. Hely és idő szerint hasznossá akkor, ha a folyóiratokat író hazafi „Szívének egész Tellyességéből Feleihez *szóll* – szóll, és reá-figyelmez a’ Haza”, szín és ábrázat szerint kellemessé akkor, ha az „illy Írások az Időnek és *Századnak Kedvét* kísírik, az Igasságokat, a’ mint minden Idő-pont szereti, úgy adják-elé, és így teszik a’ Jót – *Köz-jóvá*, mert azt meg-szerettetik”.

Mindkét meghatározás középpontjában a befogadás aktusa áll. A folyóiratok által közvetített bármely igazság csak akkor lesz hasznos, ha az képes elérni és megérinteni az olvasókat, mégpedig nagyon is határozott arculatot öltő olvasóit: a haza fiait, itt és most.¹⁴ A kellemesség sem másban áll, mint a helynek és időnek való megfelelésben, enélkül nem képzelhető el a befogadó hatásos megszólítása, mert tetszés nélkül nem várható el a nyitott befogadói pozíció kialakulása.¹⁵ Márpedig valójában ez a cél, s nem az általános igazságok pusztá kinyilatkoztatása. Nem csak a „Jó”, hanem a „Köz-jó”, ahogy azt a szelíd tudományok meghatározásaként kicsit fentebb olvashattuk.¹⁶ A phronétikus tudásként felfogott életbölcesség tehát a közösség életében betöltött szerepe, hatása szerint lehet hasznos és kellemes, a folyóiratok e „szelíd tudományok” terjesztésére hivatottak, mindig az „itt és most” követelményei szerint, mert egyébként célt tévesztenek. Ez az elvi válasz a rész elején feltett, s rögtön pontosított kérdésre, vagyis hogy mi a célja és a haszna az „illy Írásoknak” egy elmaradott állapotban lévő literatúrára nézve.

Ez a válasz azonban, noha válasz a feltett kérdésre, mégis eltávolodik attól. A kérdés az *elmaradott állapotra* vonatkozik, a válasz viszont *minden állapotra*. Azáltal irányítja a figyelmet az elmaradottság speciális helyzetére, hogy a speciális helyzetet magát teszi normává, vagyis nem a fejlettség–elmaradottság viszonyrendszerben értelmez, nem egy ideális állapothoz mér, hanem az ideális állapotot magát is ugyanolyan különösként kezeli, mint az elmaradottságot. Ha ugyanis az általános igazságok csak a „Hely és Idő” paraméterei között válhatnak hasznosakká és kellemesekké, akkor ez minden helyre és időre érvényes megállapítás, nem csak az elmaradottság esetében. *A válasz így egészen más koordináta-rendszerben mozog, mint a kérdés, amelyre válaszol, bár természetesen válaszol arra is.* Ugyanazt a kettősséget szemlélhetjük ebben, mint az elmaradottság jelzésére alkalmazott metaforikában. Az *út* egy közösnek tételezett cél felé vezet, s ezen az úton van, aki előrébb jár, van, aki hátrébb, míg a növény vagy gyermek *felnövekedése*

fogadalmat tesz, hogy ez a jelen esetben nem következik be. E rész a fő gondolatmenet szempontjából kitérőt jelent, s elsősorban egyfajta taktikai előrelátásból magyarázható.

¹³ „Minden Igasság örökké-való, maradandó – de *Köntöse* változik”.

¹⁴ „Feleihez *szóll* – reá-figyelmez a’ Haza”.

¹⁵ „... az Igasságokat, a’ mint minden Idő-pont szereti, úgy adják-elé”.

¹⁶ „A’ sivatag *Tudósságot*, haszna-vehető *Tudományá* tenni, a’ képzellt és Szőr-szál-hasogató Eszeskedéseket, az *Élet*, *Jó-erköls*, és a’ *Köz-társaság*’ Tzéllyaihoz *alkalmaztatni*”.

mindig egyedi, a sajátos egyedi adottságok kifejlése. Ez a látens szemléleti kettősség a továbbiakban is meghatározza a *Bé-vezetést* (és az egész Urániát).

c) nemzeti karakter

A „mire valók az illy Írások?” kérdésre adott válasz („a’ Hely, és Idő teszi *munkássá*”) után mélyen logikus a *Bé-vezetés* második fő kérdése: „van-é az illy Írásoknak Helye és Ideje nálunk?” A kérdés persze költői, hiszen a második bekezdés már kijelentette, hogy „most van, éppen *alkalmatos* Ideje azt közre-bocsátani”, a hazai irodalom adott állapotában, amely a hátramaradottsággal jellemezhető. Minthogy azonban az első részben körvonalazott válasz, mint láttuk, kimozdult ebből a pozícióból, így a második részben is sajátos oszcilláció figyelhető meg a magyar elmaradottság speciális szempontja és a „Hely és Idő” általános normaként funkcionáló szempontja között. Az itt következő válasz első olvasásra akár strukturálatlan felsorolásnak is tűnhet, csupa jól ismert téma a kor közbeszédéből azon dolgokról, amelyek tárgyai lehetnek egy folyóiratnak, „itt és most”. Bizonyos ismétlődő retorikai elemek azonban mégis valamiféle rendezettséget visznek e felsorolásba.

A részt bevezető kérdés utáni első három bekezdés végén mindig kérdő formában fogalmazódik meg a folyóirat lehetséges szerepére vonatkozó felvetés, feltételeken, de nyilvánvalóan költői kérdésként,¹⁷ a következő három frazeológiai egységben¹⁸ ezzel szemben állító formában.¹⁹ Az első három bekezdésben a nyelv, a tudományok és az erkölcs fogalmi szerepelnek, a következő három egységben pedig a nemzeti karakter, az eredeti munkák és az ízlés fogalmi. Az első három olyan általános célkitűzésekhez kapcsolódó fogalom, amelyek felvállalása nehezen kérdőjelezhető meg, így az e bekezdésekben alkalmazott költői kérdések a vállalások magától értetődőségét nyilvánítják ki. A következő három pontosan ugyanígy olvasható a Magyar Hírmondó március 4-ei *Jelentésében* is, mint a messzebb cél meghatározása, az állító forma leginkább e feladatkijelölés tudatosságát látszik hangsúlyozni.²⁰

¹⁷ „Egy illy Írás nem *Mód-é* vallyon a’ Nyelv’ Tisztítására, és Terjesztésére?”
„Illy Írás nem tehet még-is *valamit* a’ szép és jó Tudományok’ Tökéletesítésében?”
„...erősíteni a’ Gyengét, vezetni az Indulót, *alkalmatos* lehet talán Írásunk?”

¹⁸ Ezek a frazeológiai egységek nem esnek teljesen egybe a bekezdésekkel, mint az előzőek, mert az első frazeológiai egység maga is három bekezdésre van tagolva. Ezt a tagolást azonban leginkább annak tudhatjuk be, hogy a középen álló bekezdés egy idézet, s ennek kiemelésére szolgál a külön bekezdés, logikailag és szóhasználatában egyébként szervesen egybetartozik az előtte és utána állóval. (Az idézetről nem tudjuk, kitől való, bármely korabeli szónoki beszédből lehet, de az is elképzelhető, hogy csak idézőjelek által hangsúlyozott kijelentésről van szó.)

¹⁹ „...egy lesz Fő-Tzélunk közzül”; „Fel-tételünk az-is”; „ez-is, úgy véljük, nem ártalmas Igyekezet”.

²⁰ „Az olvasást, és ez által egészséges és józan esméreket terjeszteni ... a’ tiszta ízlést közönségesebbé tenni ... eredeti, és a’ Haza’ szükségeihez szabott munkákat ki-ereszteni ... és e’ szerént a’ Nemzeti Karaktert tisztítani és vezetni is, de erősíteni is ... az a’ *messzebb* Tzél.” (1794, 18. szám, 5. szakasz, I. kötet, 319.)

Az első bekezdésben a nyelv mint az alkotmány, az ország és a nemzet fennmaradásának legfőbb letéteményese szerepel („palládium, végvár, jegy”), magához rendelve a rendi natio két konstitutív elemét, a regnumot és az ősi alkotmányt. A nyelv által reprezentált közösség térbeli képzetekben jelenik meg („az a’ *Végvár*, a’ melly az Idegent, míg Idegen, el-tíltt Határinktól, vagy Haza-fivá által változtat”), miként pl. Batsányi és Kazinczy esetében is láthatjuk 1790 körüli írásaikban. Az „ország” képzelet tehát határvonalakkal definiálható, amelyekkel egybeesnek a magyar nyelv által kijelölt határvonalak is. Az idegenség e határvonalakon képződik meg, méghozzá meglehetősen intenzíven, erős érzelmi töltéssel. Az etnokulturális identitásnak a nyelv és ország fogalmi által végbement transzformációjára figyelhetünk fel e bekezdés megállapításaiban.²¹ Egy folyóirat tehát „itt és most” az így felfogott nyelv tisztításához és terjesztéséhez járulhat hozzá. A nyelv és a következő bekezdés kulcsfogalma, a tudományok között nem teremtődik kapcsolat ebben az érvelésben. A központi állítás „Hazánk’ Litteraturájának valószínűs Állapotjá”-ra vonatkozik: „a’ *Tudományok*, nálunk tsak *Böltsojkekben feküsznek*”, ezért szükséges, hogy egy folyóirat a maga lehetőségei szerint felvállalja a tudományok terjesztésének feladatát is, s nem a nyelv fejlesztése vagy megőrzése céljából.

Ezt a gondolatot azonban mintha mentegetőzve fogalmazná meg, legalábbis erre lehet következtetni a bevezető mondatokból, amelyekben a hízelkedés lehetőségét hártja el magától, s megállapítja: „A’ ki igen közel véli lenni magát a’ *Tudományok*’ meredek Hegyein azok’ Tetejéhez, leg-meszszebb vagy az attól.” E gondolat jól láthatóan az elmaradottság jelzésére alkalmazott metaforák közül az elsőt, az út-metaforát rejti magában, ami jellegzetesen univerzalizisztikus és perfekcionista konnotációjú. Egészen más összefüggésben érvényes, mint a nyelv az etnokulturális identitás transzformációjakor, ahogy azt az előző bekezdésben láttuk. Miként Kazinczy a *Hamlet*-ajánlásban vagy a Fáy-kommentárban egy pontosvesszővel egymás mellé illesztett két teljesen különböző, de egyaránt érvényes vonatkozási rendszert (a nyelv politikai és művelődési kontextusát, illetve az etnokulturális identitást és a civilizatorikus értékrendet),²² úgy itt a két egymást követő bekezdés teszi ezt meg a nyelv és a tudományok fogalmi kapcsán, mindkettő szolgálatára rendelve a folyóiratot.

A harmadik, igen rövid bekezdés az erkölcs fogalma köré szerveződik. Az első állítás, mely szerint az erkölcsi romlottság hazánkra még nem jellemző, a republikánus beszédmód egyik központi elemével, az erkölcsök megromlása miatti hanyatlás tételével²³ folytat rejtett vitát. Az ezt az állítást követő „de” ellentétes kötőszó logikailag azt a gondolatot vezetheti be, hogy ennek ellenére hasznos, ha egy folyóirat az erkölcsök terjesztésére vállalkozik. A bekezdés végkicsengése valóban ez, a „de” kötőszót követően azonban ezt az egyenes vonalú logikát némileg megzavaró közbeékelés található („de a’ *Virtusnak*-is van tulajdon *Kellemetessége*”). Ez az állítás nem lehet ellentéte az első állításnak, lévén hogy nincs közöttük semmilyen viszony, s az „is” szócska sem kapcsolható a bekezdés korábbi részéhez. Ha viszont odaértjük a „minthogy” kötőszót („de

²¹ Lásd erről részletesen tanulmányunkat: DEBRECZENI 2001a, 547–552.

²² Vö. DEBRECZENI 2001a, 528–530.

²³ Vö. TAKÁTS 1998, 669.

[minthogy] a' *Virtusnak-is*"), akkor mindjárt értelemtelivé válik e rész. A virtust ezek szerint nem az erkölcsök romlása, hanem éppen eredendő kellemetessége miatt célszerű terjesztenie egy folyóiratnak. Az „is” szócska, akárcsak a „kellemetes” jelző, a „szelíd tudományok” fogalmával való analógiára utal („Minden Igasság jó – de azt a' Szín, és az Ábrázat teszi *kellemetessé*”): miként a tudományok, úgy az erkölcs esetében is megtörténik a különbségtétel, az erkölcs éppen kellemetessége okán nem életidegen, hanem élhető és emberközelí.

A következő három bekezdés, mint említettük, egy frazeológiai egységet alkot, amelynek központi fogalma a nemzeti karakter. Ezek közül az első bekezdés a régi szertartások, vagyis szokások (mores) nemzetmegtartó szerepét hangsúlyozza, ugyanazon megfogalmazásban, mint tette a nyelv esetén (a nyelv „az a' *Jegy*, a melly meg-ójj, hogy a' többek között el ne olvadjunk” – a szokás „ád a' Nemzetnek *tulajdon* Formát, ez ád álló Erőt, ez ójja-meg a' Zavarodástól”). A következő bekezdés, az idézet (vagy álidézet) mind a nyelvet, mind a szokást a nemzeti karakter részeként említi, az alkotmány és az etnikum („magyar Vér”) mellett, így korábbi kizárólagos szerepük a nemzet fenntartásában itt részlegessé, s ezáltal viszonylagossá válik. Az egység harmadik bekezdésében az így felfogott nemzeti karakterhez kötődik a folyóirat egyik fő célja: „egy lesz Fő-Tzélunk közzül ezt a' *Nemzeti Karaktert fenn-tartani, erősíteni, és vezetni*”. Feltűnő a kurzívval eredetileg is kiemelt részben, hogy a nemzeti karakterhez három főnévi igenév társul, az elsőt a nyelv és a szokások kapcsán használta, a második és harmadik azonban az erkölcs kapcsán tűnt fel („erősíteni a' Gyengét, vezetni az Indulót, alkalmas lehet talán Írásunk?”). S minthogy az erkölcs (vagyis az erkölcsi romlottság) ott is a haza vonatkozásában jelent meg, így leginkább arra gondolhatunk, hogy nem pusztán az általános emberi erkölcsről van szó, hanem arról a nemzeti erkölcsről, amely maga is hagyományosan az etnokulturális identitás konstitutív eleme volt a nyelv, szokások, öltözet mellett.²⁴ A virtus így egyenlő erővel látszik kötődni a szelíd tudományok mellett a nemzeti karakter fogalmához is.

Nemigen tekinthetjük véletlen egyezésnek, hogy a nemzeti karakter megőrzésére vonatkozó mondat majdnem szó szerint így szerepelt már a március 4-ei jelentésben is („a' Nemzeti Karaktert tisztítani és vezetni is, de erősíteni is”). Ezt az állítást annál is inkább szükséges itt felidézni, mert a *Bé-vezetés* szövege explicite utal erre az idézett mellékmondat főmondatában („Ígértük, és meg-is álljuk, hogy egy lesz Fő-Tzélunk közzül ezt a' *Nemzeti Karaktert fenn-tartani, erősíteni, és vezetni*”). Mindez arra vall, hogy a nemzeti karakter egyfajta összegző fogalom, a „tudományok” kivételével magában foglalja a megelőzően tárgyalt összes fogalmat (nyelv, erkölcs, szokások), s mint ilyen kerülhet egy folyóirat célkitűzéseinek fókuszába „itt és most”. A „tudományok” különállása a rész elején feltett kérdés („van-é az illy Írásoknak Helye és Ideje nálunk?”) korábban elemzett látens kettősségét nyilvánítja meg. A „tudományok” ugyanis nemcsak a korábban felsorolt kontextuális különbségek által különbözik a többi itt feltűnő fogalomtól, de abban is, hogy egyedül ez tematizálja egyértelműen a magyar irodalomtörténet elmaradottságá-

²⁴ Lásd Szűcs 1974, 210, 252.

nak helyzetét, nem véletlen, hogy éppen itt tűnik fel újra az *út* metafora. A nemzeti karakter (és a benne összegződő többi fogalom: nyelv, szokások, erkölcs) a „Hely és Idő” karakterisztikumainak általános megragadására alkalmaztatik, vagyis bármely nemzet karaktere jellemezhető ezen fogalmakkal, nemcsak az elmaradott, nemcsak a magyar. Az, hogy a nemzeti karakter védelme „nálunk”, „itt és most” egy folyóirat egyik legfőbb célja lesz, nem a tudományok elmaradottságából fakad, hanem aktuálpolitikai vonatkozásokból és az ennek nyomán is formálódó nemzeti identitás ideologikus igényeiből.

d) eredeti munkák és ízlés

A következő két bekezdés még annyira sem felel közvetlenül a „van-e az illy Írásoknak Helye és Ideje nálunk?” kérdésre, mint az előzőek (leszámítva a tudományok kapcsán írottakat), ugyanis ezekben nemhogy az elmaradottság, de még az aktuálpolitikai-ideologikus vonatkozás sem kerül szóba. Valójában itt a szelíd tudományok meghatározása kapcsán kifejtett két összegző tétel²⁵ további pontosítása következik, az elsőből az eredeti munkák igénye következik, a második megvalósulása pedig az ízlés létéhez kötődik. Az „Eredeti Munkák vezetik a’ Népet a’ jó Formálásra” megállapításhoz járuló lábjegyzet egy Horatius-idézet²⁶ nyomatékosító erejével körvonalazza az eredetiség egyfajta értelmét, de a kifejtés valójában nem Horatius szellemét követi, ugyanis éppen nem egyéni úttörésről lesz szó a továbbiakban. A (befogadást közösségi élménnyé tevő, s ezáltal rendkívüli hatással bíró) színház példája alapján az hangsúlyozódik, hogy csakis a „Hazánkat ’s magunkat illető Dolgok” tartanak számot igazából érdeklődésünkre, mert „Úgy van alkotva az emberi Szív, hogy semmi néki nem tetszik, a’ melly valamennyire reá nem tartozik.” Ez az érvelés logikusan következik az említett alaptételből („Minden Igasság jó – de azt a’ Hely, és Idő teszi *munkássá*”), az eredeti munkának tehát ezt az elvet kell megvalósítania, ehhez pedig az szükséges az itteni érvelés szerint, hogy „*magunkból ’s körülünk* merítsünk”. Ez a megfogalmazás előfordult már a tudományok jelentéstartalmának pontosításakor is („Ezen Írások röviden, kedveltető Színbe’ esmér-tetnek Magunkat, Magunkkal, és a’ körülünk-való Tárgyokkal”²⁷), ami arra világít rá, hogy az eredeti munkák igénye szervesen összekapcsolódik a szelíd tudományok új fogalmával, s így együttesen biztosítják az „itt és most” való érvényességet, hasznoságot.

²⁵ „Minden Igasság jó – de azt a’ Hely, és Idő teszi *munkássá*” – „Minden Igasság jó – de azt a’ Szín, és az Ábrázat teszi *kellemetessé*”.

²⁶ „*Libera per vacuum posui vestigia princeps Non aliena meo pressi pede. Qui sibi fidit Dux, regit Examen – Horat.*” (Horatius, Epist. I, 19, 21–23.) „Elsőként szabadon törtem sose járt utat, én nem / léptem senki nyomán. Aki bízva magában, az élen / jár, az után rajzik ki a kas.” (Urbán Eszter fordítása; lásd URANIA 1999, 330.)

²⁷ Ez a megfogalmazás nagy hasonlóságot mutat az Orpheus programjának a *Bé-vezetés*ben harmadikként megnevezett fő tárgyával, amely azonban a szerkesztés során háttérbe szorult: „Harmadik tárgyam a’ MARGYAR TÖRTÉNETEK. E’ nevezet alatt nem magát a’ Historiát értem, hanem mind azt, valami a’ Nemzetnek történeteit, characterét, gazdagságát, Culturáját illeti, ’s magunkat magunkkal esmértethet.” (ORPHEUS 2001, 9.)

A *Bé-vezetés* egy bekezdésnyi érveléséből és ennek a szöveg többi részével való kapcsolatából nem válik egyértelművé az eredeti munkák kívánalmának a nemzeti karakter fogalmához fűződő viszonya. Az kétségtelen, hogy a bekezdések egymásutánisága valamiféle logikai összefüggést sejtet, de maga a kifejtés, mint láttuk, inkább a szöveg korábbi részeivel, a szelíd tudományok fogalmával asszociálódik. A március 4-ei jelentésben azonban ez a látens összefüggés nemzeti karakter és eredeti munkák között explicit módon is megfogalmazódott: „eredeti, és a’ Haza’ szükségéhez szabott munkákat kieresztelni ... és e’ szerént a’ Nemzeti Karaktert tisztítani és vezetni is, de erősíteni is ... az a’ *messzebb* Tzél.” Az „e’ szerént”-ben testet öltő összefüggés persze nem egészen egyértelmű (lehet ’ebből következően’, de ’ilyen módon’ is a jelentése), az összefüggés megléte azonban nem kérdéses. Az eredeti munkák iránti kívánalomban így egyszerre jelenik meg a „Hely és Idő” követelményeinek megfelelő (tehát hathatós) szelíd tudományok művelésének az igénye és a nemzeti karakter őrzésének ideologikus célzata. E két fő inspiráció nem szervül igazán eggyé, kapcsolatukat inkább csak a következtetésben, az eredeti munkák kívánásában rejlő egyezés teremti meg. Az eredetiség elve külön-külön logikai rendben feleltethető meg egyiknek és a másikkal is, nem pedig a kettő egységében, mint nemzeti tudomány.

A következő bekezdés nyitó mondata („Az *Ízlés* a’ jó Erkölcök’ Szülő-anya”) az ízlés eddigiekben nem használt fogalmát állítja előtérbe, nem önmagában azonban, hanem az erkölcs fogalmához kapcsolva. Az erkölcs viszont az előző bekezdésekben is szerepelt, két fő vonatkozásban, egyrészt a nyelv és szokások mellett a nemzeti karakter részeként, másrészt a szelíd tudományok analógiáját követő általános emberi vonatkozásban („a’ *Virtusnak*-is van tulajdon *Kellemetessége*”). Az itteni második mondat („A’ komor Virtus el-veszti e’ nélkül leg-szebb Tulajdonságát a’ *Szépségét*”) ez utóbbi vonatkozási rendszerbe látszik tartozni, hiszen a két megállapítás rokonsága szembeszökő, a szépség és a kellemetesség egymásra montírozódik, s szövegszerűen is megjelenik a szelíd tudományok analógiája.²⁸ A virtus ugyanúgy „komor”-nak nevezetik itt az ízlés hiányában, mint korábban „a’ Tudományok’ Tartomány” az „eggyügyü’ s’ kedves” „Böltesség”-gel szemben. A „Tudomány kedveltető *Használatossága*” pedig az itteni megfogalmazás szerint ugyanúgy az ízlés meglétének tulajdonítható, mint a virtus szépsége. A „komor” jelző tehát a virtus tekintetében a szépséggel, a tudományok vonatkozásában pedig a kellemességgel és hasznossággal áll szemben, az ízlés megléte vagy nem léte szerint.

Az ízlés azonban ezek mellett egy harmadik területen is országoló erővel bír, hiszen az „Élet *Édessége*” ugyancsak ettől függ. S hogy ez nem pusztán odavetett gondolat, azt erősíti a következő mondat megfogalmazása, ahol az „Élet” a „Létel” szinonimával ismétlődően fordul elő, a „boldog”, „kellemetes” és a kurzívval kiemelt „szép” jelző társa-

²⁸ „A’ komor Virtus el-veszti e’ nélkül leg-szebb Tulajdonságát a’ *Szépségét* – az Élet *Édességét* – a’ Tudomány kedveltető *Használatosságát*. ... Ezt terjesztetni szép Hazánkban, a’ helyes Ízlés által még *szebbé* tenni, bóldogabbá az Életet, kellemetesebbé a’ Lételt – ez-is, úgy véljük, nem ártalmas Igyekezet.”

ságában, sőt, már a *Bé-vezetés* első részében is megjelent a tudományokhoz rendeltén.²⁹ Ezzel pedig éppen az a vonatkozás kerül egy fogalmi szintre az erkölccsel és a tudományokkal, amely e fogalmak új értelmezésének a letéteményese. Az életidegen, komor erkölcs és tudomány ellenében a mindennapi élet számára hasznosítható, kellemessége által megélhető virtus és szelíd tudomány szolgálatának gondolata ismétlődik meg itt, visszautalva az előző részekre. Az eredeti munkák kívánalma kapcsán idéztük azt a korábbi megfogalmazást, mely szerint az „illy Írások” feladata, hogy „Magunkat Magunkkal, és a körülünk-való Tárgyokkal” ismertessenek meg, ennek folytatásaként pedig az olvasható, hogy „édes Formában el-fogadtatják vélünk azt, a’ mit az Embernek tudni szükség, hogy – *Ember* legyen”. Önmagunk megismerése és emberi léptékű élet – eredeti munkák és ízlés. Ezek által lehetnek a szelíd tudományokban testet öltő általános igazságok („Minden igasság jó”) hasznosak és kellemesek („Hely és Idő”, „Szín és Ábrázat”), s így megélhetőek.

e) társalkodónék

„Az, hogy ezen Munkát *különösen* az Asszonyi-nemnek szántuk, nem zárja-ki a’ Férjfiakat-is.” Többrendbeli furcsaság van ebben a mondatban, amely a következő bekezdés élén áll. Először is „ezen Munká”-ról szól, vagyis elhagyja az eddigiekben következetesen alkalmazott „illy Írások” formulát, s így azt az általánosságot is, amelyben a gondolatmenet ennek megfelelően mozgott. Itt már kimondottan csak egy folyóiratról, az éppen útra bocsátandó Urániáról van szó, s ezáltal a *Bé-vezetés* utolsó logikai egysége kezdődik el. További furcsaságot jelent a mondatnani szerkezet és az igeidők használata. Az alanyi mellékmondatban foglalt, múlt idejű állítás („ezen Munkát *különösen* az Asszonyi-nemnek szántuk”) mintegy ismertnek tételeződik, olyannak, amelyre elég utalni a jelen időben fogalmazott főmondatbeli közlésben („az – nem zárja-ki a’ Férjfiakat-is”).³⁰ Csakhogy az eddigiekben nem esett szó arról, hogy a jelen folyóiratot a nőknek szánják, a folyóiratok olvasóközönségét általában említvén sem került ez elő („Feleihez *szóll* – szóll, és reá-figyelmez a’ Haza”). Az alanyi mellékmondat így csak a február 28-i jelentésre utalhat, amely *A’ Magyar Asszonyi Nemhez* volt címezve, s részletesen kifejtette, hogy az Uránia a női olvasóközönséghez kíván szólni. Ehhez képest a *Bé-vezetés* éppen azt látszik hangsúlyozni e záró rész felütésével, hogy nemcsak a női olvasóközönséget célozza meg az Uránia.

A rövid, mindössze pársoros bekezdés következő mondatában sajátos gondolatritmus érvényesül („Kívánunk a’ bölts Ítéltől olvastatni, hogy *jobbítassunk* – a’ Gyengébeiktől, hogy *jobbítsunk*”), amely a „bölts Ítéltől”-et a férfi olvasókkal, a „Gyengébbek”-et a női olvasókkal montírozza egybe. A folyóirat olvasói között így ugyanolyan meg-

²⁹ „A’ sivatag *Tudósságot*, haszna-vehető *Tudománnyá* tenni, a’ képzelt és Ször-szál-hasogató Eszeskedéseket, az *Élet*, *Jó-erkölts*, és a’ *Köz-társaság*’ Tzélyyaihoz alkalmaztatni”.

³⁰ Egy ellentétes mellérendelő szerkezet és a jelen idő használata mindkét közlést újként jelentette volna meg.

oszlás figyelhető meg, mint a literatura előrehaladott és hátramaradt állapotai között, ez a viszonyrendszer jelöli ki az Uránia lehetőségeit (jobbítassunk–jobbítsunk). A következő, jóval hosszabb bekezdés azonban nem követi teljes mértékben ezt az osztályozási szempontot, hiszen visszautalva a gondolatmenet előző ízületére éppen azt fogalmazza meg, hogy „a’ Szép Nem, az Ízlés’ *Uralkodónéja*.” Az itt alkalmazott uralkodó-metaphorát a ’mélyérzelem, kifinomultság’ jelentésben értendő érzékenység-fogalom alapozza meg („Lágy Érzések hatalmasabban el fogadja min[d] azt, a’ mi *Szép*”), ami persze nem mond ellent a „bölc’s Ítélok–Gyengébbek” szembeállításnak, hiszen ez az érzékenység az ember reflektálatlan természetével összefüggő adottság, nem észbeli képesség vagy tudósság. Ellent nem mond ennek a viszonyításnak, de kilép az érvényességi köréből, s más viszonyrendszert épít maga köré. Az ízlés fogalma az előzőekben a szelíd tudományokhoz kötődött, pontosabban a „szelidség” attribútumához, amely a „kellemesség, szépség, édesség” szinonimája az ízléssel kapcsolatosan. Az *utile et dulce* transzformációjával előállott új, phronétikus tudáseszmeny, a megélhető erkölcs és élet lesz az a viszonyrendszer, amelyben a szép nem mint „uralkodóné” fellép, s a férfiak elé lép.

Az előző bekezdésben a fő állítás az volt, hogy a férfiakat sem zárják ki a megcélzott olvasóközönségből, itt pedig az, hogy a nők „tökéletesítése” a férfiak javára is szolgál. E megállapításhoz teremti meg az értelmezési keretet az „Ízlés *Uralkodónéja*” metafora. E fő állítást egy sokszorososan összetett, a bekezdést a továbbiakban lényegében kitöltő mondat fejti ki.³¹ E mondat az „akár azért” szerkezettel bevezetett két fő érvet hoz fel, amelyek lényegi különbsége a tételezett férfi közönség pallérozottsági szintjében lelhető fel. Az első esetben arról van szó, hogy a nők tökéletesítése azért szolgálja a férfiakat is, mert felemeli hozzájuk a házastársakat, a második esetben viszont éppen ellenkezőleg, a férfiak nőkhöz való felemelése történik, vonzás vagy vetélkedés eredményeképpen. Egyik esetben sem az előző bekezdésben látott viszonyítás (az észbeli képesség, tudósság kiteljesedettségének a foka) érvényesül, ezt elég meggyőzően bizonyítják a kurzivált kiemelések. A „*házi tiszta Öröm*” megnevezés a családöt, a mindennapi élet közvetlen terét helyezi középpontba, ennek felemelését pedig a mellékmondatban a feleség hagyományos szerepének átértelmezésében látja megvalósulni, abban, hogy a „házastárs”-ból „barátné” és „társalkodóné” válik. Az „édes *Vehiculum*” kifejezés egyfajta „hordozó”-ként definiálja az „asszonyi nemet”, vagyis ugyanúgy másodlagos pozícióban tartja azt a férfiakhoz képest, mint az előbbi meghatározás, de ugyanúgy nélkülözhetetlenek is.

³¹ A mondat logikai szerkezetét az alábbi tördeléssel és kiemelésekkel próbáljuk érzékeltetni, a kurziválás eredeti kiemelés, a félkövér tőlünk származik:

„Nem kételkedünk, hogy eggy Nemnek Tökéletesítése *által* a’ másnak-is szolgálunk,
akár azért, mivel a’ *házi tiszta* Örömet *fel-emelni* igyekezünk,
ha hogy Házastársakból érzékeny Barátnékat, és kellemetes Társalkodónékat készíthetünk,
akár azért, hogy ezen édes *Vehiculum* által a’ Férfiui Nem’ Tökéletességeire-is munkálunk,
vagy annak *Vonszó* Természeti Ereje **által**,
vagy azon nemes *Vetekedés* **által**,
mellyet annak Pallérozása szülhet;
akár legalább az *Olvasásnak* *Meg-szerettetése* **által**,
a’ melly sok Réseiben Hazánknak tsak a’ jó Könyvek’ Nem-léte által fojtatik-el”.

A szemlélet lényegi azonosságára utalnak az alkalmazott jelzők (érzékeny, kellemes, édes), amelyek egyúttal felidéznek a szelíd tudományok attribútumait is. A nők, a női olvasók a mindennapi életben alkalmazható tudás és megélhető erkölcs világában tölthetik csak be ezt a szerepüket. Erre az összefüggésre utal a március 4-ei jelentés vonatkozó mondata is („Az olvasást, és ez által egészséges és józan esméreteket terjeszteni”), amely a most vizsgált, sokszorosán összetett mondat utolsó tagmondatában köszön vissza, az „édes *Vehiculum*” gondolatához rendelt. A *Bé-vezetés* utolsó egysége a logikai szerkezetet tekintve bármennyire váratlanul is hozza elő a női olvasóközönség problematikáját, a szöveg egészének intenciói szerint mégis szervesen illeszkedik az addigiakhoz. Láttuk, a női közönség kapcsán valójában a férfi és női közönség viszonyáról, vagyis az olvasóközönség egészéről értekezik, s ezt nem az előrehaladottság–hátramaradás, hanem a szelíd tudományok viszonyrendszerében teszi. Tulajdonképpen e rész fejti ki a „befogadás” korábban csak érintőlegesen előhozott, noha az egész gondolatmenet szempontjából meghatározó jelentőségű problémáját, azt, hogy egy folyóirat csak akkor lehet „munkás” a „Hely és Idő” követelményei szerint, ha „Feleihez szöll – szöll, és reá-figyelmez a’ Haza”. Ez az alapviszony ölt testet a „társalkodóné” metaforának a szöveg végén való újbóli felbukkanásában is: ott maga az útra bocsátandó lap, az Uránia lesz a női olvasók társalkodónéja, azoké, akik maguk is társalkodónéknak nevezettek korábban.

2. A *Bé-vezetés* és a tágabb bevezetés

a) az ajánlás és a Schedius-cikk

A *Bé-vezetés* utolsó előtti két bekezdése az addigiakhoz képest sokkal gyakorlatiasabb kérdést feszeget, a megjelentetés anyagi gondjait. „*Kevés Száma* Elő-fizetőinknek, a’ kiket itt háládóan ’s dítsekedve nevezünk, nem rettentett-el *Íntézetünk’ Folytatásától*”. A közbeékelte tagmondat megint csak kiutal a szövegből, a *Bé-vezetés* után álló, *Az Elő-fizetők’ Nevei* címet viselő betűrendes névjegyzékre. A lista 104 tételt tartalmaz, ennek negyede női előfizető, ami nem sok, még akkor sem, ha a férfi előfizetők esetén is számolhatunk női olvasókkal. A második szám előtt közölt kiegészítés további mintegy 40 nevet, illetve példányt jelent, vagyis mindössze 150 fő körüli előfizetői táborral számolhatunk ezek alapján.³² Már az első szám megjelenését is csak egy nagylelkű támogató tette lehetővé, a *Bé-vezetés* következő bekezdése ezért hálálkodik a meg nem nevezhető, mert névtelenségét megőrizni kívánó mecénásnak (aki egyébként Festetics György volt, mint azt a szerkesztők egy utóbb előkerült leveléből tudjuk). A *Bé-vezetés*-ben megidézett fő mecénás és a kötet élén áló *Ajánlás* címzettje így nem ugyanaz a személy.

Az *Ajánlás* ugyanis Beleznay Miklósnéhoz szól, aki annak a református főúri körnek a tagja, amelybe Kármán az apja révén volt bejáratos.³³ Nem egyszerű laudációról van

³² Mindehhez adalékul szolgálhat még a Magyar Hírmondó 1794. augusztus 26-i számában megjelent *Híradás* névsora a terjesztőkről (VI. szakasz, II. kötet, 278–280). Erre a *Híradásra*, melyet Gálos nem közöl, és Gálos közlésének egyéb hiányosságaira Szilágyi Márton hívta fel figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

³³ SZILÁGYI M. 1998, 310.

szó ebben az esetben, a címzett erényei éppen azok az erények, amelyeket majd az *Ajánlás*t közvetlenül követő *Bé-vezetés* is középpontba emel. A korban szokásos módon különleges tipográfiával megszerkesztett szöveg alapvetően három egységre tagolódik, az első megnevezi az ajánlás címzettjét, majd *kinek*, illetve *ki* kötőszóval következnek a laudáció argumentumai. Először röviden az *ízlés* és az *együttérzés* erényeit dicséri Beleznaynéban, majd hosszabban méltatja az ő *hajlékát*, mint „a’ tsínos Társalkodás’ Piattzát”, egy idegen (külhoni) szemével is láttatva e hajlék erényeit („Udvari Tsínosság, Szabad Társalkodás, Pallérozott Erkölts”). A rövidebb zárórészt, melyet a *ki* kötőszó vezet be, három fogalom uralja, nem teljes tükörszerkezetben („ki a Vallást, Embert, Hazát szereti – és akit szeret a Vallás, tisztel a Haza”). A Vallás kivételével az *Ajánlás*-ban szereplő összes fogalom feltűnik a *Bé-vezetés*ben is, még hozzá fontos szerepben. A Vallás egymaga lesz viszont az Uránia tágabb bevezetésébe tartozó Schedius-cikk tárgya (*A’ Vallás’ Szeretetre-méltó-vólta*). Ez az írás fejt ki azt az itt némileg talányosnak ható megfogalmazást, mely szerint az *Ajánlás* címzettje, Beleznayné „a’ Vallást valóban, de helyesen ... szereti”. Miért a „de”?

Schedius előljáróban mentegetőzik a tárgyválasztás miatt, félvén, hogy egyeseknek az „fontosnak ugyan, de szomorúnak, komornak, vagy helytelennek fog tetszeni”, mások pedig „nevetni, és gúnyolódni fognak” rajta. Ezt a mentegetőzést ugyanaz a helyzet magyarázza, ami az ajánlás különös megfogalmazását is: a vallásról való általánosnak tekintett vélekedés. „Az a’ setét, és komor Mód, a’ mellyel a’ Vallást szokták elé-adni, Oka kétség-kívül annak, hogy mi a’ Vallás’ Képzeteivel mindenkor szomorú és kellemetlen Képeket, és Gondolatokat kötünk-öszve, és hogy víg Orzával nem gondolkozhatunk felőle.” *A’ Vallás’ Szeretetre-méltó-vóltáról* szólván tehát szükségesnek látszik az elhatárolódás a komorságtól éppúgy, mint a vallástagadó frivolitástól, amely nevet azon. Az álláspont lényege éppen az, hogy egyik szélsőséggel sem azonosul: azért, mert a vallást kivonja a komor fennköltség kizárólagos hatálya alól, még nem távolodik el annak lényegétől, sőt, éppen ezáltal véli megragadni legbensőbb lényegét. Mint a gondolatmenet végén, egyfajta nyitott zárlatként írja: „egéssz Könyvet kellene írnom, ha azokat a’ Kellemetességeket öszve-akarnám szedni, a’ mellyek a’ Vallás’ gyönyörködtető Képén vagynak el-terjedve”. Az így felfogott vallás szeretete a „valódi és egyben helyes” szeretet.

A bevezető gondolatok után a cikk további részében azt fejt ki Schedius, hogy miben is áll a vallás ezek szerint. Elsőként három pontba foglalja, mit jelent az az állítás, hogy valakinek „Vallása vagyon”, majd ezeket így összegzi: „Tehát az Istenre nézve-való Helyheztetésünknek *Esmérete*, annak *Nagyrabetsűlése*, és ezen Nagyrabetsűlésnek *Magunk-viselete* által-való *Ki-mutatása* fő Részei a’ Vallásnak.” Az ember világban elfoglalt helye és ebből adódó magatartása tartozik a vallás hatálya alá, s ez éppoly kevéssé jelent radikálisan újszerű megközelítést, mint ahogy a további argumentáció sem, amelynek során a vallás szerepét világítja meg a vitézség és haza, a magányosság és kiszolgáltatottság, a halál összefüggéseiben. Az itt alkalmazott fordulat („Melly Szeretetre-méltó a’ Vallás akkor-is, midőn”) vezet át a fennkölt és komor összefüggésektől a vallás derűsebb arculatához: „Nem kellemes Színben jelen-é meg előttünk a’ Vallás

akkor, a' midőn látjuk, hogy minden *Testi Gyönyörűségét*, a' mellyel úgy mint Emberek élhetünk, nem tsak meg-nem enged, hanem némelly meg-határozásokkal Kötelességünké tészí, tudni-illik, hogy *okosan, az-az: rendesen, annak idejében, és mértékletesen* éljünk véle?" Majd ezt folytatva a társas élet örömeit is összekapcsolja a vallással, itt is a „mértékletesség”-et mutatván fel zsinórmértékül. A *világiasság* és *társiasság* itteni megjelenése és interpretációja analógiát mutat azzal a pozícióval, amelynek megképződését az Orpheus körüli vitákban láthatjuk, s amelynek lényege a szélsőségektől való elhatárolódás volt.³⁴ Schedius cikkének ehhez (és a mértékletesség hagyományos vallási gondolatához) képest az az összefüggés az újszerűsége, amelyet a szelid tudományokkal, erkölcsökkel való hasonlóság teremt. A vallásról rajzolt eme kép ugyanis, a komorsággal való ellentét háttérével egyértelműen a tudományok és erkölcs azon karakterével rokon, amely a *Bé-vezetésben* körvonalazódott, elég talán, ha csak attribútumaikra gondolunk („komor, setét–kedves, kellemes, szelid”). Az így felfogott vallás megélhető, akárcsak a szelid tudományok vagy az erkölcs, és ezáltal szerethetővé válik.

Ennek belátásához és főleg megéléséhez azonban adekvát belső diszpozíció is szükséges, ez pedig leginkább „Lelkünknek vig, és tsendes Állapotjában” alakítható ki. Ha ekkor megszületik ez a belső viszonyulás a valláshoz, akkor az átvihető az élet szomorúbb állapotaira is, és egyáltalán, az élet egészére, szól Schedius érvelése a bevezető gondolatsor vége felé. Számunkra most leginkább ennek a belső diszpozíciónak a meghatározása érdekes; mint írja, „Sajátinká [kell] tenni azon Érzékenységeket, a' mellyeket tőlünk kíván, és belénk önt” a vallás. Az érzékenység szó jelentésváltozatai közül itt a 'mélyérzelem, kifinomultság' jelentés tűnik elénk, amely azonban sajátos viszonyban van a vallással, hiszen nemcsak feltétele („tőlünk kíván”) annak, „Hogy *Szeretetre-méltónak* találjuk a' Vallást”, de az így felfogott vallás egyben eme érzékenység forrását is jelenti („belénk önt”). A diszpozíció ezek szerint éppúgy függ a vallás felfogásától (vagyis hogy kellemetesnek vagy komornak tűnik-e fel), mint az ezzel analóg belső kifinomultságtól, az érzékenységtől. Az interakció közege a szépség és kellemesség.

Ha a vallás szeretetre méltóságának letéteményese a kellemetesség, akkor különös jelentősége van annak is, hogy a Schedius szövegében megszólított női olvasó ugyancsak ezen attribútummal jellemeztetik. A megszólítások sorában először „kellemes Olvasónéink” szerepel, majd „kellemes Barátnéink”, illetve „kellemes Barátnéim”, legvégül „Kedves Barátnéim”. A második megszólítást pedig a nők kifinomultabb érzékenységére való apellálás követi („arra a' helyes és éles Érzésre kénszerítem, a' mellyel olly bőven fel-ruházta Nemetek, a' jó Anya Természet”). A *Bé-vezetés* álláspontja tűnik elénk ismét („a' Szép Nem, az Ízlés' *Uralkodónéja*. Lány Érzések hatalmasabban el fogadja min[d] azt, a' mi *Szép*”), ezúttal azonban a vallás vonatkozásában. Az érzékeny olvasó itt a női olvasóközönségben ölt testet, de az érzékeny olvasónak a Magyar Museum körüli vitákban körvonalazódó képzetével szemben az érzékenység ezúttal nem elsősorban esztétikai természetű érzékenység. Pontosabban: az érzékenység esztétikai jellege nem a poézishez, nem a modern értelemben vett esztétikum kialakulásához kötődik, hanem a megélt

³⁴ Lásd erről ORPHEUS 2001, 371–379.

élethez, annak immanens erkölcsiségéhez, szépségéhez, kellemességéhez,³⁵ a századelő és századközép bizonyos európai gondolkodási irányainak megfelelően.

b) a cím

A Schedius-cikk eszmetörténeti pozícióját legújabbán vizsgáló Balogh Piroska arra a következtetésre jut, hogy a „látszólag pietista lexikológiára építő szöveg”³⁶ kapcsolatba hozható (a Schedius Lajossal egy időben Göttingában tanuló) Friedrich Schlegel és a német koraromantika nőszemléletével. „Innen olvasva a Schedius-szöveg sajátága nem abban áll, hogy szociológiai szempontból új olvasóközönséget akar megcélózni, hanem hogy a vallás fogalmán illusztrálva egy új hermeneutikai metódust mutat fel: az érzékenység, mégpedig a (vallásos életben is jelenlévő) szépségre való érzékenység ösztönösen szenzitív, érzelmi és feltáró természetét.”³⁷ Az Uránia címadásának³⁸ értelmezésében is göttingai nyomon indul el Balogh Piroska, mikor kapcsolatba hozza azt az 1781-ben William Herschel által felfedezett bolygó elnevezése körüli vitával. A mai Uránusz bolygó elnevezésének alternatívája³⁹ az Uránia volt, kettősségükben így a férfi és női principium ütközete zajlott, mitologizáló köntösben.⁴⁰ E „hagyomány horizontján a folyóirat címádása látványos állásfoglalás a nőiség értékei, valamint feminitás és művészet

³⁵ Ez a vonatkozás hangsúlyozódik a Schedius-cikk második bekezdésében is: „Meg-győzi még is Félelmünket érdemes Hazánk’ Leányi Tudomány-kívánásokon, és az Igazhoz, Jóhoz, és Széphez-való Buzgóságokon épült helyes Bizodalunk; és reméljük, nem vádolnak avval, hogy kedvetlen, és komor Matériát adtunk Olvasásokra, ha Figyelmetességeket meg-nem vonják tőle.”

³⁶ BALOGH 2007, 169.

³⁷ BALOGH 2007, 171.

³⁸ A *Betsület-mentése Urániának* címet viselő hírlapi jelentésükben a szerkesztők elhatárolódnak egy hasonló című német folyóirattól, amely politikai karakterű volt (Magyar Hírmondó, 1794. november 21., II, 711–712; közli GÁLOS 1954, 157–158). Az Uránia címadásával alaposabban (vagyis túllépve a csillagászat műsájával való azonosításon) Balogh Piroska foglalkozott először.

³⁹ A Mindenés Gyűjtemény legelső közleményének lábjegyzetében ez az utalás található a bolygó nevére nézve: „nevezte ezt [Herschel] az Angliai Király’ Nevéről: *Georgium Sidus György Tsillagnak*; melyért a’ Királytól öt ezer forint esztendeig való pensiót nyert.” (1789. január 1., 6.) A III. Negyed egyik cikkében ugyancsak szó esik Herschelről és felfedezéséről, az új bolygó megnevezése nélkül (1790. január 20., 96).

⁴⁰ A vitát Balogh Piroska részletesen ismerteti, bemutatja a göttingai vonatkozásokat és a Schediusszal való kapcsolódási pontokat, gazdagon idéz a vonatkozó költeményekből is, pl. Szerdahely György Alajos latin nyelvű verséből. „A költemény fókuszában az olümposzi istenek vitájának elbeszélése áll, melyben Urania, azaz a »coelestis Virgo«, mennyei leányzó számára kijelöltetik a hely az égi trónuson, az égbolt legfelsőbb régióiban. Ámde Saturnus tiltakozik, nehogy egy nőt helyezzenek nála nagyobb tisztségbe [...]. A vita és az azt követő barbár támadás elől a gyenge mennyei lányka az ég legszélére menekült, ott elrejtett. Az évezredes vitának most Herschel éles szeme vetett véget, aki visszaadta Urania régi fényét: az új bolygót tehát csakis e név illetheti.” (BALOGH 2007, 174–175.) Egy másik költemény kapcsán pedig a következőket emeli ki Balogh Piroska: „Az új bolygó vizuális jegyeit a szöveg a kedves, kellemes, nyugodt, tiszta, ragyogó attribútumok mentén kifejezette női, mégpedig nem vénuszi, hanem szűzies jegyekként aposztrofálja [...]. A legfőbb, zárásként fenntartott érv azonban nem a látvány szimbolikájára épít, hanem arra, hogy Urania révén a költőknek, festőknek, művészeknek támadna végre égi vezérük, akiket már az ókortól foglalkoztatott az égi kozmosz, és akikhez inkább illene a női, semmint a férfiúi vezérlő principium”. (175.)

organikus egybetartozása mellett, mely könnyen társítható a Friedrich Schlegel-párhuzam kapcsán kifejtett programmal.⁴¹ Ilyen értelemben szólítja meg a *Bé-vezetés* utolsó bekezdése „Gyenge Leányka”-ként az útra bocsátandó folyóiratot, felszólítván: „emlékezzél-meg *Mennyei Származásodról!*”⁴²

Ha azonban a *Bé-vezetés* korábbi bekezdéseiben is keresünk analógiát e zárlathoz, sajátos összefüggésekre bukkanunk. Az érvelés első fő logikai egységében, a szelíd tudományok jellegének meghatározásakor feltűnik egy hasonlat, amely ugyancsak a mennyei származást tematizálja, a szelíd tudományok vonatkozásában: „A’ sivatag *Tudósságot*, haszna-vehető *Tudománnyá* tenni, a’ képzelt és Szőr-szál-hasogató Eszeskedéseket, az *Élet*, *Jó-erkölts*’, és a’ *Köz-társaság*’ Tzélyyaihoz *alkalmaztatni*, a’ Böltességet, mint *Szokrátés* az Égből le-hozni – ez-is egy Haszna az illy Írásoknak.” Itt persze a hangsúly azon van, hogy az égből a földre kerüljön a tudás, az értéket a sokak számára megélhető bölcsesség jelenti a kevesek kiváltságát jelentő tudóssággal szemben, vagyis az „égi” jelző inkább negatív konnotációjú, szemben a „mennyei” inkább pozitív kicsengésével. De ha a zárlatot a maga egészében olvassuk, akkor nem lehet nem észrevenni a hasonlóságot az égből a földre lehozott szelíd tudományok itteni jellemzésével: „*Taníts! és igyekezz tetszeni! Légy tiszta, és kellemetes!* Légy hasznos Társalkodónéja Hazánk’ szerelmes Leányinak, a’ kik közzé most ki-botsátunk.” A mennyei származású Uránia immár „Társalkodóné”, amely hasonló attribútumokkal rendelkezik, mint a szelíd tudományok. S ez nem is csoda, hiszen a bölcsességet az égből lehozni „ez-is egy Haszna az illy Írásoknak”⁴³

A Szókratész-hasonlat azonban e tudományfogalom és feminitás-értelmezés egy másik lehetséges forrásvidékére is elvezethet (a göttingai hatások mellett). Szilágyi Márton a hasonlat lehetséges forrásaként Cicero *Tusculanumi beszélgetések* című művének egy szöveghelyét jelöli meg, utalván arra, hogy utóbb ez a humanisták kedvelt fordulatává vált.⁴⁴ Megtalálható azonban ez a hasonlat a *Spectator* című lap Addison által készített programírásában, az 1711. március 12-ei 10. számban: „It was said of Socrates, that he brought Philosophy down from Heaven, to inhabit among Men; and I shall be ambitious to have it said of me, that I have brought Philosophy out of Closets and Libraries, Schools and Colleges, to dwell in Clubs and Assemblies, at Tea-tables, and in Coffee

⁴¹ BALOGH 2007, 176.

⁴² „...a »Mennyei Származásodról« szókapcsolat feleleveníti azt a klasszikafileológusok számára nem ismeretlen vonatkozást, hogy az »Urania« kifejezés számos istennő, Afrodité, Héra, Hekaté és mások nevei mellett szerepel jelzői funkcióban, az illető olümposzi hovatarozását, azaz »mennyei származását« jelölve. Semmi nem utal azonban arra, hogy a »leányka« megszólítással aposztrofált Uránia eme istennők valamelyikét jelölne.” (BALOGH 2007, 173.) Ezen érvek alapján Balogh Pirokska is inkább a csillagászat Múzsájával azonosítja az Uránia nevet.

⁴³ Feltűnő továbbá, hogy *A’ nemzet’ tsinosodásában* kétszer is rokon-hasonlat tűnik fel, először Wieland, másodjára Prométheusz alakját helyettesítve be Szókratész helyére.

⁴⁴ URANIA 1999, 329.

houses.”⁴⁵ Jól látható, hogy az itteni Szókratész-hasonlat értelmezése lényegileg megegyezik a szelíd tudományok azon beállításával, amelyet az Uránia *Bé-vezetésében* olvashatunk e hasonlat előtt, mindkét helyen a tudósok és az egyházi személyek kiváltságát jelképező helyek megnevezése szerepel, szemben az életbeli okosság tereivel.⁴⁶ De Addison programírásának néhány további gondolelemével is párhuzamosnak mutatkozik az Uránia *Bé-vezetése*, Addison érveléséhez nagyon hasonló például az eredeti művek kívánalmának az indoklása,⁴⁷ s a női olvasóközönség kitüntetett szerepének a hangsúlyozása.⁴⁸ A *Bé-vezetés* egyébként explicit utalást is tartalmaz a *Spectatorra*⁴⁹ mint olyan folyóiratra, amely annak idején a ma már előrehaladott angolok kezdő lépéseit segítette, az Uránia egyik fordítása legvalószínűbben a lapból való,⁵⁰ s *A' nemzet' tsinosodása* két alkalommal is használja a „Szemlélő” megnevezést⁵¹ (ami a lapból készült korábbi fordítás⁵² címében is szerepel).

A *Spectator* idézett részei azonban az Uránia *Bé-vezetésétől* eltérő gondolatmenet elemeiként tűnnek fel,⁵³ vonatkozási rendszerük is különbözik, így semmiképp nem

⁴⁵ A folyóirat teljes anyaga, a francia változat, valamint a Tatler kép- és XML-formátumban, teljes szövegűen kereshetően a következő honlapon érhető el: The Spectator Project (<http://meta.montclair.edu/spectator/>). Vö. ehhez KONTLER 1997, 188.

⁴⁶ A *Bé-vezetésben*: „Tudósok' kevély Kő-falai”, „négy Tudománybéli Karok' Róstelljai”, vagy *A' nemzet' tsinosodásában*: „setét Tzellák”, „komor Odúk”. Az életbeli okosság terei csak az angol eredetiben vannak nevesítve.

⁴⁷ „Is it not much better to be let into the Knowledge of ones-self, than to hear what passes in Muscovy or Poland” – „Ezen Írások röviden, kedveltető Szinbe' esmértenek Magunkat, Magunkkal, és a' körülünk-való Tárgyokkal” (uo.).

⁴⁸ „But there are none to whom this Paper will be more useful than to the female World.” (Uo.)

⁴⁹ „Azon Nemzetek, a' mellyek az Erő', virágzó Állapot', és Halhatatlanság' Ösvényén messze-haladtak, az első Póltzon Helyet fogtak, nem kevés Részt tulajdoníthatnak az illy Írásoknak. A' *Spectateur*, mellyre *Popé-k* és *Addison-ok* nem általlották Kezeiket tenni, az *Encyclopedia'* Írói, mellyeket tsak a' Korts-tudós gyaláz – és az illy több, minden Nemzeteknél el-terjedt Írások' számatlan Serege elég Bizonyosság ezen Jegyzés' Erősítésére.” A *Spectator* címe itt francia formában szerepel, ami esetleg utalhat arra is, hogy francia fordításban ismerte a *Bé-vezetés* szerzője (vö. SZILÁGYI Márton jegyzetét, URANIA 1999, 329). Figyelemre méltó egyébként, hogy a francia fordítás teljes címe explicite hivatkozik Szókratészre: *Le Spectateur ou le Socrate moderne* (Lipscse, 1746–1750).

⁵⁰ *A' két szeretseny ifjú*, lásd *Spectator*, 215. sz., 1711. november 6. (vö. URANIA 1999, 353–354).

⁵¹ Maga a szó tiznél is többször szerepel a folyóirat számaiban, de olyan fordulat részeként, amely addisoni asszociációkkal bír, csak kétszer („élessen látó Szemlélő”, „értelmes Szemlélő”).

⁵² Lásd SZEMLÉLŐ 2005. A *Spectator* magyarországi (és azon belül az Urániára tett) hatását adatszerűen összefoglalja Fest Sándor (FEST 2000, 369–371) és LABÁDI Gergely a Szemlélő-fordítás előtti bevezetésében (10–17).

⁵³ Az ars poeticának is tekintett írás azzal az örömteli hírrrel kezdődik, hogy milyen sok olvasója van a lapnak, majd következik a már idézett Szókratész-hasonlat, amely mintegy felvezeti az elképzelt olvasók típusainak leírását. „A néhol kissé ironikus seregszemle négy csoportot különít el: a jómódú családokat, akik egy órát ülnek a reggeli mellett, a »Spectator«-öket, akiknek semmi dolguk sincs, a »Blanks of Society«-t, tehát azokat a férfiakat, akiknek nincsenek önálló gondolataik, s végül a nőket. Talán az ő számukra a leghasznosabb a *Spectator* – állítja Addison –, mivel jelenleg nem foglalkozhatnak mással, csak külsejükkel, jóllehet nekik is ugyanolyan joguk van ahhoz, hogy »élvezzék az elme szépségeit«, s így vívjanak ki maguknak elismerést.” (SZEMLÉLŐ 2005, 23.) Végül azon barátainak felel meg, akik aggódnak, hogy nem fogja bírni a naponkénti megjelenés miatt fenntartani a lap színvonalát (Spirit of the Paper).

állítható, hogy Addison nevezetes 10. levele az Uránia *Bé-vezetésének* közvetlen forrása vagy mintája lehetne. Sőt, jelenleg azt sem lehet filológiailag bizonyítani, hogy írója ismerte-e ezt a szöveget vagy valamely francia, esetleg német fordítását, netán csak áttételes közvetítéssel számolhatunk (olyannal, amelyet Schedius révén a göttingai közeg jelentett, amely az angol szellemiség európai hídfőállása volt, erőteljes szétsugárzó erővel, s amely maga is alakítóan formálta tovább ezt az átvett szellemiséget). A felhozott példákkal nem is a közvetlen átvétel bizonyítása volt a célunk, hanem egy eszmetörténeti párhuzam megrajzolása. Az biztos állítható, hogy a *Bé-vezetés* írójának volt tudomása a Spectatorról, s az is, hogy a Szókratész-hasonlat mellett legalább három lényegi mozzanatban (szelíd tudományok, az eredeti munkák értelmezése, női olvasóközönség) analogizálható ez a Spectator programíráásával, annak egy-egy lényeges elemével. Mindez arra talán elegendő bizonyíték, hogy a két szöveget egy gondolati mezőbe helyezzük el, abba, amelyet a csiszoltság beszédmódjaként szoktak megnevezni,⁵⁴ s amelynek lényegi sajátossága a phronétikus tudáseszmeny képviselője, tudás, erkölcs, esztétikum és életvitel összefonása. A társiaság eme paradigmájához való tartozást fejezi ki az a metafora is, amelyet az Uránia *Bé-vezetése* egyszerre választott a nők („ha hogy Házastársakból – érzékeny Barátnékat, és kellemetes Társalkodónékat készíthetünk”) és a folyóirat közvetítő szerepének megjelenítésére („Légy hasznos Társalkodónéja Hazánk’ szerelmes Leányinak, a’ kik közzé most ki-botsátunk”).

3. A *Bé-vezetés*, a többi programírás és a szerkesztés

a) a hírlapi jelentések

A *Bé-vezetés* és a tágabb bevezetés a csiszoltság beszédmódja összefüggésében vázolja fel azokat az általánosabb szempontokat, amelyek a folyóirat indítását meghatározták, ez az a háttér, amelyben a hírlapi jelentések is értelmezhetőek. Minthogy azonban a jelentések praktikus programja került először nyilvánosságra, a folyóirat élén álló programszövegek által teremtett általánosabb összefüggés csak utólagosan képződhetett meg, legalábbis azok számára, akik a jelentések ismeretében vették kézbe az Uránia első számát. Egyébként a két első, a február 28-ai és március 4-ei jelentés sem teljesen egyforma karakterű (a másik három, pársoros jelentés csak információközlő jellegű). A korábbi a bővebb, ebben első helyen a női olvasóközönség választásának indoklása áll, majd ebből következően a folyóirat hat fő tárgykörének a kijelölése következik. A második, rövidebb jelentés visszautal erre, majd meghatároz egy „*messzebb Tzél*”-t és egy „*közelebb való Tzél*”-t az Uránia számára. Ez utóbbi alatt a női olvasók nevelésének és kiszolgálásának korábban részletesen kifejtett feladat-megjelölését foglalja össze tömören, majd ezt követően ugyancsak tömören felsorolja a folyóirat tervezett hat tárgykörét is. Vagyis e második jelentés túlnyomórészt az elsőt ismétli meg, a kettős célmegjelöléssel azonban

⁵⁴ A csiszoltság beszédmódjáról összefoglalóan lásd HORKAY-HÖRCHER 1996, főleg 307–312, 321–324; KONTLER 1997, 188–208; SZÉCSÉNYI 2002, főleg 72–92.

új összefüggést teremt, különösen azért, hogy röviden megadja a „messzebb Tzél” alapvonásait is. E felsorolásban a *Bé-vezetés* elvi programjának vezérfogalmi tünnek fel, a szövszerkezetekig egyező módon, csak éppen fordított sorrendben, először az olvasás megszerettetése, a józan esméretek terjesztése említődik, majd az ízlés, az eredeti munkák, végül a nemzeti karakter fogalmi. Továbbá a *Bé-vezetés* azt, ami itt közelebbi és távolabbi célként szerepel, egy gondolatmenetbe foglalja azért, hogy zárásként a női olvasóközönséghez szól, nem tárgyalja viszont a folyóirat tervezett tárgyköreit mint a leginkább konkrét vonatkozását a programnak.

A *Magyar Asszonyi Nemhez* szóló február 28-ai jelentés a női nemhez való fordulást ugyanazon kettősség által alapozza meg, mint a *Bé-vezetés*, vagyis itt is szerepel a nők kiműveletlenségének, ugyanakkor eredendő érzékenységének a kettőssége. A gondolatmenet itt ez utóbbi leírásával indul („az a’ gyenge és mély érzés, az a’ titkos el-értése a’ szív’ leg-lassúbb rezzegésének”), hangsúlyozván a férfiúi nem számára való teremtetést („a’ Férfiúnak boldogságává szentelték-fel az Asszonyt”). A jelentés ezt a gondolatot igen részletesen kibontja, de nem hozza kapcsolatba a kifinomult női érzékenységet az ízléssel, mint a *Bé-vezetés*. A gondolatmenet más irányba fordul: „Mint esik-meg az még-is, hogy az emberi Nemzet’ szép felének formálását, ’s hasznos gyönyörködtetését annyira el-felejtjük?”⁵⁵ Az e kérdésben foglalt állítást a következő bekezdés járja körül, elsősorban itt is a férfiúi nemre vonatkoztatván a „formálás” hiányát, de rendkívül praktikus szempontból,⁵⁶ ami már nem sajátja a *Bé-vezetés*nek.

A nőnevelés ilyen jellegű megközelítése sokkal inkább jellemezte a kor egészét. A nőkérdés ekkoriban többféleképpen exponálódott,⁵⁷ a Mindenés Gyűjtemény program-szerűen is képviselte a nők nevelésének ügyét. „Minden Szüléknek azért valakitől kitelhetik, kellene taníttatni Leányaiukat a’ Históriaira, Földnek le-írására, a’ Bóltselkedésnek könnyebb részeire, az Erköltsi-tudományra, és a’ Poésisre. Sőt a’ kiktől meg lehet, taníttatni kellene velek a’ Deák nyelvet is, a’ melly minden tudománynak kúltsa. E’ mellett a’ gazda-aszszonykodást, ’s aszszonyi munkákat is gyakorolhatnák.”⁵⁸ A február 28-ai jelentés a hasonló helyzetértékelésből ugyancsak praktikus célmeghatározáshoz jut el: „Majd nem tellyes bizonyossággal lehet tehát reményleni, hogy valamint nem

⁵⁵ A három idézett rész az V. szakasz, I. kötet, 301. lapján található.

⁵⁶ „...esméretlenek azokkal a’ kötelességekkel, ’s módokkal, a’ mellyeknek tellyesítése lételeknek első tzelja”; „járatlanok azokban az esméretekben, mellyeket a’ Háznak okos Igazgatása kíván”. (302.)

⁵⁷ Az 1780-as évek első felében lezajlott egy sajátos vita Ányos Pál és ismeretlen ellenfele között, abban a figyelemre méltó tárgyban, hogy vajon az „asszonyi személyek” emberek-e avagy sem. Az 1783-as, tagadó álláspontot kifejtő könyvre Ányos Pál B. Carberi Anna álnéven adott ki cáfoló vitairatot (lásd FÁBRI 1999, 14, 23–28). A perpatvar érdemére nézve egyetérthetünk Csokonai 1795-ös tréfás újságpárodíájának ironikus megjegyzéseivel, amelyeket a következőképpen zár le: „Külömben is nem tudjuk, melyik csinál alábbvalót, az é, a’ ki tagadja, vagy a’ ki árkusokba mutogatya ezt hogy: *Kétszer kettő négy*.” (CS/SZÉPPR. 1990, 123.) A figyelem mindazonáltal valamelyest a nőkérdésre irányult így, s aztán az 1790-es országgyűlés idején felvetődött a nők politikai jogainak immár sokkal komolyabb problematikája, amelynek tárgyában Bárány Péter és Horváth Ádám röpiratai ismeretesek. A szerzők megengedő álláspontot képviseltek, noha kétségeket is megfogalmaztak, pl. a nők titoktartásának ügyében, vagy hogy képesek-e közbeszólás nélkül végigülni a hosszú diétai beszédeket (lásd FÁBRI 1999, 14–16, 29–39).

⁵⁸ Mindenés Gyűjtemény, 1789, I, 83–84.

lész fogatlan, úgy nem is lész kedvetlen Hazánk' szép Neme előtt egy olly Munka – a' melly különösen az Asszonyi Nemet illető esméreket hozzon forgásba; kedveltető móddal hasznos Tanításokat adjon; mulattasson is, oktasson is, készítsen jó, 's gondolkodó Anyákat; ossza vélek a' Nevelés' Terhét; formáljon hű, 's tiszta erkölcsű Házastársakat, kellemetes Társalkodónékat; – egy szóval: a' melly Kézi-Könyve legyen Hazánk' Leányainak.”⁵⁹ Ezek szerint a nőkre fontos feladat hárul: ők még csak a „megédesített” hasznos ismeretek megszerzésére alkalmasak, de ugyanakkor maguk is képesek a „megédesítésre”, s ezáltal a közvetítőszerep betöltésére a férfiak vonatkozásában („édes Vehiculum”). A közös vonások mellett is szembetűnő azonban az alapvetően eltérő pozíció a két lap esetében. A Mindenes Gyűjtemény a tudás és a tudatlanság közötti skálán értelmez, míg az Uránia *Bé-vezetése* emellett egy másik vonatkozási rendszert is kijelöl, mikor a phronétikus jellegű szelíd tudományok fogalmát bevezeti: a mindennapok életvitelének a kíváncsi és a kellemesség szempontjai szerint értelmezi át a hasznosságot.

b) a jelentések tartalmi tervezete és a szerkesztés

Kérdés persze, mennyire sikerült megfelelnie az Uránia három számának a jelentésekben, a *Bé-vezetésben* és a tágabb bevezetésben rögzített programnak. A nevezett programirások közül a folyóirat tartalmára nézve leginkább konkrét kifejtéssel a február 28-ai első jelentés szolgál, amely hat fő pontban rögzíti mindazon tárgyakat, amelyeket az Uránia magában foglal majd.⁶⁰ E tárgykörök gyakorlatilag mindent átfognak, ami a tudást és a gyakorlati életet illeti, így az Uránia tematikája semmivel sem tűnik szűkebbnek, mint a Mindenes Gyűjteményé. Az viszont feltűnő, hogy e tematikát a nőnevelés szükségességéből vezeti le a jelentés, vagyis egészében ahhoz rendeli, s nem a tudományok terjesztésének általában vett követelményéhez, mint Péczeli lapja. E sajátossághoz Balogh Piroska felvetése szerint a német női magazinok jelenthettek mintát, elsősorban Sophie von Laroche 1783–1784-ben kiadott Pomona című női magazinja, ennek a tematikájához hasonlít leginkább az Uránia hatos rovatbeosztása.⁶¹

⁵⁹ Magyar Hírmondó, 1794. február 28., 17. szám, V. szakasz, I. kötet, 302.

⁶⁰ A hat fő tárgy (mindig csak az első mondatnyi megnevezést idézve): „I. Erköltsi Tudomány; II. História; III. Természet' esmérete (Physica) 's Históriaja; IV. Szép Mesterségek, 's Tudományok (Aesthetica) Elmélkedések az ízlés' formálására; V. Gazdálkodás és kézi-művek (Technologia); VI. Elegyes dolgok.” (302–303.)

⁶¹ „Az Uránia szempontjából elsősorban Sophie von Laroche nevének, leveleinek és regényeinek méltató említése érdekes Schedius egyetemi előadásában. Wieland barátnője életművének többérti ismerete alapján feltételezhető, hogy Schedius forgatta a *Pomona für Teutschlands Töchter von Sophie la Roche* folyóiratot is, mely 1783–1784 között jelent meg Speierben, és az első nő szerkesztésében kiadott női magazinként tartja számon a német irodalomtörténet. Áttekintve a 18. században Németországban megjelent, nőknek ajánlott periodikumok listáját, tematikai és műfaji beosztásban a fenti folyóirat áll legközelebb az Urániához. Célkitűzése szerint meséket, verseket közölt, érdekes híreket külföldről, morális írásokat (»Tugend, Edelmet, gemütvoller Herz« témákban), nőket érdeklő sajtóságot (divat, receptek) – bár a levelezésrovatnak, ahol kifejezetten olvasónők levelei láttak napvilágot, az Uránia esetében nincs megfelelője. A *Pomonát* a szakirodalom azért

A meghirdetett tematika és a kiadott számok megfelelését Szilágyi Márton részletesen vizsgálta,⁶² így itt csak e vizsgálat legfőbb következtetéseit emeljük ki, gondolatmenetünk szempontjai szerint. Megállapítja, hogy alapvetően megvalósulnak a tematikai törekvések, vagyis az Uránia közleményei több-kevesebb pontossággal besorolhatóak az előre megadott rovatokba, s a folytatásos közlések jelentős számából kifolyólag a rovatok folytonossága is megteremtődik. Ugyanakkor e három számban megfigyelhető a hangsúlyok némi átrendeződése is, „az első számban inkább a morális írások túlsúlya látszik – számszerűleg éppúgy, mint a szövegeknek a folyóirat struktúrájában elfoglalt helye alapján –, addig a másik két számban egyre inkább előtérbe kerülnek a tervezet végén, az ötödik, s kisebb részben a hatodik rovatban jelzett műfajok.”⁶³ Ez azt jelenti, hogy a gyakorlatiasabb vonulat (pl. a háztartási tanácsok) egyre több teret kapott, de e mellett az esztétikai jellegű, művészeti tárgyú írások száma is nőtt, ami megint más irányultságot jelez, így a szerkesztési gyakorlat és annak menet közbeni módosulása nem mondható teljes mértékben következetesnek.

A közlemények által reprezentált tájékozódási irányokat illetően ugyancsak némi széttartás érzékelhető. Mint Szilágyi Márton megállapítja, „feltűnő, hogy a fordításra kiválasztott szövegek között milyen komoly helyet kap az 1770-es évek német nyelvű tudományos folyóirata, az Anzeigen. Különösen, hogy ez a magyarítás révén olykor, áttételesen az 1740-es években gyökerező kezdeményezéseket folytat”.⁶⁴ Ugyanakkor világosan tetten érhető a göttingai neohumanizmus jóval korszerűbb és egészen eltérő karakterű szellemi hatása,⁶⁵ továbbá konstatalható a szépirodalmi tájékozódás megint csak más irányultsága: „Pope, Lichtwer, Kleist, Meissner a korszak népszerű, ismert szerzői, ám egyrészt mégiscsak modernebbek, mint a tudományos cikkek reprezentálta törekvések, másrészt viszont nem tipikusan a Haibund képviselői vagy példaképei; ráadásul *A' nemzet' tsinosodása* egyik utalása éppen Wieland gráciaköltészetét említi pozitív példaként.”⁶⁶ Ha ehhez még hozzávesszük a *Fanniban* megtestesülő ízléstörekvéseket, valamint azt a tényt, hogy az Uránia más szövegei pedig nagyobb átalakítások nélkül bekerültek a Patzko-féle kalendáriumba, vagyis a popularitás közegébe,⁶⁷ akkor bizvást állítható, hogy az Uránia tájékozódása ellentmondásokkal terhes, egyáltalán nem jellemzi e tekintetben az az egyértelműség és plaszticitás, amely például a Magyar Museum esetében megállapítható. Mindez elég nagymértékben a szerkesztés gyakorlati kényszereiből adódott,⁶⁸ amelyek így jelentősen befolyásolták a program megvalósítását.

tartja egyedülállóan a 18. századi női folyóiratok között, mert mögötte egy szélesebb »Bildungskonzept« bontakozik ki, mely a német leányok irodalmi művelésén keresztül a német kultúra »csinosítását« célozta – *A' Nemzet' tsinosodását* tartalmazó Uránia esetén tehát érdemes lehet előképként számolni vele.” (BALOGH 2007, 172.)

⁶² SZILÁGYI M. 1998, 278–293.

⁶³ SZILÁGYI M. 1998, 285.

⁶⁴ SZILÁGYI M. 1998, 289–290.

⁶⁵ Vö. SZILÁGYI M. 1998, 290.

⁶⁶ SZILÁGYI M. 1998, 291.

⁶⁷ Vö. SZILÁGYI M. 1998, 271–272, 292–293.

⁶⁸ Vö. SZILÁGYI M. 1998, 274–277.

c) a *Bé-vezetés* programja és a szerkesztés

A folyóirat számait meg kellett tölteni, ennek feladatát a két szerkesztő lényegében magára vállalta, ami elsősorban fordítások készítésével volt lehetséges. Noha a fordítások kiválasztásában igyekeztek megfelelni az Uránia meghirdetett tematikájának, s ez többnyire sikerült is, valamiféle szemléleti egység megtartására ilyen körülmények között nemigen mutatkozott esély. Még kevésbé felelhetek meg így a *Bé-vezetés* programjának, amely eredeti munkák írását szorgalmazta, ezek száma igen kevés a folyóiratban. Igaz, a fordítások szorosán próbálták az eredetit követni, vagyis elkülönültek a korabeli tudományterjesztő kiadványok kivonatoló technikájától,⁶⁹ de elkülönültek a szoros fordítást elvszerűen képviselő és megvalósító Magyar Museum törekvésétől is, amely a fenséges és naiv hangnemeinek meghonosítására irányult.⁷⁰ Ugyancsak nem mondható, hogy az Uránia szerkesztésében jelentősebb szerepet kapott volna a nemzeti karakter megőrzésére irányuló ideologikus igény, amely a *Bé-vezetés* második logikai egységének egyik tartópillére. A közlemények sorában inkább csak a nemzetek szokásait, azok különbségeit ismertető olvasmányok szerepeltek, amelyek a kérdés általános vonatkozásához jelentettek szemléltető anyagot. Hasonlóképp kicsiny szerephez jut az ízlés-fogalom, abban az összefüggésben mindenképp, ahogy a *Bé-vezetés*ben szerepelt. Így leginkább a művészeti tárgyú írásokban bukkan fel, elsősorban esztétikai jelleggel.⁷¹

A „messzebb Tzél” elemei, amelyek a *Bé-vezetés* második logikai egységét képezik, a szerkesztés során tehát nem jutottak érdemleges szerephez, a közleményekben háttérbe szorultak. A „közelebb való Tzél”, a női olvasóközönséghez való fordulás, annak (s rajtuk keresztül a férfiak) kiszolgálása és ezáltal való felemelése jóval hangsúlyosabban jelen van az Uránia három számában. A nő mint implicit olvasó közös pontot jelent a jelentések tartalmi jellegű tervezete és a *Bé-vezetés* elvi programja között, az előbbi ebből vezeti le, hogy mit is akar közölni a lap, az utóbbi erre futtatja ki a szelíd tudományok programját. Mégsem mondhatjuk azonban, hogy a megvalósulás a program szerint történt, mint Szilágyi Márton megállapítja, „a női olvasóközönség megcélzása messzeemenően nem valódi olvasásszociológiai tényekre alapozva történt meg, hanem egy virtuális és filozófiai elvontságban létező ideáltípus körülírása révén, sokkal inkább témának, mint befogadónak tételezve az asszonyi nemet.”⁷² Az Uránia közleményeiben valóban kitüntetett helyet foglal el a nő, a női szerep, a házasság témaköre, közvetlen és áttételes módon egyaránt, s ez persze számot tarthatott a női olvasók érdeklődésére. A tematikai megfelelés azonban önmagában nem feltétlenül tekinthető elégségesnek.

Különösen nem tekinthető elégségesnek, ha figyelembe vesszük a program azon sajátosságát, hogy a nőkön keresztül a férfiakhoz is szólni kíván, vagyis a nő által reprezentált művelt középrétegbeli olvasót célozta meg, az angol és az azt (is) közvetítő göttingai

⁶⁹ Gondolhatunk itt Péczeli Mindenes Gyűjteménye mellett Molnár János Magyar Könyv-házára vagy Sándor István Sokféléléjére (lásd erről SZILÁGYI M. 1998, 277–278).

⁷⁰ Lásd erről DEBRECZENI 2007, 98–108.

⁷¹ Vö. SZILÁGYI M. 1998, 277.

⁷² SZILÁGYI M. 1998, 289.

mintáknak megfelelően. A problémát az jelentette, hogy a hazai literatúrában még nem formálódott ki az a megszólalási mód, amellyel ez az olvasó elérhető, feltéve, hogy már létezik, s nem maga is kiformalásra vár. A tartalmi sokszínűség és változatosság, a praktikum és ismeretterjesztés előterbe kerülése ezt az olvasót volt hivatott kiszolgálni, de mindez elég sajátosan valósult meg. A többnyire tudós újságokból fordított cikkek lényegében a jegyzetek elhagyásával minősültek át ismeretterjesztővé,⁷³ a praktikus ismeretek, népszerű olvasmányok szintjét pedig csak „a tradicionálisan létező, populáris kiadványtípus, a kalendárium műfajához igazodva tudták elérni a szerkesztők”.⁷⁴ Mindez amellet, hogy szétartóvá teszi a közleményeket, eltéveszti a szelíd tudományok fogalmának való megfelelés lehetőségét is, mert a közölt anyag így csak részlegesen harmonizálódhat a „Hely és Idő” specifikumaival, mely által igazából hasznossá lehet, s az erőteljes tudós kapcsolatok miatt a kellemesség kívánalmával sincs mindig összhangban. Az Uránia így nem tudta megteremteni saját közönségét, amelyben érvényes lehetett volna, a létező közönség pedig nem mindenben érezhette magáénak. A folyóirat hamari megszűnésének okai közé ezeket is odaszámíthatjuk, a számos anyagi gond, gyakorlati nehézség és egyéb problémák mellé.

d) *A' nemzet' tsinosodása*

„Meg-ígértük, hogy 4 Köttetet minden esetre ki-adunk, és meg is álljuk szavunkat, el lévén arra szánva, hogy az után a' mi Írásunk is, a' jobb Magyar Munkáknak – a' *Mindenes Gyűjtemény'*, *Múzeum'* és *Orfeus'* sorsára jut.” Ez a jóslatszerű megállapítás az Uránia szerkesztőinek a Magyar Hírmondó 1795. március 6-ai, 19. számában közzétett jelentésében szerepel,⁷⁵ ami még az Uránia 3. számának megjelenése előtt látott napvilágot. A jóslat olyannyira beteljesedett, hogy a tervezett negyedik számot sem tudták kiadni. Szilágyi Márton úgy vélekedik, hogy *A' nemzet' tsinosodása* című tanulmányának a harmadik szám végére illesztése arra vall, „hogy a szerkesztők aligha bíztak komolyan egy negyedik szám megjelenésében”, ezért „mintha mégiscsak bele akarták volna zsúfolni a szerkesztők a harmadik számba”. Ezt a feltételezését pedig arra a megfigyelésre alapozza, hogy a folyóiratnak ezen legfontosabbak közül való írása az előzetes programból „látványosan kilóg”.⁷⁶ Ha az „előzetes program”-on a jelentések tartalomleírását értjük, abba valóban nem illik bele, mert *A' nemzet' tsinosodása* maga is elvi jellegű program, s mint ilyen, inkább a *Bé-vezetéssel* vethető össze.

⁷³ SZILÁGYI M. 1998, 290.

⁷⁴ SZILÁGYI M. 1998, 285.

⁷⁵ 7. szakasz, I. kötet, 320. Némileg költőiben megismétlik ezt az 1795. április 24-ei, utolsó ismert felhívásuk élén: „Sokan alattomos Szánakozással nézték, mindjárt Munkánk' Felállításának kezdetében intézetünknek jövendő öszveomlását, és azt, mint bizonyost jövendőték. Fenyegette mutatták a' *Mindenes Gyűjtemény[n]ek* ideje előtt letépett Asztagjait, a' *Magyar Muzeumnak* bekilinselt Ajtaját, a' *Magyar Orfeusnak* megnémült Lantját; és ... Vakmerők Ti, így szóltak, egy gyenge *Leánykát* eresztetek útnak, és nem rettegtek?” (A 33. szám Tóidaléka, 7. szakasz, I. kötet, 565.)

⁷⁶ SZILÁGYI M. 1998, 283.

A' nemzet' tsinosodása a Bé-vezetés továbbírása, kapcsolatuk egészen nyilvánvaló, így tartja nyilván ezt az egész eddigi értelmezési hagyomány, igaz, *A' nemzet' tsinosodása* felől olvasva a *Bé-vezetést*. Ha a két szöveg viszonyát kívánjuk megvizsgálni, első pillantásra szembeszökő némely bővítés és kihagyás. Nem esik például egyetlen szó sem *A' nemzet' tsinosodásában* a *Bé-vezetés* és a jelentések központi eleméről, a női olvasóközönségről, ami azért elég feltűnő jelenség. A *Bé-vezetés* második logikai egységének fő fogalmai (nemzeti karakter, ízlés, eredeti munkák, vagyis a „messzebb Tzél” elemei) közül igazából csak az eredeti munkák kivételül kap részletes kifejtést *A' nemzet' tsinosodásában*, a másik kettő inkább csak érintőlegesen szerepel. A „nemzeti karakter” konstitutív részei között, ideologikus összefüggésben említődött nyelvkérdés azonban sokkal részletesebb kifejtést nyer a korábbiaknál, s a *Bé-vezetés* értelmezői pozícióját meghatározó elmaradottság-képzet is összehasonlíthatatlanul részletesebb elemzés tárgya lesz. Teljesen új gondolatalként jelentkezik a Poézis fogalmának alapos értelmezése, ez a korábbiakban egyáltalán nem jelent meg a programírásokban.

A' nemzet' tsinosodása a korábbiakhoz képest megújított gondolatalkatokat önálló logikai szerkezetbe rendezte, vagy még inkább: a választott logika maga követelte meg a fogalmi háló megújítását. A szöveg belső tagoló elemek által három fő részre osztatik, az első, bevezető egység az elmaradottság állapotával való szépítés nélküli szembeülést szorgalmazza, a második erre a szembeállításra vállalkozik, mikor részletes kör- és kórképet ad a magyarországi művelődés állapotairól, a harmadik pedig azon módokról elmélkedik, amelyek hozzásegíthetnek ezen állapotok megváltoztatásához. Ez a logika egészen más vonatkozási rendszerben mozog, mint a *Bé-vezetés*, amely a kérdéseit mindig a folyóiratok („az illy Írások”) általában vett céljainak meghatározása végett tette fel, s az elmaradottság állapota ebben a viszonylatban vált kiindulási ponttá. *A' nemzet' tsinosodása* alapviszonylata a magyar irodalom, annak elmaradott állapota, fő kérdése, hogy mit tehet, mit tegyen az „igaz Literátor” ebben a helyzetben. Sem a folyóiratok, sem maga az Uránia nem kap szerepet itt, s ez maga is kelthet olyan érzést, hogy e tanulmány „látványosan kilóg” nemcsak az előzetes programból, de a folyóirat egészéből is.

Kérdéses így az is, mennyiben tekinthetjük ezt az egyébként valóban kiemelt jelentőségű szöveget az Uránia programírásának, sőt, azt is felvethetjük, mennyiben programírás ez. A választ a szöveg valódi kontextusának megtalálásától remélhetjük. Mert ha nem elsősorban az Urániára vonatkoztatva olvassuk *A' nemzet' tsinosodását*, hanem inkább a megelőző folyóiratok programjaira (ezek közé értve az Uránia *Bé-vezetését* is) s az ezek körül kibontakozott vitákra, akkor megszűnhet a szertelenségnek az az érzete, amit a folyóiraton belüli helye generálhat. Ebből következően viszont a szöveg nem annyira programírásként tűnik fel előttünk, hanem sokkal inkább vitairatként. Az elődöktől eltérően nem folytat explicit vitát megnevezett ellenfelekkel, legfőbb tételei azonban kivétel nélkül a korábban lefolytatott irodalmi vitákhoz szólnak hozzá, saját álláspontot

körvonalazva. Úgy beszél a tudós hazafiság nyelvét, hogy el is távolodik attól.⁷⁷ Megszületik a csiszoltság nyelve, amire már a címadás is utal.

II. A' nemzet' tsinosodása mint vitairat

1. Akadályok

a) az „igaz Literátor” nézőpontja

„Megbatsáthatatlan Hibája az, Nemzeti Íróinknak, hogy *kényesztetik* Nemzetünket. Ezek, a' kik felhágnak a' Tanító székre, felemelik Szavokat, hogy – oktassanak!... óh! melly illetlen ezeknek Szájokban a' Hízkelkedés” – szól A' nemzet' tsinosodásának a felütése. Már olvashattuk ezt a gondolatot a *Bé-vezetés* második logikai egységében, a tudományok állapotát leíró rövid bekezdés élén: „Hízkelkedni mindég, de a' Közönség előtt éppen nagy Alatsónyság.” Ehhez a szentenciaszerű megfogalmazáshoz képest azonban A' nemzet' tsinosodása variánsa támadó élű, a hazai literátorokat személyükben is megszólítja, felróva nekik a hízkelkedést, a kényeztetést, majd a tömjénezést, a szédítést és így tovább. A provokatív hangütés a tanulmány fő kérdését exponálja, amely az „igaz Literátor” mibenlétét, feladatát firtatja. Ahogy a *Bé-vezetés* a folyóiratok általában vett hasznáról és nálunk való alkalmazhatóságáról kíván számot adni, úgy teszi fő tárgyává a jelen tanulmány az „igaz Literátor” felelősségéről, hivatásáról való számadást, s rögtön ki is nyilatkoztatja, hogy a „szent Hivatal”, a „felséges Póltz” betöltésére csak egy módon lehet méltó az író: „Igaz és egyenes légyen”, „szóljon Igazat”. A nemzeti irodalom adott helyzetében ez pedig csakis egyet jelenthet: aki „élessen látó Szemléző”, az fel kell hogy verje „a' Nemzetet vakmerő Veternumából”.⁷⁸

Ettől az elhivatottságtól áthatottan száll vitába a tanulmány azon hízkelkedő véleményekkel, amelyek a nyelv, a tudományok, a irodalom „hasadó Hajnaláról”, „felderült Egérül”, „szerentsés Megérkezéséről” beszélnek. A tudós hazafiság beszédmódját erősen meghatározta a világosság-metaforika, amely a „hajnalhasadás, kiderülés” képzetével érzékeltette a megindult fejlődést, általában az 1770-es évekhez, Bessenyeiék nemzedékéhez kötve a kezdetet. Ha a kezdetekhez való viszonyt illetően voltak is eltérések abban (pl. Kazinczy és Batsányi között), hogy mennyire tekinthető folytonosnak a fejlődés az irodalmi hagyományokat és az intézményes kereteket illetően, ha esetleg különbözőképpen értékelődött is, hogy mennyire haladtunk már előre (amit a metaforika fokozatai is érzékeltetnek), a távlatok szempontjából azonban az egység dominált, vagyis az a mindent átható látens szemléletmód, hogy a kibontakozás lehetőségei adottak, a már felkelt

⁷⁷ A tudós hazafiságra nézve lásd DEBRECZENI 2001b. A' nemzet' tsinosodása eme sajátos pozíciójára már Bíró Ferenc is tett utalást, mikor azt írta, hogy a „szerző láthatóan meg akarja őrizni azokat az argumentumokat, amelyeket az előtte járók fedeztek fel és hasznosítottak”, noha „olyan felfogás irányába indult már el, amelyhez ezek az érvek nem igazán szükségesek, sőt, logikailag mintha nem is igazán illeszkednének ahhoz a gondolatvilághoz, amelyben ezek az érvek eredetileg helyet foglaltak.” (BÍRÓ 1995, 482–483.)

⁷⁸ Veternum (lat.): álmokör, restség (URANIA 1999, 355). Itt tűnik fel először a tanulmányban a Spectatorre utaló „Szemléző” kifejezés.

„nap” halad a maga útján, egyre több fényt terjesztvén. Ezt a helyzetértékelést csak fel-erősítette a II. József halálát követő eufórikus időszak, különösen az 1790. júniusi or-szággyűlési napok, amelyeken a magyar nyelv ügyében több szimbolikus jelentőségű döntést is hoztak.

Mindez nem mond ellent annak, hogy gyakoriak az elmaradottságot bíráló hangok, a mecénások hiányát, az olvasás elhanyagoltságát stb. panaszló megnyilatkozások. Az a tétel ugyanis, amelyet az említett tények bizonyítanak, vagyis hogy a nemzet még távol van attól a tökéletességtől, amelyet a nyugati nemzetek már elértek, jól megfér az elért eredmények dicséretével a tudós hazafiság beszédmódjában. Az említett érvelések felhí-vo jellegűek, buzdítást foglalnak magukban, vagy azáltal, hogy az elmaradásban rejlő kihívást hangsúlyozzák, vagy azáltal, hogy a megtett út eredményeiből erőt merítenek és visszaigazolást nyernek. Közös azonban ezekben az érvelésekben, hogy a távlatokat eleve adottnak veszik, érvényességük a folyamatos előrehaladás lehetőségének szemléle-tén épül, ami nemcsak elvi lehetőséget jelent, hanem reális esélyt is az adott helyzetben. Valójában az Uránia *Bé-vezetése* is ezt a vonatkozási rendszert teszi a magáévá, mikor az első fő kérdés megfogalmazásakor különválasztja az „*Esméretekben elől-mentt, vagy hátra-maradt*” állapotokat, amely specifikumok figyelembevételével kell egy folyóirat-nak definiálnia önmaga célját. Az ezen állapotok megérzékítésére alkalmazott metafori-ka, az út és a növekedés metaforája (minden széttartó vonásuk ellenére) egyaránt értel-mezhető a távlatok érvényességének szemléletmódja szerint, s semmi nem utal arra, hogy más szemléletmódot rejtenének magukban.

Az út és a növekedés metaforája a *Bé-vezetés*hez képest változatlan formában megje-lenik *A' nemzet' tsinosodása* bevezető részének a második felében.⁷⁹ A két bekezdés azonban közrefog egy harmadikat, amely már egészen más perspektívát érvényesít. „Valljunk Igazat! ott megállapodtunk, a' hol elkezdettük. Egy kis 'Sibongás, egy kis Felforrás az egész Dolog' Summája! Augustus' és XIV-dik Lajos' Századjai nálunk egy Esztendőben be is állottak, el is múltak.” E bekezdés elég rejtélyesen fogalmaz. Nem mondja meg például, hogy melyik esztendő is hozta volna el nálunk az augusztusi és lajosi fénykorra való utalással jelzett felvirágzást. Egyáltalán, miért az utalás a fénykor-ra, ha egy mondattal korábban az egész dolog summája egy kis zsidongásnak, felforrás-nak minősül, amely nem lépett túl a kezdet állapotán. A szöveg azért talányos, mert magán túlra utal, saját körén belül maradván nem fejthető fel értelme. A fénykorként megnevezett esztendő II. Lipót uralkodásának időszakát jelentheti, legalábbis a szöveget hűen parafrázáló Csokonai így értette, s ez a beállítás rögzülni látszott a kortársak visz-szaemlékezéseiben is.⁸⁰ Ezzel persze ellentétben van a „zsibongás” minősítés, ha egy-

⁷⁹ Itt egyrészt az az állítás hangzik el, hogy „a' Tudományok' ditső Halmának Derekán még nem járunk”, másrészt pedig: „De takarjuk el a' jövő Nyom előtt ezt a' Képet, hogy kevesebb légyen az Ok, nekünk a' Szeméremre, és nekik a' Szánakozásra... Midőn ők a' Tudományok' feltisztultt Ege alatt azoknak boldog Sű-gárinál melegítik magokat, mikor a' józan Értelem', és szép Ízlés' kedves Gyümöltsei mellett áldják Öseiket, a' kik Haszonkeresés nélkül plántálták ennek Fáit – ne tudják, ne hidjék ők, hogy olly hideg, olly mord vólt akkor az Ég, mikor azok tsirádtak.”

⁸⁰ CS/LEV. 58–59, 68.

másra vonatkoztatjuk az egymást követő mondatok állításait, de a bekezdés egészének retorikája inkább elfedni látszik e belső disszonanciát.

A bekezdés minden mondata azt hangsúlyozza ugyanis, hogy megrekedtünk. A „hátra-maradás” állapota nem egy biztató perspektívából értelmeződik, amely reális esélyét láttatja a „hátra-maradás” felszámolásának. Maga a perspektíva bizonytalanodik el, nem elvileg persze, hanem az adott helyzet kibontakozási esélyeit illetően. Jól látszik a különbség a *Bé-vezetés* és *A' nemzet' tsinosodása* között, hiszen még a hízelkedést ugyancsak elvető, a „hátra-maradás”-t illetően igen kritikus *Bé-vezetés*ben sincs jelen ilyen erővel a „megrekedés” felismerése, ami persze összefügghet az Uránián belüli pozíciójukkal is, az indulás, illetve a lezárás helyzetével. A tudós hazafiak buzdító érveléseinek a fő szempontja érvénytelenedett el ezzel, így új nézőpontot kellett találni. Amikor *A' nemzet' tsinosodásában* megszólaló „igaz Literátor” „ártalmas szédítés”-ről beszél, a helyzetértékelésnek ezt az új szempontját fogalmazza meg. A „hátra-maradás” megszűntetésére irányuló buzdításhoz a realitásokkal való szembesülésből remél erőt nyerni, ez a mozgás szervezi meg a szöveg retorikáját.

b) józan értelem és szép ízlés

Az ezt a vállalást teljesíteni kívánó új rész három csillaggal elválasztva kezdődik. A szöveg ily módon jelzett belső szakaszhatárát azonban az illesztésnél erős, egyszerre metaforikus és fogalmi kapocs hidalja át. Említettük, hogy az előbb vizsgált bekezdést két olyan bekezdés fogja közre, amelyek az út, illetve a növekedés metaforáját alkalmazzák a hátramaradás érzékeltetésére. Az elsőben kizárólagos a tudományokhoz vezető út képe, a másodikban a növekedés-kifejlés képzete jut túlsúlyba. Ez utóbbiban az elérni vágyott célt megjelenítő két tagmondat közül az első (a „midőn” kezdetű) a „tudományok feltisztult ege alatt” kifejezéssel még inkább egy tartományt vagy állapotot jelenít meg, amely az út végén áll, ahová meg lehet érkezni. A második („mikor” kezdetű) tagmondatot már egyértelműen a tudományok boldog sugaraitól felnövekvő fiatal fák megjelenítése, vagyis a növényi metaforika uralja. A hátramaradás okainak vizsgálatakor pedig, mint a rész végén olvashatjuk, az igaz literátornak kifejezett célja lesz „reá mutatni arra a' Féregre, melly fiatal Plántátskáink' Növését akadályozza”. Az új rész bevezetője ugyanezt a képet ismétli meg, a „férget” „dögletes miasmával” helyettesítvén, „melly nálunk ezt a' Plántátskát – a' Culturát megemésztí.”

Figyelemre méltó azonban a plántának a kultúra fogalmával való azonosítása is. Az előző bekezdésben olyan plántákról volt szó, amelyek a tudomány sugarainak hatására fordulnak termőre, s hozzák meg „a' józan Értelem”, és szép Ízlés' kedves Gyümölcsei”-t. E metaforabokorban tehát a kultúra fogalma úszik rá a józan értelem és szép ízlés fogalmaira, a tudomány ezeknek érlelőjeként, vagyis mintegy eszköz szerepben tűnik fel, ami nem harmonizál az út metaforájában megjelenő tudomány-képpzel, ahol a tudomány maga az elérendő cél. A józan értelem és szép ízlés fogalmi ugyanakkor nemcsak a kultúra fogalmával kerülnek kapcsolatba, de feltűnő analógia épül ki az új

rész második bekezdésének hangsúlyos fogalompárjával, a „józan Okosság (Sens Commun)” és a „természeti Ítélettétel (bon sens)” fogalmaival, melyek az eredeti magyar nemzeti karakter vonásaiként jelennek meg. E fogalompárok mint eredmény, illetve mint adottság a növekedés különböző stációihoz kötődnek, de éppen a növekedés-kifejlés metaforikája képezi meg lényegi azonosságukat is.

E fogalmak kontextusát keresvén S. Varga Pál felhívja a figyelmet a *sensus communis* hagyományára, s kifejezetten a skót felvilágosodás neves filozófusára, Thomas Reidre, jegyzetben azonban utalván arra is, hogy a pontos forrás azonosítása adatok hiányában nehezen képzelhető el, így leginkább a Shaftesbury nyomán kibontakozó angolszász *common sense*-gondolat egészét tekinthetjük a meghatározó kontextusnak.⁸¹ Tegyük hozzá, ehhez a gondolkodói irányhoz tartozik a *Spectator* is, amelyre viszont a *Bé-vezetés*ben explicit utalásokat találtunk; mindez persze csak a lehetséges forrásvidék pontosabb körvonalazását jelentheti. Számot kell vetnünk ugyanakkor e fogalmak itteni alkalmazásának egy másik viszonylatával, annál is inkább, mivel úgy tekintünk *A' nemzet' tsinosodására*, mint vitairatra, amely a megelőzően nyilvánossá vált programszövegekkel lép dialógusba, a maga módján bekapcsolódva az azok kapcsán kibontakozott vitákba is. A józan értelem és szép ízlés fogalmi kettőssége felidézheti az Orpheus Kazinczy által meghatározott két legfőbb tárgyát, a „józan okosság” és az „ízlés” terjesztését.⁸² A fogalmak érintkezése elég nyilvánvalónak tűnik, s épp ez teszi szemléletessé az Uránia gondolkodásmódjának az Orpheusétól való alapvető és meghatározó eltérését.

Az Orpheusban kettéválnak józan okosság és ízlés kontextusai, az első filozófiai összefüggésekben értelmezhető, a másik viszont a poézissel kapcsolatos (illetve egy másik vetületként kiterjeszkedik az életmód területére is). *A' nemzet' tsinosodása* jelen pontján e fogalmi kettős együtt mozog, érvényességi körüket egyaránt a kultúra fogalma határozza meg, vagyis az az összefüggés, ami az előbb az ízlés fogalmának egy másik vetületként említődött. Mindkét fogalom, mindkét helyen az ítélőerő sajátos felfogásával van összefüggésben, s e tekintetben szintén szembeötlőek a különbségek. Az Orpheusban a „józan gondolkodás” az ember autonómiájából veszi eredetét, vagyis hangsúlyozottan az érzékektől független princípiumból, s csak a kiválasztott kevesek sajátja lehet.⁸³ Ezzel szemben az Uránia tanulmánya *sensus communis*ként határozza meg a józan okosságot, vagyis egyfajta közös érzékként, amely persze nem úgy közös, hogy mindenké sajátja, hanem úgy, hogy közösséget létesít.⁸⁴ E meghatározó különbségből fakadnak aztán e fogalmak eltérő funkciói az adott helyeken, hiszen míg az Orpheusban ez a tisztánlátás, addig az Urániában a nemzeti karakter letéteményese. Éppen ebbéli funkciójá-

⁸¹ S. VARGA 2005, 320.

⁸² A *Bé-vezetés*ben az ízlés helyén ugyan „a nyelv tökéletesítése” formula áll, valójában ez csak az utolsó pillanatban került az ízlés fogalma helyére, amely minden más vonatkozó szöveghelyen szerepel (ORPHEUS 2001, 9, 367).

⁸³ Kazinczy a folyóirat bevezetésében a józan gondolkodás következő meghatározását adja: „Az, a' mit én a' józan-gondolkodás alatt itt értek, az, a' mi a' Meg-tévelyedtteket, (a' mennyire a' környül-állásokhoz 's tulajdon agyvelőjöknek minéműségekhez képest lehet és kellekik,) az igazabb út felé vezető” (ORPHEUS 2001, 9).

⁸⁴ Vö. GADAMER 2003, 51.

ban lesz *A' nemzet' tsinosodása* első két részét összekötő fogalmi kapocs egyik eleme: az első rész végén az alkalmazott növényi metaforika jegyében a kifejlés vágyott eredményeként (a gyümölcsként) jelenik meg a józan értelem és szép ízlés fogalom párja, az új rész elején pedig csak még mint potencialitás (plántácska). E pozícióból indul ki az érvelés, amely a kifejlés akadályait kívánja feltárni.

c) klíma és karakter, hely és életmód

Az érvelés elsőben is azt latolgatja, hogy hazánk klímájának milyen befolyása van elmaradottságunkra. Egy „Hazáját melegen szerető Hazafi' Mondására” hivatkozva kijelenti: „A' mi Klimánk [...] ellenséges a' Tudományoknak”, de rögtön hozzá is teszi, hogy ezen nem valamiféle természeti meghatározottságot ért.⁸⁵ Ez a kettős kijelentés képezi a nyitópozíciót, ehhez tér vissza két alkalommal is, egy-egy magyarázó bekezdést követően, így amolyan hárompillérű érvelési sémát valósít meg. Rögtön e kettős kijelentés után a megszorító elem részletesebb kifejtése következik, mely szerint „erő, fizikai tökéletesség, nemes testalkotás, józan okosság, természeti ítéllettel” jellemzi az eredendő magyar karaktert, az ország pedig termékeny és gazdag. Ezen érvelés vezet a nyitó kijelentés megismétléséhez, fordított sorrendben és eltérő logikát követve: „Van tehát *Erő*, van *Tehetség* a' mi Klimánk alatt is, és talán szebb, magassabb, elevebb, mint akárhol – de az a' Jegyzés igaz, fontos, és mély Tapasztalásból merített, hogy a' mi Klimánk ellenséges a' Tudományoknak.” Itt a klíma által biztosított lehetőségek megléte az első állítás, s ezt követi a megszorító ellentét, amely mégis érvényesíteni kívánja a „nagy hazafi” legelőször idézett mondását.

A következő bekezdés a „nagy hazafi” mondásának alátámasztására szolgál, mikor leírja, hogy a külföldet járt, tanult ifjak hazatérve visszasüppednek környezetükbe. A bekezdés végén pedig ott áll az érvelés harmadik pilléréként a megállapítás: „Nem lehet nem kérdezni ennek Okát, és ezt ha nem éppen Hazánk' a' Polus' 48-dik Grádusa alatt való Fekvésében kell is keresni, de csak ugyan a' Hely' Környülállásiban lehet megtalálni.” Szembetűnő a szemléleti egyezés a *Bé-vezetés* egyik alapkérdésével, azzal, hogy „van-e az illy Írásoknak Helye és Ideje nálunk?”, ami pedig abból a tételből fakad, hogy „Minden Igasság jó – de azt a' Hely, és Idő teszi *munkássá*.” Ez jelentheti azt is (mint a *Bé-vezetés*ben), hogy csak az adott körülményeknek megfelelő tudományok művelése tekinthető hasznosnak, nem lehet tehát eltekinteni a befogadói környezet elvárásaitól, de másfelől jelentheti azt is (mint itt, a jelen tanulmány e pontján), hogy a befogadó környezet állapota meghatározóan befolyásolja, és így magyarázza a tudományok egy adott időpillanatban regisztrálható állapotát.

A' nemzet' tsinosodása ezen a nyomon indul tovább a következő hat kisebb bekezdésben. Először az a szembeállítás uralja az érvelést, hogy a visszahúzó környezet elle-

⁸⁵ „Nem értette ő, és én sem állítom, hogy valamely dögleletes Miasma terjedett legyen el Hazánk' Atmosphaerájában, melly nálunk ezt a' Plántátskát – a' Culturát megemészti.”

nében csak kivételes kevesek képesek megőrizni saját műveltségi szintjüket,⁸⁶ majd „a’ Hely’ Környülállási”-t, vagyis e környezet elmaradottságának okait firtatja a továbbiakban, olyan konkrétságban, amely a *Bé-vezetést* egyáltalán nem jellemezte. Megidézi a „Telekjeinkenn vegetáló, Tzimmel, és Tzim nélkül való Földművelők”-et, első közelítésben megértést tanúsítván helyzetük iránt, hiszen a szegénységben nem tudnak a szellemiekre áldozni és nincs is rá igényük. Ezt követően azonban, azzal az állítással, hogy a „Tudományok nem tsak gyönyörködtenek, hanem táplálnak is”, megfordul az érvelés logikája. A szétaprózódó birtokok nem képesek eltartani a „földművelőket” (s itt nemesek és nem-nemesek egyaránt értetődnek, hiszen „Tzimmel, és Tzim nélkül való Földművelők”-ről beszél), amiből csak vegetálás származik. A kiutat a tudományokban, továbbá a kereskedésben és a mesterségekben lehet megtalálni, aminek eredményeképpen lehet „jó birtokos, és tehetős Polgárokká lenni”.⁸⁷

A polgárosulás elmaradottságát és a művelődési állapotok ezzel párhuzamos alacsony szintjét bíráló végkövetkeztetést legvégül egy igen különös érv nyomatékosítja: „Az illyeket vetik Szemünkre kártörülő Gúnyolással Szomszédink. És sohajtva vallom meg, hogy méltán vethetik.” Ez a vetülete a megfogalmazódó bírálatnak egy rövid tagmondat erejéig már helyet kapott a tanulmány első részében is, mikor az igazmondásra, szembenezésre felszólítandó állította, „hogy azok a’ Nemzetek, mellyek ezen az Ösvényenn meszsze elhaladtak, minket a’ durva Nemzetek’ Rangjába vetettek”. Ezen utalásokban annak a százados vitának a visszhangját hallhatjuk, amely a Reimann és követői által megfogalmazott bírálat és az ennek ellene feszülő Hungarus értelmiség érvrendszere között bontakozott ki, s amely a tudós hazafiság beszédmódjában látens módon továbbra is jelen volt.⁸⁸ A könyvtár helyett fegyverekkel, tudományok helyett vadkergetéssel foglalatoskodó (elsősorban nemes) magyarok bírálata sokszázados toposzként volt jelen e vitában, s vált a tudós hazafiak egyik jelentős témájává is, mikor a magyar nyelvű tudományok pártolásának hiányát panaszolták. (De a humanista eredetű toposz variációjának tekinthető a rókadadás nemes visszatérő bírálata is a *Spectatorben*.⁸⁹) A’ *nemzet’ tsinosodása* ugyancsak e toposz variációját nyújtja, kontextusa által azonban két lényeges ponton új értelmezését adva annak. Egyrészt az első rész által kijelölt pozíció (a megrekedés) miatt eltűnt mögüle az adottnak vett felívelés perspektívája, így a vádak sokkal komorabb hangszerelésűek, inkább a magát a kezdet pozíciójában meghatározó Bessenyei *Magyarság*beli körképére emlékeztetnek. Másrészt nem pártolásról, pártolók-ról van szó, hanem befogadókról (következetesen a „hallgatók” kifejezést szerepeltetvén), s ez a megközelítés nem áll meg a pártolás hiányának felhívó jellegű konstatálásá-

⁸⁶ Ezt több példával érzékelteti, közte egy rejtett Wieland-utalással: „Demokrit Abderában – nem mindennapi Jelenés” (az utalás forrásaira nézve lásd URANIA 1999, 355).

⁸⁷ Az ezzel az alternatívával a változatlanságot jelző szembeállított, nehezen értelmezhető „Nemzetes Betyárok” kifejezés leginkább már csak a nemesekre látszik utalni azáltal, hogy a jog nélküli (és törvényen kívüli) nincstelenséget jelentő „betyárok”-at a „nemzetes” jelzővel látta el.

⁸⁸ Vö. DÁVIDHÁZI 2004, 169–170.

⁸⁹ Vö. HORKAY-HÖRCHER 1996, 308.

nál, hanem a helyzet okaihoz vezeti el a gondolatmenetet, amelyet a „Hely’ Környülállásiban”, azaz a vegetáló vidéki életmódban talál fel.

Némileg meglepő lehet tehát, hogy a gondolatmenet a klíma behatásának tételéből indul, mikor a szándék éppen az, hogy a klíma befolyása helyett egyértelműen „a’ Hely’ Környülállási” neveztesse meg a „hátra-maradás” okozójaként. Ebben az érvelési sémában azonban nem ez az egyetlen meglepő mozzanat, hiszen az indító hárompillérű érvelés két magyarázó bekezdésének állításai is elég eltérő viszonyrendszereket feltételeznek a külföld és a csinosodás értékelése kapcsán. Az első azt állítja, hogy „a’ bárdolatlan Magyar véghetetlen Pusztaíkon, egészségesebb Ítélettétellel van felruházva, mint amott a’ tsínos külföldi az ő kevély Városaiban”, míg a második a „sok külföldi Főiskolákat megjárt Ifjak” kapcsán emeli ki, hogy hazatérve „kimagyarázhatatlan Elalélás foglalta el őket”. Eltérő az érvelés karaktere is, az első bekezdés nyomatékosító elemei a tekintélyt és a kijelentés általánosságát mozgósítják,⁹⁰ a második bekezdés inkább a személyes tapasztalat közvetlenségére hivatkozik,⁹¹ továbbá az első a növekedés, a második az út metaforáját vonja be a „cultura”, illetve a „tudományok” előtt álló akadályok jelzésére. Mindennek az okát abban véljük felfedezni, hogy két eltérő fogalompár és vonatkozási rendszer került egymás mellé egy logikai rendben.

A klímának az itteni érvelésben a nemzeti karakterre van hatása, a nemzeti karakter fogalma pedig már a *Bé-vezetés*ben is a nemzeti lét letéteményeseként jelent meg, mint a nyelv, szokások, alkotmány, etnikum összegzője, ahogy azt az 1790 körüli vitákban is kezdték használni. A „fenntartás, erősítés” ideologikus érték, s nyilvánvalóan konzerváló természetű, kontextusát tekintve tehát nem harmonizál a „tudományok” elmaradott helyzete miatti perfekcionista szemléletű panasszal, ez okozza az egymás mellé került bekezdések fogalmi széttartását mind a *Bé-vezetés*ben, mind a jelen tanulmányban. Itt azonban nem csak az általában vett nemzeti karakterről van szó, amely minden nemzet megmaradásának a letéteményese, hanem a jellegzetesen magyar karakter jegyeiről is, miként „a’ Hely’ Környülállási” sem csak általánosságban említődnek. A vegetáló vidéki életmód kritikai leírása, amely, mint láttuk, egy már kialakult érvelési minta folytatója, az adott helyzet részletezését és ezáltal az elmaradottság magyarázatát hivatott nyújtani a gondolatmenetben. A két eltérő forrásvidékről származó fogalompár, klíma és karakter, hely és életmód a jellegzetes hazai viszonyokra való konkretizálásban kerül egy viszonyrendszerbe, s ezt bontja ki az őket összekapcsoló logikai szerkezet is („van tehetőség, de...”). Eredendő széttartásuk persze nyilvánvalóan megőrződik így is.

⁹⁰ Kétszer is előfordul egy-egy nagytekintélyű, de meg nem nevezett hazafira való idézősszerű hivatkozás, valamint olyan fordulatokat találunk itt, mint „megfontolt Tapasztalás” mondatja velem, vagy „az a’ Jegyzés igaz, fontos, és mély Tapasztalásból merített”.

⁹¹ „Szemeim előtt láttam én felnőni sok Ifjakat”; „Bizonyosága voltam”; „Erre Szemeim tanítottak!”

d) mezei élet

„Et in Arcadia ego” – lendül tovább a közkeletű mondással a gondolatmenet. A szövegösszefüggés („ízes Örömeit szoptam én is”) egyértelművé teszi, hogy itt a szó-lás jelentése: ’Árkádiában éltem én is’ (nem pedig ’Árkádiában is ott vagyok én’).⁹² Ezzel azonban itt nem jár együtt az árkádikus létezés aranykorként való értelmezésének hagyománya, mert a gondolatmenet egy megengedő közbevetést követően arra a megá-lapításra fut ki, mely szerint: „De hogy a’ mezei Élet nagy Részben a’ Tudományok’ Terjesztésébenn Akadály, azt nem lehet meg nem vallanom.” Az akadály részletes kifej-tése a következő logikát követi: „A’ *magános*, félre való Élet, az Elzárkozás a’ Világtól, elzár a’ Gondolkozástól is. [...] A’ Tehetségek halva fekszenek. Meggátolja a’ *henye* és *vad* Életmódja, azoknak Kifejtődéseket. [...] Balítéletek, Tudatlanság, és Vakság ezek-nek Következései. [...] *Tudatlanság* pedig és *Vakság* a’ Tudományok’ legfenébb Ellen-ségei.” A „mezei élet” tehát mint életmód lesz fő akadály a tudományok terjesztésében ezen érvelés szerint. Ez az itt bevezetett fogalom szervesen következik a megelőzőekből, hiszen „a’ Hely’ Környülállási” is az élet módjában találtak pontosabb meghatározást. Míg azonban korábban a vidéki életmód feltételrendszerén, a „vegetáláson” volt a hang-súly, addig a gondolatmenet új ízülete magának az életmódnak a jellemzésére koncent-rál, felmutatva benne a visszahúzó elemet, ami miatt a nemzeti karakter által eredendően meglévő tehetség nem tud kifejlenni. És míg az előzőekben az e környezetből kiemelke-dett művelt és csinosodott egyének és környezetük szembeállítását volt az érvelést meg-szervező elem, addig itt a környezet hatása alatt álló „mezei Ember” tudatlanságának és vakságának a bemutatása, a jelenségnek a megértése.

A „falusi Élet” elzárkózottsága azonban nemcsak tudatlanságot és vakságot okoz, ha-nem „melengeti a’ *Magunkszeretetét*” és a „*Magahittség*”-et, s „az ilyen dagályos Felfü- Valkodóság szomorú Akadályja a’ Tudományoknak”. E jelenség megnevezésére alkalmazza a tanulmány a „fél tudósság” fogalmát, s ezt sok tekintetben veszedelmesebbnek is mondja „a’ tsupa tiszta Ostobaságnál”, noha ezt követően mégis egy szinten említi eze- ket.⁹³ Hogy mit is ért fél tudósságon a magahittség és a magaszeretet erkölcsi karakterű jellemzésén túl, azt elárulja a következő költői kérdés: „Azok az egy pár homályos Ideák, mellyek tökéletlen ’s száraz Compendiumjainkból nálunk megragadtak, vallyon nem nagyobb részént, és sokaknál, az egész Böltsességnek Summája e?” Egyértelmű az utalás az iskolai műveltségre, amelyet nem követ a továbbiakban magasabb szintű in-tézményes oktatás vagy önképzés, s amely így elzárva marad a korszerűnek tartott beha-tásoktól, az „újságtól”, ahogy Bessenyei és követői mondták. A „fél tudós” itteni megje-lenése valójában Bessenyei „Ferenc deákjának” a reinkarnációja, s mint ilyen lesz meg-határozó elem a tanulmány gondolatmenetének további pontjain is.

A fél tudós és főleg az ostoba azonban nemcsak a környezet terméke, mert mint a kö- vetkező két bekezdés állítja, „a’ mezei Élettel öszvepárasodott” az „*animális Élet*” is,

⁹² Lásd minderről PÁL 1988, 159–169; URANIA 1999, 356.

⁹³ „Mind a’ tsupa Tudatlan, mind a’ Féltudós annyival veszedelmesebbek, hogy makatsan megmaradnak Setétségekben, és hogy ezt a’ Setétséget kedvellik mint a’ Bagoly az Éjjelt...”

amely „elállja a’ Tudományok Súgárinak Behatását”. A tunya értelem és az érzéketlen szív az egyéni mentális sajátosságokhoz kapcsolódóan próbálja magyarázni a „hátramaradás”-t, noha ezáltal mintha némi feszültség teremtődne a gondolatmenet azon korábbi állításával és az ehhez fűzött lábjegyzettel, mely szerint ilyen karakter nincs a magyarban, vagy csak ritkán.⁹⁴ Ha azonban a karakterrel kapcsolatosan összegző jelleggel használt „ítélettel” (vagyis ítélőerő) fogalmát vesszük alapul (amelyről megállapítható, hogy „elsősorban nem formális képesség, nem szellemi képesség, melyet gyakorolni kell, hanem eleve ítéletek és megítélési mércék összességét foglalja magában”⁹⁵), akkor kijelenthető, hogy a gondolkodásra való testi-fizikai képtelenség, illetve a kiműveletlen állapot nem azonos (nem úgy, mint Kazinczy esetében, ahol a józan gondolkodás és az agyvelő minéműsége között a legszorosabb a megfeleltetés⁹⁶). Ha valaki testileg nem alkalmas a magasabb szellemi működésekre, akkor a „tudományok sugarait” sohasem fogja érezni, ha viszont alkalmas, attól még nem érzi azokat automatikusan.⁹⁷ Az animális élet teljességgel elzár a tudományoktól, a mezei élet ezzel szemben a tudományok befogadására potenciálisan alkalmasok (tehát a nem animális életet élők) esetében tárható fel a tudományok legfőbb akadályaként, ahogy ezt a plánta-metafora itteni ismételt feltűnése is érzékelteti.⁹⁸

A második fő rész három csillaggal jelölt vége előtti négy bekezdés a részösszegzés szándékával készült. „*Öszvefogalván* már mind ezen apró Környülállásait Helyheztetésünknek, a’ Nevelést, Életmódját, és abból következő Temperamentumot, Szokást, és Testalkotást, sok Akadályait látjuk benne a’ Tudományoknak, mellyek éppen ’s egyedül tsak itt találhatók”. Valóban az előzőekben használt fogalmakat látjuk viszont, de a korábbiaktól eltérő gondolati szerkezetben. Ezúttal ugyanis a „temperamentum, szokás, testalkotás” nem a nemzeti karakter részeként jelenik meg, hanem a helyhez és életmódhoz rendelt („abból következő”), s így nem az eredendően meglévő tehetséget részletezik, hanem a tudományok terjesztésének akadályait látszanak kibontani. Arra gondolhatunk e jelenség kapcsán, hogy a nemzeti karakter fogalmát körülvevő ideologikus érvélmód itteni elhalványodása, kiszorulása eredményezte a fogalmi átrendeződést.

A következő bekezdés visszautal a tanulmány elején megfogalmazott nyitópozícióra, a megrekedésre („Idő előtt való Beszéd az, ha valaki mindjárt Elindulásakor megakad, és még arról is panaszkodik, hogy három Országot be nem járhat”). Az ezt követő mondat egy gondolatjel után ugyanezen gondolatot variálja, s az ezután ismételten kitett gondolatjel ritmusa további variációs kifejtést ígér. A várakozás azonban nem teljesedik be, a „Hazai Nyelvünkön készült Tudományinknak *tsak a’ két Haza* lehet Piattza” kije-

⁹⁴ Minderre még visszatérünk.

⁹⁵ GADAMER 2003, 64.

⁹⁶ Vö. ORPHEUS 2001, 9.

⁹⁷ Ezt az összefüggést S. Varga Pál Thomas Reid példáján keresztül tárgyalva világítja meg (S. VARGA 2005, 320).

⁹⁸ „*Tudatlanság* pedig és *Vakság* a’ Tudományok’ legfenébb Ellenségei. Nem gyarapodnak ezek a’ szelíd Plánták, a’ hol jó Földet nem találnak; mint a’ sovány Iszapban tsak sínlődnek, és hogy Virágjokba mehesse- nek, Szükség, hogy az Elmék, mellybe béóltatnak valamennyire elkészülve legyenek.”

lentés bár korlátozottságra utal, de nem a megrekedéssel hozható összefüggésbe. E gondolat és a bekezdés további része a magyar nyelv hatókörének eredendő szűkösségét fogalmazza meg, azt, hogy milyen kevesen értik és beszélnek, s hogy így a tudományokban elért eredmények is be vannak zárva e szűkre szabott körbe („egy Tenyérnyi Hely Jutalma 's Piattza”). Az e gondolatban megbúvó szemléleti elem a „tudományok” fogalmának univerzalizmusa ellen hat, anélkül persze, hogy ez itt tematizálódna, hiszen a továbbiakban épp az a kérdés kerül elő, vajon „Támadnak e Newton, Loke, Shakespear, és Miltonok itt is mi közöttünk”. Miként a tudós hazafiak beszédmódjában, úgy itt is az a szempont érvényesül inkább, hogy milyen hatalmas az ebben a helyzetben rejlő kihívás („félre vakmerő Álom, a' melly ámitó Képeiddel tsalogatsz”). Nem annyira az elvi lehetetlenség, mint inkább a szinte megoldhatatlan, de mégis gyakorlati természetű nehézség látszik itt megjelenni. Ezt az értelmezést támasztja alá az utolsó bekezdés, amely a kor jól ismert toposzait variálva⁹⁹ a magyar latinnal szembeni elmaradottságát panaszolja fel, viszonyítási pontként tekintve azt.

2. Tudományok és poézis

a) szelíd tudományok és gráciák

A' nemzet' tsinosodása harmadik, leghosszabb része azzal a gondolattal kezdődik, hogy ideje félbeszakítani az akadályok felsorolását, mert különben soha nem lenne vége. E szónokias fordulathoz azonban elég különleges érv fűződik, mintegy melleleg: „Hozzá adom még azt is, hogy nem annyira Okok ezek, a' miért nem gyarapodhatnak Tudományink, hanem inkább, mivel Tudományink nem gyarapodnak, azért vannak ezek az Akadályok. De mivel azok, el nem mellőzhettem. Így adja egy Dolog a' másnak a' Természetben Kezét, és így lesz némelly Dolog Ok, és Következés eggyszer'smind.” A gondolat elbizonytalanító jellege zavarba ejthet, esetleg dicsérhető árnyaltságra törekvő szemlélete, de némiképp mégis váratlanul hat az eddig követett logika alapján. Pedig csak visszatér itt a *Bé-vezetés*-ben alkalmazott megközelítés, ahol is a „Minden Igasság jó – de azt a' Hely, és Idő teszi munkássá” tétel azt jelentette, hogy csak az adott körülményeknek megfelelő tudományok művelése tekinthető hasznosnak, nem lehet tehát eltekinteni a befogadói környezet elvárásaitól.¹⁰⁰ Ez a szemlélet alapozta meg a szelíd tudományok fogalmának bevezetését, hiszen ha a terjesztendő tudás nem a befogadói állapothoz van mérve, akkor nem hasznosul, vagy egyenesen káros. A jelen tanulmányban ennek szorosán megfelel a „mivel Tudományink nem gyarapodnak, azért vannak ezek az Akadályok” megfogalmazás, mert azt állítja, hogy a tudományok gyarapodása hozzájá-

⁹⁹ „Nem vitta meg tsak azt a' nagy Viadalt is, hogy egy *Halotton* Diadalmat vett volna”; „ha az Élet a' Halálon győz, és a' köz Országlószekek a' Hazának Nyelvén szólnak”.

¹⁰⁰ Eddig itt, a jelen tanulmányban a „hely környülállási” azt jelentették, hogy a befogadó környezet állapota meghatározóan befolyásolja, és így magyarázza a tudományok egy adott időpillanatban regisztrálható állapotát.

rulhat az akadályok felszámolásához. Azt ugyan nem mondja meg, milyen tudományokat ért itt, de a következő bekezdés világossá teszi, hogy ugyanazt, mint a *Bé-vezetés*.

„A’ *Kellemetesség* egy a’ legelső Tulajdonságai közzül a’ Tudományoknak. E’ nélkül elvesztik azt, a’ mi által lehetnek közönséggé, és tsupán eggynehány setét Tzel-lákban, és komor Odúkban vonnyák meg magokat, és vagy némelly kevés Böltselkedők elzárt Kíntsvé, vagy a’ mi rosszabb egy Rend’ Monópoliumává változnak.” E két mondat rendkívüli tömörséggel foglalja össze a phronétikus tudásként értelmezett szelíd tudományok metaforikáját és asszociációs körét.¹⁰¹ Az alapellentétet a „komor–kellemetes” rajzolja ki, erre kapcsolódik rá a „cellák” és „odúk” képzetköre, amely a tudományművelés egyházi és tudós helyszíneire utal, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy a *Spectator* programcikkében is láttuk. Az elzárt, komor tudományokkal szemben így a „közönséges” (vagyis mindenki számára hozzáférhető), valamint hasznos és kellemes mindennapi életbölcesség értékelődik fel. S ahogy a *Bé-vezetésben* a Szókratész-hasonlat („a’ Böltességet, mint *Szokrates* az Égből le-hozni”) tette mindezt nyilvánvalóvá, úgy itt egy ennek analógiájára olvasható másik hasonlat világítja meg az így értett tudományok hátramaradottságának (a tanulmány elejénél kevésbé komorra színezett) helyzetét: „Azok a’ felleges Idők, mellybe’ olly szomorú vólt hazai Tudományaink’ Állapotja, már széllyelkezdenek verődni, ámbár *Wieland*, a’ ki a’ *Gráziákat* hozzánk lehozni tudta vólna, még köztünk nem született.” A gráciakultusz műveivel a magyar irodalomban is elsőrendűen tápláló Wieland hasonló pozícióba kerül, mint Szókratész a *Bé-vezetésben*.

A gráciák ebben a bekezdésben ezt megelőzően már kétszer feltűntek, mindkétszer azonosítható mitológiai utalásként. „A’ Musák szeretik a’ Gráziáktól kísértetni magokat” kijelentése az adott szövegösszefüggésben a műzsákat a tudományok, a gráciákat a kellemetesség szimbolikus alakjaiként jeleníti meg, a műzsák és gráciák szoros kapcsolatára történő utalással pedig a „komor–kellemes” oppozícióban meghatározott tudományfogalmat teszi érzékletessé. Hasonló értelmű a gráciák következő előfordulása pár mondatral később, de a mitológiai utalás konkrétabb és az összefüggésrendszer bonyolultabb. „A’ nyájas *Popularitás*, a’ melly olly Tsudákat szül, és egy vad Nemzetből egy tsinos és kiformáltt Népet készít, tsak akkor párosodik öszve a’ Tudományokkal, ha ezek a’ Gráziáktól Rózsaköteleiket költsönözik.” A főmondat és feltételes alárendelése azt az igényt fogalmazza meg, hogy a „tudományoknak kölcsön kell venniük a gráciák rózsaköteleit”. A mítosz szerint a kellemet hordozó bájövet Aphrodité adta a gráciáknak, s azt hódításaihoz mindig visszakéri tőlük (illetve más istennők ötlele kéri el), vagyis a szépség csak a kellemmel együtt lehet tetsző. Ha Aphrodité és a szépség helyére a tudományok fogalmát helyettesítjük be, akkor a mitikus analógia értelemtelivé válik az adott szövegösszefüggésben, hiszen a tudományok olyan attribútumát jelöli meg a kellemességben, amely a befogadhatóság letéteményese is egyúttal (ahogy azt a *Bé-vezetésben* is

¹⁰¹ A *Bé-vezetésben* „Tudósok’ kevély Kő-falai”, „négy Tudománybéli Karok’ Róstélyai” szerepel ugyan-ezen összefüggésben.

láttuk). Nem véletlen a „szelíd tudományok” fogalmában a szelíd jelző: ez a gráciáknak ugyanolyan állandó attribútuma, mint a kellemesség.

A gráciamítosz itteni alkalmazása, amely az utalás szerint nyilvánvalóan Wieland nyomán történt,¹⁰² a kellemre mint a tudományok attribútumára és a tudományok ettől remélhető mind szélesebb elterjedtségére hívja fel a figyelmet. Ezt a megközelítést alapozta meg a bekezdés bevezető mondatának egyértelmű utalása az *utile et dulce* elvére, hasonlóan a *Bé-vezetés* értelmezéséhez, mely szerint a phronétikus tudásként felfogott életbölcesség a közösség életében betöltött szerepe, hatása szerint lehet hasznos és kellemes.¹⁰³ Ezt a kettősséget foglalja össze a „nyájas popularitás” fogalma, amellyel „a tudományok összepárosodnak” a gráciák rózsaköteleinek birtokában. A „nyájas” jelző a ’kellemes, szelíd, bájos’ jelentésmezéjébe tartozik, a popularitás pedig a „közönséges”, vagyis az ’általánosan elterjedt’ szinonimája, ily módon a tudományoknak a gráciamítosz által is hangsúlyozott két fő attribútuma foglalódik egy szerkezetbe. E jelzős szerkezet azonban nem pusztán a tudományok attribútumaként funkcionál az idézett helyen, mint az a hozzátartozó mellékmondatokból és a következő bekezdések szövegpárhuzamaiból kiderül.¹⁰⁴

b) nyájas popularitás és poézis

„De a’ Középutat megtalálni nem a’ mi Szokásunk. Azon való Törekedés miatt, hogy komorok, kedvetlenek ne legyünk – enyelgők, aprólékossak, és gyermekeskedők lettünk. A’ *Versek*’, és *Versetskék*’ Özőne elborította Hazánkat.” Az előzőekben tárgyalt bekezdés a „komor–kellemetes” ellentéttel meghatározott viszonyrendszerben definiálta a tudományok és az azzal összekapcsolt nyájas popularitás fogalmait. Az itt idézett rövid bekezdés ezt az ellentétet hármassá bővíti azáltal, hogy felvázol egy ugyan-csak nem kívánatos lehetőséget, melyet az „enyelgő, aprólékos, gyermekeskedő” kifejezésekkel jelöl, s a „*Versek*’, és *Versetskék*’ Özőné”-vel konkretizál. A nyájas popularitás közegeiben (attribútumaival) értelmezett „tudományok” így nemcsak a komor tudományokkal állítódnak szembe, de a másik póluson azzal is, ami gyermekeskedőnek mondattik, s ami első olvasásra a Poézis fogalmát asszociálja. A következő hét bekezdés éppen erről, a poézisről értekezik (sem a *Bé-vezetés*-ben, sem a jelen tanulmány más helyein nem fordul elő ez a fogalom). E nagyobb részben azonban világossá válik, hogy a Poézis nem azonos a „*Versek*’, és *Versetskék*’ Özőné”-vel, sőt, ezek között éppen ellentét képeződik meg, olyan, amely a másik póluson a „komor és kellemetes tudományok” között feszült.

¹⁰² Vö. GERGYE 1998, 18, 23–24.

¹⁰³ „Azt hogy valami Dolog tessen, tsak akkor érijük el, ha azt kedveltetővé, hasznossá, vagy szükségessé tenni tudjuk.” A *Bé-vezetés* kapcsán lásd az 1. b. részt.

¹⁰⁴ „A’ nyájas *Popularitás*, a’ mely oly Tsudákat szül, és egy vad Nemzetből egy tsinos és kiformált Népet készít.”

Az érvelés logikája e bekezdésekben a következő: „nem gyűlölöm én a’ Póézist [...] Nem is alatsonyítom! Megesmérem én, hogy [...] – megesmérem, hogy [...] Több az, még esmérem, hogy [...] Nem ótsárlom tehát én Hazám’ Költői! szép Törekedésteget. [...] Áldása tehát a’ Nemzeteknek a’ Póézis [...] A’ felséges és érdemes Költők, nem Akadályok, sőt *Szövétnelkei* a’ Tudományoknak.” Az érvelés első fele az elhárítás gesztusára épül, s ennek argumentumait sorakoztatja fel, a második fele ezen argumentumokat (néhol bővítve) megismételvén állítóformában fogalmazza újra az addigi védekező pozíciót. Az érvelés első fele a „megesmérem én, hogy” formulára épül, a Poézis két fő érdemét foglalván össze.¹⁰⁵ Az egyik a Poézis „hathatossága”, vagyis szívre ható jellegének mint fő funkciónak a kiemelése („az az édes Hatalom a’ Szíveken, azok a’ bóldogító Felindulások, az az elolvasztó, és elragadó Erő, tsak az isteni Poézis’ tündér Vidékjein teremnek”), a másik a költészet „szelídítő” ereje („a’ Vadságból kivetkező Nemzeteknek Szelídülését mindég a’ Költés eszközlötte”). Ha a Poézis ezen lényegi jellemzőit összevetjük a nyájas popularitás funkcióként megnevezett aktivitásaival („a’ melly olly Tsudákat szül, és egy vad Nemzetből egy tsinos és kiformaltt Népet készít”), nem lehet nem észrevenni az erőteljes szövegpárhuzamokat és az ezekben rejlő funkcióbeli megfeleléseket (az isteni poézis csodatévő ereje, valamint a vad nemzeteket megszelídítő hatalma).

Ha tehát mind a nyájas popularitás, mind a poézis ugyanazon fő funkciókkal jellemezzet, logikusan felvetődik a kettőjük viszonyát firtató kérdés. Noha szigorúan a logika szabályai szerint még a nyájas popularitás és poézis azonossága is felvethető lenne, ez a szövegek környezet miatt nemigen lehetséges. A nyájas popularitás a tudományok két fő attribútumát is jelenti, a gráciámitosz által hangsúlyozottan, a poézis pedig a szelíd tudományok tiszteletéhez vezető leghathatósabb módként nevezetnek meg itt. Arról lehet szó, hogy a szelíd tudományoknak és a poézisnek egyaránt attribútuma a nyájas popularitás, az a „kedveltető használatosság”, amely által a hely és idő követelményeinek megfelelőhetnek. Ezen attribútumok határolják el a szelíd tudományokat a komor tudományoktól, másfelől pedig a poézist a versecskék özönétől. A nyájas popularitás tehát a hármass viszonyrendszerben a „Középutat” hivatott megnevezni (nem komor, hanem nyájas, populáris, de nem gyermekeskedő). A művelődésnek azt a vágyott közegét kívánja megnevezni, amelyben a poézis és a szelíd tudományok egyaránt otthonosak

A „nyájas Popularitás” fogalma által megnevezett „középut” igen nagy hasonlóságot mutat azzal a művelődési jelenséggel, amit Hász-Fehér Katalin integrált irodalomnak nevez az 1810-es évektől kezdődően.¹⁰⁶ Az integrált irodalom olvasócentrikus (az átlag-

¹⁰⁵ A három előfordulásból az első kettő egybetartozik, hiszen legelőször az „isteni Poézishez” szükséges „nagy Elme, ritka Képzélődés” elengedhetetlen volta hangsúlyozódik.

¹⁰⁶ HÁSZ-FEHÉR 2000. Korábban egyébként a „nyilvános” terminust alkalmazta: „A »nyilvános irodalom« terminus ezért tágabb fogalom, és csak részben azonos az eddig használt népszerű (populáris) irodalommal, illetve a »közköltészettel«, mert éppen a felvállalt kulturális, irodalomterjesztő, erkölcsnevelő, illetve politikai feladatok következtében, a széles körű olvasottságot célul kitűzve, magába olvasztja egyfelől a népi irodalom, a vallási-közösségi élet és az iskolás műveltség, másfelől az ún. magaskultúra elemeit is. A »ponyva«-irodalomtól azonban lényeges ponton különbözik: noha e szerzők fontosnak tartják, hogy műveiket olvassák, sőt – az olvasottság mutatójaként – megvásárolják, s igénylik a közönség oldaláról a folyamatos visszajelzést,

olvasó képzetét központba emelve), létrejötte és befogadása a társas lét tereihez kötődik, s alapvetően a modern irodalomrendszer nyilvánosságviszonyaira épül. Az 1790-es évekre azonban még nem alakultak ki sem a nyilvánosságformák, sem a társiasság új keretei oly módon és mértékben, amint azt az integrált irodalom fogalma feltételezi, így az minden nyilvánvaló hasonlóság ellenére sem alkalmazható itt mechanikusan. Elmondható ismét, amit a *Bé-vezetés* programjának női olvasót előtérbe helyező vonása kapcsán már hangsúlyoznunk kellett, vagyis hogy a művelt középrétegbeli (middle station of life) olvasóközönség megcélzása sokkal inkább ideologikus igény (közönségképzés) volt, mintsem valós elvárások kielégítése. A nyájas popularitás fogalma az utile et dulce elvének átértelmezésével egy új, közép-műveltség attribútumait foglalja egy nyelvtani szerkezetbe, a szelíd tudományok és a poézis ennek a műveltségnek a konkretizációi.

c) szelíd tudományok és poézis

A szelíd tudományok fogalma a tanulmány gondolatmenetének ezen pontján nem kerül részletesebb megvilágításra, a gráciámosz és a komor tudományokkal való szembeállítás tömören összefoglalja, jelzi, hogy ez a fogalom egyezik a *Bé-vezetés*ben kialakított elgondolással. Részletesebben a poézis funkciói tárgyaltatnak, illetve a poézis és szelíd tudományok viszonya. A „megesmérem én, hogy” fordulattal bevezetett érvekben a poézisnek a korban jól ismert funkciói neveztetnek meg, elsöben is annak szívre ható jellege („az az édes Hatalom a’ Szíveken”) és a képzeletet elragadó ereje („Tsudákat szül”). Igen szükszavú a poézisról adott eme jellemzés, s valójában inkább csak közkeletű toposzok variációit nyújtja, így önmagában nem szolgáltat biztos alapot az itt megjelenő poézis-fogalom értelmezéséhez. Az látható, hogy a költészet szívre ható ereje nem rendeltenik közvetlenül valamely más cél szolgálatára, tehát mondjuk nincs jele annak, hogy eme erőnek (mint a mélyebb ismeret befogadható formájának) kellene a mélyebb ismeretek elsajátítását megkönnyítenie, mint azt pl. a Mindenés Gyűjteményben s az általa reprezentált tudós hazafiség beszédmódjában tapasztalhatjuk. Ugyanakkor a Magyar Museumban képviselt modernebb poézisfelfogásnak sincsenek nyomai, hiszen a Museum szerkesztői a szívre hatást a naiv és fenséges hangnemek megvalósításában vélték elérhetőnek, a jelen tanulmány egyáltalán nem törekszik ilyen sajtyszerűen irodalmi vonatkozások kidolgozására. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy noha az utile et dulce jellegzetesen practicista felfogásától elszakadni látszik ez a poézis-elképzelés, a költészet autonómiájának gondolatával azonban nemigen hozható még távoli kapcsolatba sem.

Ezt a szövegösszefüggés is megerősíti, vagyis az a tény, hogy közvetlenül e bekezdés után „Több az, még megesmérem” felvezetéssel a poézis a „szelíd tudományok tisztele-

olykor jóváhagyást, tetszésnyilvánítást, elsödlejes céljuk mégsem az üzleti haszonban merül ki.” (HÁSZ-FEHÉR 1998, 213.)

tére vezető leghathatósabb módként” említődik, vagyis eszköz funkcióban, haszonelvűen. Ez persze ugyanúgy a kor gondolkodásának közismert toposza volt, mint az előzőek (a felsorolt példák, a vad állapotból való kivetkőzés, Orpheus, a bárdok, a törvénytevők szerepének kiemelése meggyőzően bizonyíthatják ezt). Van azonban a korábbi nagyon hasonló megfogalmazásokkal szemben egy alapvető különbség is *A' nemzet' tsinosodása* jelen pontján: itt a poézis ezen előkészítő-eszköz funkciója nem általában a tudományokhoz, hanem a szelíd tudományokhoz kapcsoltan jelenik meg. A Magyar Museum *Bé-vezetésében* a poézis egyértelműen propedeutikai funkciót tölt be azért, hogy „a' Nemzeteket vadságokból ki-vetkeztetvén, a' mélyebb Tudományoknak el-fogadására alkalmasokká tette”. Ezzel szemben a jelen tanulmányban nem a teoretikus tudást jelentő „mélyebb tudományokról”, hanem a phronészis értelmében felfogott „életbeli bölcsességéről” van szó, s emiatt az egyezés csak látszólagos: „a tudományfogalom különbözősége miatt a két szöveg nem ugyanazt mondja”.¹⁰⁷

Mindkét helyen kiemelődik a poézisnek és a poétáknak a „vad” népek irányításában betöltött szerepe is, jórészt azonos körből vett példák alapján.¹⁰⁸ A következő bekezdésben felhozott példa főként ez utóbbi mozzanatot világítja meg. Egy Barthélemy-passzus Árkádiát idézi meg, s így kimondatlanul is kapcsolatot létesít az előző gondolati egység „mezei életet” részletező körképével, amely az „Et in Arcadia ego” szólással kezdődik, s ezt a kapcsolatot csak erősítik az olyan szövegpárhuzamok, amelyek az árkádiai élet és a mezei élet megérezkítésére szolgálnak („henye és vad Életmód” – „durva és vad Elméjek”, „dúrva és vad Ég alatt”). Az árkádiaiak az alkalmatlan éghajlat („a' Klímának ellenséges Befolyása”) ellenére lettek „szelídek, jóltévők”, épp azért, hogy előljáróik „Kedvet szerettek nálók a' Póézishez, Énekekhez, Tántzhoz, és Innepekhez”. E példában a költészet eredményezte szelídülés tehát nem a tudáshoz vezető valamiféle első lépcsőfok, nem is pusztán a törvények befogadását megkönnyítő vehiculum,¹⁰⁹ hanem az erkölcsök és szokások megváltoztatásának és tegyük hozzá: a kicsinosodott állapot karbantartásának a módja.¹¹⁰ Végső soron tehát egy nemzet karakterének megőrzése, illetve kicsinosítása a tét, amint ezt a cynthosok ellenpéldája is bizonyítja, akik a poézisben romlottságot látván megmaradtak eredendő vadságukban. A magyar nemzet esetében annyival jobb a helyzet, hogy a karakter eredendően alkalmas, csak az élet módját, a

¹⁰⁷ S. VARGA 2005, 318.

¹⁰⁸ „Emberiség” Történetkönyvei mindenütt a' Poézisen kezdődnek” (Uránia) – „A' Poézis volt, melly a' népeket a' Törvény-tévőknek el-készítette, 's engedelmességre szoktatta” (Magyar Museum). Batsányi és Kazinczy esetében a költőszerepek mintái kapcsán többször előkerülnek azok a nevek és archetipusok, amelyek *A' nemzet' tsinosodása* e helyén olvashatóak.

¹⁰⁹ Amikor a Mindenes Gyűjteményben azt olvashatjuk, hogy halhatatlanságot érdemel a poéta, ha „az ő lelkeben lakozó Mennyei tüzellel értelmünket világosítja, szívünket melegíti, hogy a' virtusnak titkos szépségét érezhessük és azt állhatatos örömmel gyakoroljuk”, illetve hogy a „régii Törvény-tévők vagy magok Poéták voltak, vagy a' Poéták által tették kedvesebbé Törvényeiket”, akkor a költészet szerepe nem terjed túl a befogadás megkönnyítésén.

¹¹⁰ „Az Előljárók elhivatván magokkal, hogy tsak ezen ígéző Mesterségek által tehetik Bátorságba a' Nemzetet, a' Klímának ellenséges Befolyása ellen, öszvegyűjtik Esztendőnként az Ifjakat, gyakorolják őket akkor, és megjutalmaztatják azokat, kik azokban előmentek.”

mezei életet kell a szelidülésnek kicsinosítania. A poézis ennek a csinosodásnak az eszközeként jelenik meg, s mint ilyen lesz az ugyancsak a nyájas popularitás közegében értelmezhető szelid tudományokhoz vezető leghathatósabb mód is.

Az ezt követő három bekezdés, vagyis az érvelés logikájának a második része a poézis ócsárlása látszatának elhárításától annak kijelentéséig jut el, hogy a poézis áldás, vagyis nemhogy akadály lenne, hanem inkább fáklya.¹¹¹ E részt épp ezért a „versetskék özöne és a poézis” korábban csak jelzett szembeállítására uralja. Az ellentét „a’ Versfargók, és Rythmus’ Koholók” és a „felséges és érdemes Költők” világa között bontakozik ki, lényegében azon pozícióból, amelyből a Magyar Museum szerkesztői is kíméletlenül ostorozták a Magyar Helikont ellepő versgyártó Bacchánsok seregeit. A költészet lényege – Batsányi és Kazinczy álláspontjával is összhangban – annak a bizonyos „tűz”-nek a meglétében határozatit meg („Ez a’ Tűz az igaz Költők’ esmértető Bélyege. Nem a’ kiszabdaltt *Mérték*, nem a’ *lebékózott* Rythmus, nem a’ *megszámláltt* Hang, teszik a’ Póétát”), amely már nem sokkal korábban is a poézis lényegének nevezetett. Versificatio és poézis konfrontálódik itt, a kor elméleti irodalmából jól ismert toposzok, fordulatok segítségével, leginkább a „je ne sais quoi” elvére („az a’ nem tudom mi a’ Szókban és Gondolatokban”) való hivatkozással és annak a már közkeletűvé lett tételnek – egy lábjegyzetben idézett tekintéllyel megtámogatott – kijelentésével, hogy „Lehet írni *Verset* Poézis nélkül, és Póéta lehetsz Verselés nélkül.” Mindez nem hoz új mozzanatot a poézis-fogalom értelmezésébe az eddigiekhez képest, csak pontosítja azt. A poézis tehát nem önmagában, a maga autonóm mivoltában bír jelentőséggel, hanem mint „Szíveket készítő, lágylító, és szelidítő” nevezetetik áldásnak.

Ezen megállapítást követően, a két bekezdés által közrefogottan azonban olyan paszszust olvashatunk, amely meglehetősen váratlanul hat az adott fogalmi környezetben. „De – ha mindég *jádzunk*, ha mindég tsak a’ Virágok után kapdosunk, ha a’ szép Fedelet a’ tarka Borítékot szeretjük, nem emellyük *nagyra* soha Nemzetünket. – Ne hagygyuk abba, de ne *tsak* ezt mívellyük. Tegyük az egygyet, és ne múlassuk el a’ mást.” Figyeljünk az eredetiben is kurzivált kifejezésekre! A *jádzunk* egyértelműen utal a rész bevezetőjeként olvasható „enyelgők, aprólékossak, és gyermekeskedők lettünk” megfogalmazásra, csakhogy míg ott ez a verscsinálásra vonatkozik, itt a szövegösszefüggés alapján csakis a poézisre érhető. A *nagyra* emelés olyan viszonylatot teremt a gondolatmenetben, amelytől az eddigiek épp elhatárolódnak látszottak, hiszen nem a mélységesebb, komolyabb, magasabb tudományokhoz vezető útként értelmezték a poézist; e kifejezés viszont nehezen képzelhető el más viszonylatban. A *tsak* pedig ennek a viszonylatnak az időbeli változatára utal, a propedeutikai funkcióra. A „tudományok” ezt követően megjelenő fogalma így nem érhető szelid tudományokként, hanem csakis hagyományosan, a komoly tudományok értelmében, amit az út metaforika itteni váratlan feltűnése is hang-

¹¹¹ „Nem ótsárlom tehát én Hazám’ Költői! szép Törekedesteket. [...] Áldása tehát a’ Nemzeteknek a’ Póézis [...] A’ felséges és érdemes Költők, nem Akadályok, sőt *Szövétekei* a’ Tudományoknak.”

súlyozni látszik, közvetlenül a növény-metaforát követően.¹¹² Ezt a kétségtelennek tűnő ellentmondást a paradigmaticus széttartás jeleként értelmezzük.

Szilágyi Márton az Uránia szerkesztőire bizonyíthatóan hatást gyakorló Moses Mendelssohn Bildung-fogalmával állítja párhuzamba a csinosodás fogalmát, megállapítva, hogy „egyszerre kétféle folyamatot jelent: egyrészt az életmód elemeinek, a mentalitásnak a kérdéseiről, másrészt pedig egy szellemi folyamatról van szó, amely során a végcél a – tág értelmű – tudományok elterjedése lenne, a poézis előkészítő fázisán keresztül.”¹¹³ Ezt követően példák sorával bizonyítja, hogy a korszak más szövegeiben is feltűnnek hasonló jelentéssel „csinosodás” és „pallérozódás” fogalmi.¹¹⁴ „Úgy tűnik tehát, hogy itt, az Urániában inkább fölhasználtak (és nem megalkottak) egy szélesebb körben ismert terminológiai kísérletet; az újdonság abban a logikai szerkezetben állhatott, amelybe mindezt beépítették.”¹¹⁵ S. Varga Pál e megállapításokat továbbgondolva azt hangsúlyozza, hogy Kármán szövegében nem látszik a Mendelssohn-nál meglévő dichotómia, a csinosodás (noha valóban van két aspektusa) sokkal inkább egységes fogalom, amelynek az „alapjául szolgáló tudás egésze közösségi és gyakorlati, mondhatnánk: a *fronézis* értelmében vett tudás.”¹¹⁶ Minden hasonlatosság mellett is két igen eltérő megközelítése ez a csinosodás fogalmának, illetve annak a tudás-konceptciónak, amelyhez kapcsolódik. Labádi Gergely nem választ a két felfogás között,¹¹⁷ s eddigi okfejtéseink kapcsán úgy véljük, nem szükséges választani, sőt, nem is lehet, mert a kétféle tudásképzet egyaránt jelen van az Urániában, de egymás mellett. A kétféle tudományfogalom reflektálatlanul keveredik egyazon gondolatmeneten belül is, aszerint, hogy az elmaradottság a tudományok terjedésében való hátramaradásként avagy életmódbeli durvaságként értelmeződik. Két beszédmód, a tudós hazafiság és a csiszoltság beszédmódjának az érvelése váltogatja egymást, szétválaszthatatlanul egybefonódva.

¹¹² „Ne járjunk a’ Tudományoknak tsak virágos Rétjeinn, hogy addig Ugaron maradjanak tápláló és éltető Szántóföldjei.”

¹¹³ SZILÁGYI M. 1998, 408.

¹¹⁴ Kazinczy neve nem merül fel, említődik viszont Szily Kálmán, Baróti Szabó Dávid, Sándor István, Decsy Sámuel, Horváth Ádám, Kovács Ferenc, Endrődy János (SZILÁGYI M. 1998, 410).

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ S. VARGA 2005, 317–318. Megállapítja továbbá, Szajbély Mihály felfogására reflektálva, hogy e tudományfogalom „nem vezethető le a »kora felvilágosodás reál tudományokat előtérbe helyező értékrendjé«-ből (amely Magyarországon a század utolsó harmadában is érvényesült), s így természetesen a hasznosság sem értelmezhető ilyenféle »tudásanyag közvetítése«-ként.” Az idézetben belüli idézeteket lásd SZAJBÉLY 2001, 33, 35, 36.

¹¹⁷ „Akár Szilágyi Mártonnak van igaza, aki azt állítja, hogy az itt használt tudományfogalom levezethető a »kora felvilágosodás reál tudományokat előtérbe helyező értékrendjé«-ből, akár S. Varga Pálnak, aki tagadja ezt, és helyébe a common sense problematikájának a skót felvilágosodásra visszavezethető értelmezéséhez kapcsolja a csinosodás fogalmát, felvetésünket mindkettő igazolhatja.” (SZEMLELŐ 2005, 14.)

d) meg nem kérdőzött gondolkodás és megvesztegetett ízlés

A tudományok és a poézis fogalmainak viszonyait megvilágítani szándékozó gondolatmenet utolsó nagyobb ízülete az igaz poézis korábban adott jellemzésére való visszautalással kezdődik.¹¹⁸ Az ezt követő bekezdés eleje kérdő formában sorolja elő a verselők hadának elítélt jellegzetességeit, majd mindezen jellegzetességekből olyan következtetéseket von le, amelyek viszont eddig még nem bukkantak fel az érvelésben.¹¹⁹ Az a két fő gondolatelem jelenik meg itt először, az eredetiség és a nyelv, amelyek a tanulmány további érvelésének a két fő csomópontját fogják képezni. De ezek itt most csak mintegy futólagosan kerülnek elő, mert a bekezdés vége ismét a verselők hada ellen fordul (még a motívumokban is egyezően a Magyar Museum szerkesztőinek a Helikont ellepő Bacchánsokat ostorozó vélekedésével), majd az új bekezdés első mondata („Mennyünk be *mélyebben* Bajainkba”) ismételten az akadályokkal való szembenezés vonalára tereli a gondolatmenetet.

Ez a mélyebb vizsgálat azonban nem új mozzanatot hoz felszínre, hanem korábban elemzett tényezőket összekapcsolva teremt új összefüggést. Rögtön e bekezdésben ott a visszautalás, amely a féltudósságról a „mezei élet” kapcsán adott jellemzés újraérvényesítésére szolgál.¹²⁰ További motivikus kapcsolat létesül a *Bé-vezetés* elejével is, ahol a gyermek tejjel való táplálásának metaforája szolgál a még ki nem fejlett állapot megérzékítésére,¹²¹ s ezt mindkét esetben a szerves kifejlésről szóló tétel majdnem egyező elmondása veszi körül.¹²² Ugyancsak felvetődtek már a *Bé-vezetés*ben és a tanulmány korábbi pontján a féltudósságból adódó veszedelmek, noha más-más vonatkozást hangsúlyozva. A *Bé-vezetés*ben az a kijelentés, mely szerint „Ártalmas a’ Tudomány olyan-nak, a’ ki véle élni nem tud”, elsősorban a felkészületlen állapot önveszedelmeként jelenik meg („A’ Setétségűl sebessen tett Lépés, a’ fényes és szűrő Nap-fényre, Vaksággal büntette a’ Vakmerőt, vagy Gondolatlant”), *A’ nemzet’ tsinosodásában* azonban a féltudósság sokkal inkább másokra, a közre hoz veszedelmet, vagy úgy, hogy akadályozza a

¹¹⁸ „Ártott é, vagy használtt, a’ Póézis a’ hazai Tsinosodásnak ezen Képből, melyet itt *felfüggesztetem*, meg lehet esmérni.”

¹¹⁹ „...és mivel mindég tsak követtek, mindég tsak emlékeztek, soha se’ formáltak, soha se’ gondolkoztak, kivették eredeti Erejéből, szívos és velős Természetéből Nyelvünk’ egész Alkotását.”

¹²⁰ „Veszedelmesebb, még egyszer mondom, a’ Féltudósság az Ostobaságnál.” – „A’ Féltudósság veszedelmesebb a’ tsupa tiszta Ostobaságnál.”

¹²¹ *Bé-vezetés*: „Tejjel táplállya az Tsetsemőt, és gyenge emésztetű Éttekkel az kised Állatot.” *A’ nemzet’ tsinosodása*: „a’ Téjt, mely még Száján ragadott soknak, le sem törölték és Nemzet’ Tsillagjainak vélték magokat.”

¹²² *Bé-vezetés*: „Minden halkal, és léptsönként tenyész a’ Természetben; ez a’ nagy Alkotó el-kerül szorgosan minden Híjánosságot, minden Rést, minden Ugrást, a’ maga nagy Művében.” *A’ nemzet’ tsinosodása*: „A’ Tudományok atyafias Lántztzal vagynak öszvekaptsolva; nints itt, vagy nem kell lenni Hézaknak, Résnek.” Ugyanez a gondolat néhány bekezdéssel fentebb már előfordult a tanulmányban: „A’ Természet mindég egyg tökéletes Egészszet formál; nem tagonként készíti az Embert, nem szálanként a’ Virágot, mindég egész Embert, egész Virágot készít”.

tudományok világosságának terjedését,¹²³ vagy pedig úgy, hogy álvilágosságot, vagyis hitetlenséget és erkölcstelenséget, illetve rossz ízlést terjeszt. Ez utóbbi vonatkozás az, ami összekapcsolódik a tudományok és poézis fogalmaival, így teremtve meg az ígért mélyebb magyarázatát bajainknak.

A féltudósság tehát „meg nem kérődött gondolkodást” és „megvesztegetett ízlést” eredményez. A megvesztegetett ízlés vonásaiént azokhoz hasonlókat látunk ismét, melyek a „verselők és versecskéik hadának” jellemzésére is szolgáltak. A versificatio és poézis ellentétében tehát a féltudósság egyértelműen a versificatióval kerül egy oldalra. A tudományokat tekintve azonban itt nem a „komor–kellemetes” oppozíció tűnik fel, amely által az előző ellentét olyan hármassággá bővült, ahol is a nyájas popularitás jelentette a „középutat”. A tudományok fogalma itt a meg nem emésztett gondolkodással áll szemben, az oppozíció így a versificatio és poézis ellentétének analógiájára képeződik meg. A tudományok és poézis körül kiépülő ellentét tehát az eddigiekhez képest új viszonylatot jelenít meg. Jól látható, hogy „meg nem kérődött gondolkodás” és „megvesztegetett ízlés” éppúgy ellentettjei az előző gondolati ízületben körvonalazott „szelíd tudományok” és „poézis” fogalmi kettősének, mint a „józan értelem” és „szép ízlés” tanulmány elején bevezetett fogalmainak. Ami persze egy gondolati mezőben jeleníti meg „szelíd tudományok és poézis”, illetve „józan értelem és szép ízlés” fogalompárjait. Az ezek közötti szemléleti rokonság elég nyilvánvalónak tűnik, hiszen – mint láttuk – az előbbi a phronetikus tudással, az utóbbi a sensus communisként értelmezett ítélőerővel hozható kapcsolatba, s ezek egyazon szemléletmód, a 18. század eleji angolszász gondolkodói hagyomány elemeiként ismeretesek.¹²⁴

A tanulmány e pontján tehát összeérnek a különböző részlelemzések tanulságai: az új tudományfogalom (és hozzá kapcsolódó poézisfelfogás) sokrétű oppozíciós rendszerben áll előttünk, amelynek elemei szoros kapcsolatban vannak azon helyzetértékeléssel, amelyet a tanulmány első fele nyújtott. Ez a kapcsolódás eredményezi, hogy az érvelésben a műveltség jellegéről ismét áttevődik a hangsúly a készületlenség–készületlenség szempontjára. Az elemzés középpontjában a féltudós áll, a megcélzott műveltség el nem érése a féltudósok „készületlenségéből” következik. Ez a szempont viszont mégsem szervül harmonikusan a „szelíd tudományok és poézis” fogalmi által képviselt tudásesszmény-nyel, amit elég világosan jelez a rész végén ismét feltűnő „út” metafora, amely összekapcsolódik a nyomos tudományok és a pepetselés ellentétével,¹²⁵ ugyanúgy, ahogy azt az érvelés előző ízületében láthattuk. A gondolatmenet azonban ezt követően új irányt

¹²³ A tanulmány korábbi pontján, a „mezei élet” elemzése kapcsán olvashatjuk ezt a megállapítást: „Mind a` tsupa Tudatlan, mind a` Féltudós annyival veszedelmesebbek, hogy makatsan megmaradnak Setétségekben, és hogy ezt a` Setétséget kedvellik mint a` Bagoly az Éjjelt”.

¹²⁴ Meg kell jegyeznünk, hogy az „ízlés” fogalma a *Bé-vezetés*ben nem a poézis vonatkozásában használt, mivel ott az nem szerepelt, hanem az erkölcsi-esztétikai szférában érvényes ítélőerő megnevezésére általában, amely az életmód minőségéért felel.

¹²⁵ „A` Féltudósságnak lehet tulajdonítani, hogy a` Nemzeti Litteratúrába` *félrevezető Ösvényeken* járunk. – Hátra hagyjuk a` nyomos Tudományokat, és *pepétselünk*.”

vesz, pontosabban az e rész elején mintegy futólagosan felvetett két téma, a nyelv és az eredetiség részletes vizsgálatára tér rá.

3. Nyelv és eredetiség

a) nyelv

A „Szent, áldott, és jó Dolog a’ Nyelvenn magán dolgozni” kezdetű bekezdés, valamint az ezt követő további hat a nyelv kérdését állítja a középpontba. A nyelv az eddigiekben csak a nemzeti karakterrel összekapcsoltan, vagyis ideologikus összefüggésben jelent meg a *Bé-vezetés*ben és a jelen tanulmány második fő egységének a végén, egy-egy bekezdés erejéig. A jelen ponton sem kapunk azonban átfogó fejtegetést, amely megvilágítaná a tanulmány nyelvszemléleti álláspontját, mert a szöveg arra korlátozza érvényességét, hogy hozzászóljon a kor nyelvvel kapcsolatos két vitatémájához, a nyelvszemléletre csak az érvelés egy-egy odavetett megjegyzése enged következtetni. A hét bekezdés elsője a nyelvművelés fontosságának jól ismert érveit és példáit sorolja mintegy előrebocsátva, védekező jelleggel, hogy aztán a „De még ez, nem elég!” fordulattal (a *concessio* alakzatával) mindezt részleges érvényűnek minősítse. Az első két bekezdést követően (illetve már a második bekezdésbeli gondolatjeltől kezdődően) a következő két-két bekezdés a grammatikák és a purizmus elleni álláspontot fejt ki, majd az utolsó összegez, megismételvén a korábbi érveket.

A magyar nyelv grammatikájának elkészítése a kor nyelvvel kapcsolatos állásfoglalásainak egyik jelentős kívánalmaként fogalmazódott meg, olyannyira, hogy a Hadi és Más Nevezetes Történetek három pályatétele közül az egyik éppen ennek megírására irányult. A nyelvi standard megteremtésének és rögzítésének törekvése szinte minden esetben összefonódott a magyar tudós társaság tervével, hiszen ebben a gondolatmenetben a grammatika által képviselt nyelvi norma legitimitációját volt hivatott biztosítani az akadémia intézménye. *A’ nemzet’ tsinosodása* mindezt egyetértően elő is sorolja, antik és 18. századi tekintélyekre hivatkozván (melyek közül Priscianus inkább embléma volt, Adelung viszont erős hatást is gyakorolt a korabeli normateremtő törekvésekre¹²⁶). Az egyetértés kifejezését követően elővezetett szempont azonban megkérdőjelezi a grammatikairás tulajdonképpeni értelmét, noha a gondolatmenetben csak az érvényességét korlátozza.¹²⁷ Az „És kinek írunk Grammatikákat?” kérdése ugyanis a nyelvhasználók szemszögéből tekint a grammatikák hasznosságára, illetve innen nézve inkább haszontalansá-

¹²⁶ Lásd erről részletesen CSETRI 1990, 23.

¹²⁷ Ennek a megoldásnak a háttérében valóban a grammatikairás, a normateremtés iránti mély szkepszis áll, amint az Kármán és Pajor Aranka Györgynek írott, 1795. március 1-jei leveléből kiderül: „Szép az egyforma-ság a nyelv és írás módjában: de élő nyelvben aligha, aligha valaha véghez lehet azt vinni, hogy annyiféle megyéknek dialectusi, leginkább egy oly sokféle idegen nemzetekkel összeegyült nemzetnél, mint a magyar, egy húron pendüljenek, egy zsinórra vonattathassanak. Nincs egy élő nyelv is, a melynek ez a baja ne volna, és nem vihette még egy is arra a tökéletességre, hogy csak két tudósa is pontban egy forma módon szólott és írt volna. Oly per ez, melyben mivel bíró nincs, örökké foly. A tudósok respublicában élnek, kinek-kinek van maga módja, maga szabad akarata.” (GÁLOS 1954, 162.)

gára: az anyanyelvi felhasználónak nincsen rá szüksége, a külföldi pedig nem látja hasznát annak, hogy egy elmaradott tudományokat hordozó nyelvet tanuljon meg. Ez a megközelítés teljességgel különbözik a korszakban általánosnak mondható nézőponttól, attól, hogy a grammatika a tudósok által a tudósok számára készített mű volt, amely azonban végső soron a nyelvhasználók egésze számára kötelező normát nyújt.

A tanulmány a továbbiakban ebből a „Grammaticalis Epidemiából” vezeti le az általa „Puritanismusként” nevezett jelenséget, vagyis a purizmust, amely a magyar nyelv tisztaságát a szókincs magyarosításával, az összes idegen szó kiirtásával vélte megteremthetőnek. Az itteni érvelés e nyelvtisztítási törekvéseket valójában nyelvrontásként értékelte, szinte katalógusszerűen elismételve a haladottabb nemzetek példáit a szókincsbeli átvételekre, továbbá hivatkozva a magyar nyelv ilyen jellegű szókincsbővítésére is. Az erőszakos magyarítás elítélése így lényegileg egybeesik azon állásponttal, amelyet a fordítás-vitában, illetve a románok kapcsán kibontakozott disputában a Museum köre, illetve Kazinczy képviselt.¹²⁸ Sőt, a (Barczafalvi Szabó Dávidban mintegy alakot öltő) purizmus elítélése akár általánosnak is mondható a tudós literátorok többségét tekintve. Az is igaz azonban, hogy például Kazinczyval szemben, aki az idegen szavak megtartásának stilsztikai szerepet is szánt a románokban, az itteni érvelés az érthetőség szempontját emeli ki, vagyis ezúttal is a befogadó felől közelíti meg tárgyat.¹²⁹ A tanulmány nyelvvel kapcsolatos fejtegetései során azonban feltűnik egy-két olyan megfogalmazás, amely túlmutatni látszik a szorosan vett vitatémákon, s a nyelvszemlélet általános vonatkozásaival van összefüggésben.

A' nemzet' tsinosodása bizonyos érvei mintha az empirikus nyelvszemlélettel, a gondolkodás nyelvi megelőzöttségének nézőpontjával¹³⁰ mutatnának rokonságot: „A' *Nyelv nem Tudomány, a' Szó, Beszéd nem Böltsesség...* *Kültsa* a' Tudományoknak, *Út, Mód, Eszköz, a' Böltselkedésre.* Örömeztobb tanuljuk a' Nyelvet egygyütt a' Dologgal; mélyebben benyomódnak a' Jelek, a' jelentett Ideákkal Emlékezetünkben.” A jel és jelentés kapcsolata itt kétségtelenül nem önkényes, vagyis a tudás és nyelv kapcsolatának esetlegességét valló racionalista-univerzalista nyelvszemlélethez képest mintha lényegi elmozdulást jelentene. Az „Út, Mód, Eszköz” minősítés azonban óvatosságra inthet e

¹²⁸ A már idézett, Arankához írott levél nagyobb része e kérdésekről szól, részletes fejtegetéseik bevezetéseképpen a következő elvi álláspontot fogalmazzák meg: „Mi nem vagyunk nagy puritánusok. Minden igécskének van maga tulajdon jelentése, és megbocsájthatatlan kevélység volna azt állítanunk, hogy a mi nyelvünk oly bő, oly gazdag, hogy minden szót, amely idegen nyelven van, éppen olyan velősen, oly erőben, és tökéletesen ugyanazon energiával nevezhetünk a mi nyelvünkön, mint amazon. Ha tehát ez az eset megtörténik, nem tartjuk hibának, akkor inkább az idegen velős és sokat jelentő szót megtartani, és azzal mindaddig élni, míg éppen oly erejű szóra akadunk a magunk nyelvén. Az igen nagyon kényes válogatása a szóknak, és az igen nagy puritanizmus, akaratosság; mert az érthetőségnek, és a praecisionak árt, és ebben csak a csinosabb nemzetek példáit követjük.” (GÁLOS 1954, 162–163.)

¹²⁹ „Nem azért írunk, nem azért beszélünk e hogy – – *meg értetessünk?* Az Érthetőség, az Írásnak legelső, leggyökeresebb Törvénye. Mit nyer avval az Olvasó, ha a' sok újjonnan faragott Szókat először neki Deakúl kell gondolni, hogy megértse?”

¹³⁰ Minderről lásd CSETRI 1974, 229–279, főleg 231–253; KELEMEN 1990, főleg 83–191, 232–240; S. VARGA 2005, 47–50.

vonatkozásban, s a későbbiekben még egyértelműbb megfogalmazással találkozhatunk: „Egygyező lépéssel jár a’ Nyelv a’ Tudományokkal. Öszveséggel kell mind kettőt mívelnünk. [...] Ne Szót vegyünk az Ülő alá, ne Szót kovátsoljunk, – Dolgot, ne Héjt, Velőt, ne Formát, de valóságot”. „Héj” és „Velő”, „Forma” és „Valóság” ilyen erőteljes elválasztása (még hozzá a tanulmányban következetesen ismétlődve) nehezen hozható közös nevezőre a gondolat nyelvi megelőzöttségét valló nyelvszemléleti empirizmussal. Az kétségtelen, hogy e gondolatok egyértelműen eme felfogás felé mutatnak, de kontextusuk még eredendően más.

Az alkalmazott érvek ismerősnek tűnnek. „A’ száraz, velőtlen, és ízetlen Grammaticalis Regulák nem vernek Gyökeret; Tudják, a’ kik idegen Nyelveket tanultak, hogy az inkább megragad a’ hosszas, gyakor Olvasás, Beszéd, és Gyakorlás által, mint a’ kínzó Memorizálással.” Mikor ezt olvassuk, látnunk kell a megközelítésmód lényegi egyezését a Hungarus értelmiség és a tudós hazafiak latin nyelv elleni érvelésével, amely alapvetően az oktatás praktikus szempontját érvényesíti. Úgy véljük, praktikus szemlélet jut kifejezésre ebben az érven is, akár csak a grammatikák hasznára vonatkozó kérdésben vagy a tanulmány egészének a tudományok hasznát firtató okfejtéseiben. Mindeközben olyan megállapítások is megfogalmazódnak a nyelv és gondolkodás viszonyáról, amelyek majd egy új paradigmában konstitutív elemek lesznek, de itt még nem azok, pusztán egy egészen más érdekeltégű érvelés részelemei. Ugyanez mondható el a purizmus elleni azon évről is, amely a korcsosulással riogat.¹³¹ Az ősökre való hivatkozás érve sem új keletű, az *Etelka* nyelve kapcsán kibontakozott korabeli vitában éppúgy találkozhatunk vele, mint Kazinczy *Hamlet*-ajánlásában. Az ősök és unokáik nyelve közötti disszonancia (amely meg nem értést eredményezne) nem a történeti folytonosság megbomlását állítja, hanem két nyelvállapotot szembesít, vagyis a tiszta és a korcs magyarság oppozícióját világítja meg. Az e nyelvállapotok közötti folytonosság, mely a hagyomány fogalmát asszociálhatja, csak látens és egyáltalán nem reflektált összefüggés.

„Visszás, a’ Nyelv’ és Értelem’ szent Törvényeivel ellenkező idétlen és erőltetett Faragás volt Sokaknak Szüleménye; elrontották, megszeplősítették Szűz Nyelvünket” – olvasható a féltudósság bírálatának bevezetéseként, az előző gondolati egységben, lényegében teljes pontossággal megelőlegezve az itt a nyelv kapcsán részletesen kifejtetteket. A gondolat azonban érdekesen folytatódott a korábbi mondatban: „és mivel mindég tsak követtek, mindég tsak emlékeztek, soha se’ formáltak, soha se’ gondolkoztak, kivették eredeti Erejéből, szívos és velős Természetéből Nyelvünk’ egész Alkotását”. Az „és mivel” kezdetű magyarázó tagmondat-egység ezt a nyelvrontást végső soron az eredetiség hiányából vezeti le, valami olyan összefüggést vezetvén be, amelyet a grammatikák hasznosságának firtatása kapcsán is láthattunk: „És kinek írunk Grammatikákat? [...] Külföldieknek? – óh elébb nagy, hasznos és eredeti Munkák által kellene szükségessé

¹³¹ „Elborította a’ sok Kortsszók’, idétlen Faragású, Hangú, a’ Nyelv Természetével ellenkező, és Fület sértő Kortsszók’ Sáskaserege egész Litteraturánkat, – és ezt Nyelvmívelésnek neveztük! – Ha üstökös Őseink, a’ kik olly tiszta Magyarassággal szóllottak, közinkbe betoppannának, másként is sülllyedt Nemzetünkhöz, tsak Nyelvünkért sem hinnék el hogy mi vagyunk az ő Únokáik.”

tenni és elmúlhatatlanná előttök Nyelvünk' Megtanulását?"¹³² Mindebből az következik, hogy a nyelv igazából nem önmagában érdekes, hanem valamiféle eredetiségből fakadóan, erre nézve az idézett megfogalmazások nem adnak pontos eligazítást. A gondolatmenet a nyelvről szóló hét bekezdést követően viszont éppen az eredetiség értelmezésére tér rá, amelynél elég hosszan, kétszer nyolc bekezdésben el is időzik.

b) eredetiség

„*Eredeti Munkák* gyarapították a' Tudományokat, tsinosították a' Nemzetet, és emelik fel a' nagy Nemzetek' ragyogó Sorába” – adja meg az alaphangot a rész első mondata. Az eredeti munkák írását már a *Bé-vezetés* is alaptételként emlegette, ebből viszont ott nem vonódott le explicite az egyébként logikus következtetés, ami itt igen: „A' *Tolmátsolás* nem haszon, kis Érdem.” A' nemzet' tsinosodása nyíltan a kor fordítás-vitájához kapcsolódik, kétségbe vonva a vitázó felek által eddig közösen vallott tételt, mely szerint a fordítások jelentik a legkézenfekvőbb és legcélravezetőbb utat a nyugati nemzetek mintájának követésében. A praeteritio alakzatát alkalmazva futólag hivatkozik az addig fordított munkák minőségére, melyek többnyire rosszak, bár van néhány jó is, ez a szempont azonban egészében lényegtelennek tűnik itt, mert akár jó, akár rossz a fordítás, célra nem vezet („ez még *magá* nem Litteratura, és ez is csak *Út; és Út' Egyengetés*”). Az itteni érvelésben lényeges szempontot a következő két bekezdés fogalmazza meg, melyek közül az első „az apró *készítő* Munkák”-ra való utalással meglehetősen talányosnak hat, ha nem idézzük vissza a *Bé-vezetés* nagyon hasonló megfogalmazását.

Ott az „*apró* Munkák”-ról azt tudjuk meg, hogy „kisebbség, mint sem hogy *Könyvé*, de fontosabbak mint sem hogy *Semmivé* legyenek”, s épp ezért az „illy Írásokban záratnak”. Mint emlékezhetünk, az „illy Írások” fordulat a folyóirat megfelelője a *Bé-vezetés* érvelésében, vagyis a folyóiratok a kisebb írások gyűjtőhelyei. A folyóiratokról azonban az is megállapítatik, hogy leginkább „az Esméretekből hátra-maradt” nemzetek számára hasznosak, ezt a már „elöl-ment” nemzetek példája bizonyítja. Amikor viszont „a' Nemzet ki-kél az Járó-szíjj alól, és férjfiúi Erőbe lép, midőn többet el-fogad, és erősebbet meg-emészt, akkor az illy Írások más Formát öltöznek magokra.” Ebből a nézőpontból szemlélhetjük A' nemzet' tsinosodásának „az apró *készítő* Munkák” és a „nevezetes, nagy és Remekmunkák” közötti különbségtételét, az előbbieket a „hátra-maradt” állapot megszüntetésének eszközét jelenthetik, az utóbbiak az „elöl-ment” állapot termékei. Az előbbiekre nézve az állapítatik meg, hogy „az illyeket könnyebb is, hasznosabb is készíteni, mint fordítani”, ennek kifejtését már láttuk a *Bé-vezetés*-ben (noha a szerkesztői gyakorlat nem igazán felelt meg a programos gondolatnak). Az utóbbiakról pedig az olvasható, hogy általuk „nem ériük el *azt* a' Tzél, mellyet láttatunk,

¹³² Ez a rész pedig a második rész végére utal vissza: „Hazai Nyelvünkön készült Tudományinknak *tsak* a' két Haza lehet Piattza, és – melly *keskeny* Mező ez, a' telhetetlen Betsület' Szomjúságának. [...] Vagy lesz e Pannoniából valaha Albion? Támadnak e Newton, Loke, Shakespear, és Miltonok itt is mi közöttünk – a' kik... félre vakmerő Álom, a' melly ámitó Képeiddel tsalogatsz. –”

és igyekeznünk elérni”, vagyis az elmaradottság felszámolását, mert „fordítani, tsak *azokért* kell, a’ kik az eredeti Nyelvet nem értik, mert bizonyos az, hogy a’ ki a’ Forrásból meríthet, nem merít a’ Folyamatból.” Mindkét megállapítás az elmaradottság állapotára vezethető tehát vissza, mindkétszer az dönt az eredetiség mellett, hogy ezáltal remélhető inkább a magyar nemzet hátramaradásának felszámolása. Így viszont az elmaradottság tényének a kortársakkal egyező megállapításából éppen a kortársak többségével ellentétes megoldási javaslat vezetődik le: a nyugati nemzetek utolérésében a fordítások gyakorlatilag haszontalanoknak minősülnek, tehát eredeti műveket célszerű és kell írni.

Az érvelés a ráutalásokból kivehetően különösen a fordításprogram azon változatával folytat látens, de elég egyértelmű vitát, amelyet a Magyar Museum köre képviselt. Abban az érvtben, mely szerint a fordítónak is sok idejébe és szorgalmába került, míg a „maga Originálissának Méltóságát, vagy Édességét megtanulta érzeni”, a Kazinczy és Batsányi által képviselt modern poézis két hangnemére, a fenségesre és a naivra való utalást vélünk felfedezni, vagy legalábbis ezen minőségek említése a korban elsősorban a Museum törekvéseivel asszociálható. S amikor ezt megelőzően, ezzel egybehangzóan elveti a „nevezetes, nagy és Remekmunkák” fordítását, mert a kevésbé kipallérozottakra nézve „az illy Munkáknak nem sok Haszna van”, akkor pontosan ellentétes logikát követ, mint Kazinczy és Batsányi, akik számos alkalommal kijelentették: „Tanuljon meg érteni, aki érteni akar.” Más a viszonyítási pont, más a mérce. A Magyar Museum egy kifejezett állapot azonnali és közvetlen átültetésével kívánja a poézis modernizációját megvalósítani, tekintet nélkül a befogadó állapotára.

Az Uránia ezzel szemben pontosan a befogadói állapotból indul ki, a már többször elismételt érvelés alapján. Az olvasó nem mint nevelendő, alakítandó tárgy jelenik meg, akit így vagy úgy, de *fel kell emelni* a tudás, az ízlés stb. meghatározott szintjére, hanem *saját elvárásokkal rendelkező* befogadóként. A nevelési szándékok csakis eme elvárások figyelembevételével határozhatóak meg s hajthatóak végre. Mindehhez társul a tanulmányban ugyancsak többször elismételt gondolat is a befogadói állapottal nem számoló, nem ahhoz méretezett ismeretek káros voltáról. „Egyszerre nem látunk élesen a’ Tudományokban, olyyat a’ kinél a’ Praemissák, és Praecogniták nem találtnak, bevezetni a’ Tudományok’ Palotájában haszontalan, és az illyen előtt a’ fő és sarkalatos Igasságokat megmezteleníteni nem bátorságos. Visszafordúl itt újra az a’ Jegyzés, mellyet már illettem, hogy nem Bóltseket, hanem emésztetlen Féltudósokat, és veszedelmes Eszelősöket nemz.”

A „Praemissák, és Praecogniták” hiánya persze más és tágabb összefüggést jelöl, mint amit a poézis említett hangnemei jelentenek, hiszen a befogadói állapotról (féltudósság) és általában a tudásról (tudományok palotája) van szó. További zavart okoz az ezt követő bekezdésben felhozott érv, amely az előzőek szerves folytatásaként tünteti fel magát („*Elvesz* nagyobb részént ezen Praecogniták’ Nemléte miatt...”), de valójában más összefüggéseket érvényesít. Ezek a „praecogniták” nem azok a „praecogniták”. Az előző bekezdésben az előismeretek kognitív jellegűek voltak, s a tudás kibontakozásához jelentettek alapot, illetve ezek hiánya ezt a kibontakozást gátolta meg. Az az előismeret, amely az ismételt előfordulás során megjelenik, egy nyelvileg is adott közösségi tapaszt-

talatot jelent („Minden Írónak van maga Világa, maga Athmosphaerája, a’ mellyben él, és a’ mellyből ír, van maga Publicuma, a’ mellynek ír”), amely a teljes megértés előfeltételeként jelenik meg.¹³³ A teljes megértés lehetősége pedig a tanulmány gondolatmenetében alapérték, hiszen csak ezáltal lehet a mű „kedves és hasznos”.

Erre a konklúzióra fut ki aztán a következő (a részt záró) bekezdés, amikor az utilét és a dulcét említi, amelyet „a’ Gyermekek Olvasónak, és gyermeked Nemzetnek közel kell találni az Igasságok mellett”, hogy azokat befogadhassa. Az ezt a végkövetkeztetést megalapozó logika már ismert lehet a tanulmány korábbi részeiből és a *Bé-vezetés*ből. Amikor ugyanis a nem-olvasásról panaszkodik, majd fordítva egyet a gondolatmeneten ezt azzal magyarázza, hogy „De idegen, esméretlen, járatlan Világot talál az Olvasó lefordított Könyveinkbe”, akkor a „nem annyira Okok ezek, a’ miért nem gyarapodhatnak Tudományink, hanem inkább, mivel Tudományink nem gyarapodnak, azért vannak ezek az Akadályok” logikáját követi. Továbbá majdnem szó szerint megismétli az eredetiség mellett a *Bé-vezetés*ben többször felhozott érvet, amely a „hely és idő” meghatározó szerepét emeli középpontba: „nem szereti az Ember, a’ mi reá nem tartozik; a’ mi közlelőbb illető, a’ vonzza magához, a’ reá illő, néki használó Igasságokat keresi”. Így válik az eredetiség igénye egyben a fordítások elutasításává is itt, explicitté téve a *Bé-vezetés*ben még ki nem fejtett, de logikus következtetést. Az emellett felhozott érvek azonban semmiképpen nem egyneműek, s ezt különösen élesen megvilágítja az a tény, hogy a „praecogniták” fogalma két teljesen eltérő összefüggésben használatik. Ez pedig megint csak arra utal, hogy a tanulmány két össze nem egyeztethető szemlélet- és beszédmódot használ egyidejűleg, lényegében reflektálatlanul, amint azt az út és a növekedés metaforája is jelzi.

c) öngondolkodás

Mindazonáltal az eredetiség értelmezésében *A’ nemzet’ tsinosodása* nem marad meg a *Bé-vezetés* gondolatainak elismertésénél. Noha a hosszú Seneca-idézet felvezetése mint-

¹³³ „Az értekezés itt a *honi világ* fogalmát írja körül: érvelése szerint a nyelvben rögzített közösségi tapasztalat olyan összefüggésrendszert, olyan világot alkot, amelynek bensősége (mondhatnánk: anyanyelvi szintű) ismerete nélkülözhetetlen az illető nyelven írt könyv megértéséhez.” (S. VARGA 2005, 324.) Ez alapján vitatja Varga Pál az eredetiség-gondolat tartalmának minősítését. Szajbély Mihály és Szilágyi Márton amellett érvelt, hogy *A’ nemzet’ tsinosodásában* kifejtett eredetiség-eszme nemigen hozható összefüggésbe a modern zsenielméletekkel, Sturm und Drang előtti, századközepi teóriákkal mutat rokonságot, valamint jól ismert közhelyek variációiból épül fel, s leginkább tartalmi eredetiségnek minősíthető (SZAJBÉLY 2001, 84–106, főleg 89–93; SZILÁGYI M. 1998, 412–424). S. Varga Pál ez utóbbi értelmezéssel szemben megállapítja, hogy az itt szereplő eredetiség-fogalom összetett: „jelenti egyrészt, hogy az eszmék viszonyrendszerét egy nyelv a maga különös módján rögzíti; másrészt, hogy egy-egy mű egy adott nyelvi-kulturális közösség által relevánsnak tartott jelenségek köréből – a közösség saját világából – indul ki és arra is vonatkozik vissza, harmadszor, hogy az ilyen mű a megértésnek olyan feltételrendszere szerint van megalkotva, amelyet e közösség saját nyelvhasználata (a szavak jelentésének különös viszonyrendszere) révén biztosít. Ezt az eredetiségfogalmat [...] aligha értelmezhetjük »tartalmi eredetiség«-nek.” (S. VARGA 2005, 327.)

egy az addigiak összegzését ígéri, valójában ezzel egy egészen új összefüggés jelenik meg a gondolatmenetben. „Hát te? Meddig menetelsz még a más vezényszavára? Vedd át a parancsnokságot és szabd meg, mi legyen emlékezetes. Hozakodj elő valamivel a magadéból is.”¹³⁴ Ez az antik locus az „öngondolkozás” fogalmának bevezetését alapozza meg, egy olyan fogalomét, amely e részen kívül csak egyszer szerepel az egész Urániában, itt viszont egymás után háromszor is, persze mindháromszor metaforikus alkalmazásban. Az első említésben az „Öngondolkozás’ Síkján” álló szép virágokról esik szó, ezeket kell gyűjteni, mert „Eröltetett minden Gyümöltk, minden Plánta, melyet messze Világrúl nálunk ültetünk, és ízetlen, vagy szagatlan Terméssel bünteti meg Ragadozóját, a’ ki anyai Földjéből kitépvn, azt idegen Ég alá szoritotta, ’s számkivetette.” A korábbiról jól ismert növényi metaforikával való összefonódás egyértelművé teszi, hogy az eredetiség itt szerves kifejlődésként jelenik meg, a tolmácsolás-fordítás pedig éppen eme szerves beágyazottság hiánya miatt nem hozhat megfelelő eredményt. Ebből persze az is következik, hogy minden kulturális közeg sajátlagos, vagyis nem lehet általában a tudásról és a tudományokról beszélni e nézőpontból. Az öngondolkozás így mégsem annyira egyedi-egyéni sajátosság, mint a Seneca-idézetből sejtethetnénk, hanem sokkal inkább egy közösség kultúrájának jellemzője, s mint ilyen alapozza meg az eredetiség fogalmát.

Ezt az értelmezési lehetőséget bontja ki a következő, egymondatnyi bekezdés is: „Így tesszük méltókká magunkat, hogy olvastassunk; így fordította a’ negédes Külföld mi reánk is Szemeit, és észrevesz majd bennünket.” Az öngondolkozás mint eredetiség közösségi jellege elég plasztikusan előrajzolódik tehát e megállapításból, másfelől azonban az is szembeötlő, hogy valamiféle konfúzió képződik ugyanitt a kultúrák összeméretetlenségének gondolatával, hiszen hogyan vesz észre bennünket a külföld épp eredetiségünk alapján, ha náluk nyilván ugyanolyan ízetlennek kell lennie az idegen földből kitépott és átültetett plánta gyümölcének. A magyar kultúra külföld általi elismerésének gondolata (amely a tudós hazafiság beszédmódjának egyik ismert toposza) nem először tűnik fel a tanulmányban. Először akkor, mikor a helyzetértékelést tartalmazó második nagy egység végén a nyelv által kijelölt keskeny mező és a tudós nagyra törésének ellentéte exponálódott, másodsor pedig közvetlenül a Seneca-idézetet megelőzően, mikor azt olashattuk, hogy „Kitsinosodott Ész kell ahoz hogy a’ *Közönséges*, ’s széles Terjedésű Igasságokat kedvellyük; a’ Gyermekek Olvasónak, és gyermeked Nemzetnek közel kell találni az Igasságok mellett az *Utilét*, vagy a’ *Dulcét*, mert azokat messze nem tudja keresni.” Mindegyik helyen a tanulmányban folytonosan jelenlévő másik, párhuzamos szemléletmód jelentkezik, amely az elmaradottság–kifejllettség nézőpontját érvényesítve beszél általános igazságokról, melyek helytől és kultúrától függetlenül érvényesek. Ez alapozza meg az eredeti magyar kultúra reménybeli kifejlésének célképzetét, amely célképzet így az általános emberivel fonja össze a saját kultúrát, ahogy az a *Bé-vezetés* egy analóg gondolatában is szerepel.¹³⁵

¹³⁴ Kurecz Ágnes fordítása (URANIA 1999, 359), a szövegben a latin eredeti szerepel: „*Tu quid? Quousque sub alio moveris? Et impera, & dic quod memoriae tradatur, aliquid & de tuo profer.*”

¹³⁵ „Minden Igasság jó – de azt a’ Hely, és Idő teszi *munkássá*” – „Minden Igasság jó – de azt a’ Szin, és az Ábrázat teszi *kellemetessé*”.

A következő bekezdés ellentéte a „napszamos Író, és viszketeg Gyermeke”, valamint a „Tudósok’ Karai” között a korábbról már ugyancsak jól ismert gyermek-metaforára épülve még a tudás–tudatlanság, készültség–készületlenség összefüggést alkalmazza, de ezután az öngondolkodás fogalmának ismételt felbukkanása visszatér az első előfordulásakor körvonalazott értelmezési mezőhöz. Kevés, de jó munkát kíván, mert ezek által „Tsínos lesz Nyelvünk, és velős minden Szó, mert az magán fogja hordani az *eredeti Lélek*”, és az *Öngondolkodás’ Bélyegét*.” A kurzivált kifejezések egyértelműsítik eredetiség és öngondolkodás szoros összefüggését, s jól látható itt is ennek közösségi jellege, hiszen ez eredményezi nyelvünk csinosodását. E gondolat egybecseng azon korábbi megállapítással, mely szerint a nyelv természetének megrontása az öngondolkodás hiányából fakad:¹³⁶ itt ennek az ellentettjét olvashatjuk. Megismétlődnek a hasznavehető tudás és eredetiség összefüggéséről korábban mondottak is, majd hógynem szó szerint: „A’ megfontolt, megkérődzett, újj és hasznos Igazságok Forgásba jönnek, mert – érdeksálnak. Az Emberek’ Esmérete, Hazánk’ ’s Állapotunk’ Esmérete, terjedni fog, mert a’ magunk Világát fogjuk Könyveinkben találni.”¹³⁷ Ezúttal is párban jár tehát az univerzaliztikus konnotációjú „emberek esmérete” célképzet a „hazánk és állapotunk esméretével”, amely a saját kultúrára utal. Ehhez a saját világhoz kötődik az öngondolkodásként értelmezett eredetiség, de ugyanebből fakad, hogy nem az esméretek emésztetlenségéből fakadó, mélyen káros világosodás terjed,¹³⁸ amelynek veszélyét ugyancsak többször jelezte már a tanulmány, hanem a „gyökeres Tudományok veszik fel az Uralkodópáltzát”.

Az öngondolkodás síkja, bélyege után a harmadik itt alkalmazott metafora az „öngondolkodás székfoglalása” a hazafiak lelkében. Az egész bekezdés óhajító modalitású, az eddig kifejtett eszmék másokkal való megérettetésének vágya hatja át. Retorikai felépítésében kulcsszerep jut a fokozásnak: „*ha én feltudnám serkenteni szép Tehetségait Hazámfiainak, feltudnék ébreszteni sok szemérmes és félénk Lelket, a’ kiben az Öngondolkodás Széket foglaltt, elvonhatnám az alól a’ Rabság alól, melly miatt nem merék soha magok költeni, és mindég tsak Tolmátsolnak, mindég tsak magyaráznak, feléleszhetném nálok azt a’ szép Tűzet, a’ melly őket Nemzeti Szerzőkké tisztítaná, és formálná!*” Az első három kurziválás tőlünk származik, s azt kívánjuk általuk érzékeltetni, hogy a gondolatmenet ezen fokozó szerkezete a potencialitás realizálására való felszólítást építi fel. A hazafiakban ott rejlik tehetség, a bennük széket foglalt öngondolkodás, a meglévő belső szép tűz kifejlésre és kifejtésre vár. Az öngondolkodás fogalmának tanulmánybéli legelső előfordulásakor, a mezei élet káros hatásainak felsorakoztatásakor is épp azt

¹³⁶ „...elrontották, megszeplősítették Szüz Nyelvünket, és mivel mindég tsak követtek, mindég tsak emlékeztek, soha se’ formáltak, soha se’ gondolkoztak, kivették eredeti Erejéből, szívos és velős Természetéből Nyelvünk’ egész Alkotását”.

¹³⁷ „Ezen Írások röviden, kedveltető Színbe’ esmértetnek Magunkat, Magunkkal, és a’ körülünk-való Tárnyokkal; édes Formában el-fogadtatják vélünk azt, a’ mit az Embernek tudni szükség, hogy – *Ember* legyen” (*Bé-vezetés*).

¹³⁸ „A’ Gondolkodás, a’ Meggyőződés, és gyökeres Tudományok veszik fel az Uralkodópáltzát, és mivel ezek nélkül nem tsak haszontalan, de valóban ártalmas és Nemzeteket részegítő minden Világosodás, e’ lesz nálunk az igaz, és józan Világosodás böldeg Időnyílása.”

olvashattuk, hogy „Eltikkad az Öngondolkozás’ Ereje” az ily életet élőknel. Ugyanúgy meglévő képességről van tehát szó az öngondolkozás fogalma kapcsán, csak itt annak megrekedéséről, sorvadásáról, míg a tanulmány végén a kifejtésre való felszólítás kap hangot, vagyis a mezei élet kicsinosításának igénye. Ez az összefüggés pedig egybees a tanulmány eleji helyzetértékelés bevezetőjének logikájával: „*Van tehát Erő, van Tehetség a’ mi Klimánk alatt is, és talán szebb, magassabb, elevenebb, mint akárhol*”, csak ki kell azt fejteni. E helyen a tehetség józan okosságként és szép ízlésként nevezetik meg, vagyis a *sensus communis* hagyományának szellemében felfogott ítélőerőként.

d) csinosodás és nemzet

A tanulmány végpontján fogalmi folytonosságra figyelhetünk fel, a fentebbi idézetben általunk kurzivált részek éppen ezt a fogalmi analógiát erősítik meg. Először a hazafiak szép tehetségéről esik szó, itt teljes a fogalmi egyezés, az analógia a továbbiakban az öngondolkodást a józan okosságnak, a szép tüzet a szép ízlésnek felelteti meg. S mivel fogalmi környezetük, használatuk jellege lényegileg azonos, talán joggal gondolhatunk arra, hogy az eredetiség fogalmának az összekapcsolódása a potencialitás realizálásának igényével valójában az eleve meglévő, *sensus communis*ként működő ítélőerő kicsinosítását jelenti. Az eredetiség ily módon eredményezné azt, hogy mindazok, akikben az öngondolkodás széket foglalt, akikben ott a belső szép tűz, *Nemzeti Szerzőkké* lehetnek.¹³⁹ Akikben viszont ez hiányzik, vagyis a készületlenek, azok nem léphetnek be a „Nemzeti Szerzők Templomába”. A gondolatmenet végén kibomló bibliai metaforika egyértelműen a tudós hazafiak közösségképző eszméjére kapcsolódik rá (hitetlenek és beavatottak), a Haza Literatúrával való szolgálatát szakrális rítusként értelmezve. Az öngondolkodás tehát nem csak az eredetiség forrása, de az eredetiségen keresztül a nemzeti szerzővé válás záloga is. A nemzet az eddigiekben a nemzeti karakter fogalmával kapcsolódott össze, így joggal vetődik fel a kérdés, hogy milyen összefüggés képződik meg eredetiség és nemzet fogalmai között.

Eredetiség és nemzet egy új szemléletmód kulcsfogalmai, amely szemléletmód a következő század irodalmiságának egyik meghatározója lesz.¹⁴⁰ Hiányzik azonban a tanulmány e pontján a nyelv és a hagyomány (mint az új szemléletmód további kulcs)fogalmainak bekapcsolása a gondolatmenetbe. Ezek közül a nyelv problematikája korábban már előkerült, s a nyelvi megelőzöttség empirista szemléletére jellemző megállapítás is beszövedt az érvelésbe, a hagyomány fogalma azonban egyáltalán nem jelent meg. Persze e hiányok csak a későbbi szemléletmód felől nézve hiányok, *A’ nemzet’ tsinosodása* saját világán belül egy immanens szemlélet következményei. Két alapvető törekvés jellemzi ugyanis a tanulmányt és az *Uránia* programjának egészét: az *elmaradottság*

¹³⁹ Ez a kurziválás a tanulmány kiemelése.

¹⁴⁰ E szemléletmódot nevezi S. Varga Pál hagyományközösséginek. „Mindenesetre alighanem Kármán az első, aki egy nyelvi-kulturális közösség öröklődő és öntörvényűen fejlődő, a közösség bármely tagja számára hozzáférhető társadalmi tudáskészletéhez köti a nemzet fogalmát.” (S. VARGA 2005, 330.)

(légyen az a tudományok terjesztésében mutatkozó avagy életmódbeli durvaság) *felszámolásának igénye*, valamint a *nemzeti karakter megőrzése*. Az első az általában vett (tudományokat, poézist, életmódot egyaránt magában foglaló) művelődés viszonylatában gondolható el, és maga a csinosodás, a másik ideologikus természetű törekvés és leginkább az identitásképzéssel függ össze.

Mindez a tudós hazafiak *communitas*-eszméjének, illetve a magyar nyelvűség művelődési és politikai kontextusának kettősségével analóg szerkezetet mutat. Az első viszonylat, akár útként, akár kifejlésként metaforizáltnan, a *jelen* elmaradott kultúrájú állapot *jövőbeni* felszámolásának igényével döntően prospektív természetű, a második a *mindig-voltnak tételezett* nemzeti karakter megőrzésének *jelenbeli* szándékával inkább retrospektívnek mondható (olyan értelemben, hogy a múltbéli állapot itt a jelen retrospekciója). A két viszonylat között azonban a tanulmányban nincs átjárás, az elmaradottság felszámolása (a tulajdonképpeni csinosodás) nem a múltbéli állapotra épül, a szerves kifejlés gondolata odáig nem nyúlik vissza (csak a jelen állapotból ered). Pedig Földi János és a Debreceni Grammatika szemléletében, szigorúan nyelvi-nyelvészeti összefüggésben ez a koncepció már megszületett. A hagyomány fogalmának a helye megkérdőződik az Urániában, de betöltetlenül marad. A *sensus communis* hagyományát képviselő, phronetikus jellegű, nyelvileg adott közösségi tudásra épülő eredetiség-gondolat és az etnokulturális identitás transzformációjában kulcsszerepet betöltő nemzeti karakter (nyelv, erkölcsök, szokások) összegző fogalma egymás mellé kerül a tanulmányban, de kontextusuk és irányultságuk eltérő jellege miatt nem lépnek egymással valódi interakcióba. A nemzet formálódó új fogalma így nem kerül a domináns kulturális identitás¹⁴¹ pozíciójába.

e) „még mint egy Mentemben”

A nemzet csinosodásának útjában álló akadályok felsorolásához mintegy függelék-ként csatolódik az utolsó három, ahogy azt az alcímben idézett felvezetésük jelzi. E három akadály a „Kenyér kereső Tudományok”, a „Penna’ és Prés’ elzárt Szabadsága”, a „Litterátorok’ kevés Betsülete”. Az elsőként és harmadikként említettek még kapcsolódnak is egymáshoz valamennyire, a második nem kötődik egyikhez sem, s általában ambivalens a viszonyuk a gondolatmenet korábbi elemeihez. Ugyanakkor egyöntetűen a kor közbeszédének jól ismert témáit vetik fel, többnyire egyetértően. A pénzért való munkálkodás jogosultságának megkérdőjelezése a tudós hazafiaknak abból a korabeli önértelmezéséből fakad, amely szerint a tudományok (és így a haza) szolgálata önmagában nyeri el értelmét és jutalmát, vagyis egyfajta áldozat. Az ezt az alapállást átható éthosz kizárja a haszonszerzést a lehetséges motívumok közül, mert alacsonyabb rendűnek tartja. Nem egészen harmonizál mindez azzal a korábbi megállapítással, mely szerint a „Tudományok nemcsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is”, hiszen ebben éppen a

¹⁴¹ Lásd erről DEBRECZENI 2001a, 526–527.

tudás mint kenyérkereső hivatás tűnik fel, s ebbéli minőségében kínál kiutat az elaprózódó birtok miatt vegetáló gazdálkodásból. Nem egészen egyértelmű az sem, hogy a Tudományok fogalma itt milyen értelemben használtatik. A panasz megfogalmazása¹⁴² a „szép és magas tudományokat” állítja szembe a „közönségesekkel”, az ezt megvilágító példa Szókratészt, Newtont és a Gráciákat „Tribonian’ Udvarával”, vagyis a jogászok hadával. A tanulmány korábbi okfejtése Szókratészt éppen a „magas tudományoktól” való elfordulás emblematikus alakjaként idézte meg, így ezúttal is inkább a korábbi okfejtéssel való ambivalenciát konstatálhatjuk, noha kétségtelen, hogy e ponton mindez csak mellékes vonatkozás. A megjeleníteni kívánt gondolatot a tudományok szolgálata mint áldozatvállalás, vagyis a kor egyik közhelye jelentette.

Ugyancsak jelentős témája volt a józsefi kor közbeszédének a sajtószabadság és a cenzúra, különösen nagy hangsúlyt kapott ez a Magyar Museum szerkesztőinél, főleg Batsányinál. *A’ nemzet’ tsinosodása* e ponton, mint azt különböző hangsúlyokkal már sokan megállapították, nem képvisel radikális véleményt, inkább egyfajta egyeztető, közéleti álláspont jellemzi. Ennek értelmében ugyanúgy káros a cenzúra túlzott lazasága, mint keménysége, s ezt hosszú Sonnenfels-idézetekkel kívánja bizonyítani. Benne lehet mindebben persze az óvatosság, a taktikázás is, a korábbi okfejtésekkel való szövegparhuzamok azonban mégis inkább logikus következtetésnek mutatják ezt az állásfoglalást. „Nem Akadály tehát, sőt a’ valóságos Culturának Előmozdítója az a’ Zár, melly tsupán a’ hasznos és foganatos Munkákat ereszti szabadon, és oda taszítja a’ veszedelmeseket, és éretleneket a’ hová valók, az örök Setéttségbe.” A cenzúra működését a „hasznos és foganatos”, illetve a „veszedelmes és éretlen” munkák ellentétének viszonylatában értelmezi, s jól látható, hogy ez utóbbi esetben ugyanazon jelzők szerepelnek, amelyek a féltudósság és a világosság terjesztésének nemzeteket részegítő formája kapcsán előkerültek. A gondolatmenet tehát azt a logikát követi, hogy jogosult, sőt szükséges is a „meg nem kérődött gondolkodás módjának” hivatalból gátat vetni, persze erre a feladatra csak „élemedett tudományú bölcsek” alkalmasak (különben a másik, ugyancsak nemkívánatos véglet fenyeget).

A sorban legutoljára hagyott akadály a literátorok megbecsülésének hiánya. Az itt elhangzó panasz, amely felsorolja az angliai tiszteletadás példáit is, ugyancsak a korszak közhelye volt, még akkor is, ha ez nem mindenben áll összhangban az áldozatvállalás toposzával, amelyet az itteni első bekezdés is alkalmaz. Persze nyilván nem az anyagi megbecsülés hiánya miatt szól itt a panasz, de az érvelés logikája mégis nyilvánvalóan szembemegy az értelmét önmagában a cselekvésben fellelő éthosszal.¹⁴³ Itt kap újra hangsúlyos szerepet az „igaz literátor” formula is, amely a tanulmány elejének gondolati pozíciójában dominált. Ott az „igaz literátor” (mint „élessen látó Szemlélő”) feladatául a nemzet csinosodásának útjában álló akadályok elősorolása szabotált, a tanulmány utolsó bekezdésében ezt a feladatot általánosabb összefüggések váltják fel. „Az igaz Litterátor

¹⁴² „A’ szép, és magas Tudományok elfelejtve feküsznek, és a’ közönségesek gyakoroltatnak.” Mindezt egy Horatius-idézet nyomtatékosítja.

¹⁴³ „De ki lesz Hazánkfia közzül, a’ ki reá vegye magát arra, hogy a’ Tudományoknak Életét és egész Erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a’ Haza.”

hozza le, mint egy második Prometheus, az Égből a' *Bölcsség*' szép Világát [...]. A' vezető végre, a' Népet, a' józan *Értelem*' Kötelein a' *maga Kötelességeire*, és a' *Szív*' édes Lántzainn a' *maga Bölcsőségára*." Józan értelem és kötelesség, szív és boldogság – a tanulmányból már jól ismert fogalmak, fogalmi kettősségek. Egészében pedig a bölcsesség világa. Ezt hozza le az égből az „igaz literátor”, mint Prométheusz a tüzet. Vagy mint Szókratész ugyancsak a bölcsességet a *Bé-vezetés*ben. Illetve mint Wieland a Gráciát, a jelen tanulmányban. Ezzel szolgálhatja a nemzet csinosodását.

Felhasznált irodalom

- BALOGH 2007 – BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közéletek Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, 2007.
- BÍRÓ 1995 – BÍRÓ Ferenc, *A „tudományok”, a nemzeti nyelv és az eredetiség*, Palócföld, 1995, 479–485.
- CS/LEV. – CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Levelezés*, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta DEBRECZENI Attila, Bp., 1999.
- CS/SZÉPPR. 1990 – CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Szépprózai művek*, kiad. DEBRECZENI Attila, Bp., 1990.
- CSETRI 1974 – CSETRI Lajos, *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 229–279.
- CSETRI 1990 – CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., 1990.
- DÁVIDHÁZI 2004 – DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., 2004.
- DEBRECZENI 2001a – DEBRECZENI Attila, *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, ItK, 2001, 513–552.
- DEBRECZENI 2001b – DEBRECZENI Attila, *„Tudós hazafiság” (Egy beszédmód a XVIII. század végének magyar irodalmában)*, It, 2001, 487–504.
- DEBRECZENI 2007 – DEBRECZENI Attila, *Mintakövetés és nyelvtisztaság (A 18. század végi fordítás-vita összefüggéseihez) = Kolligátum: Tanulmányok a hetvenéves Bíró Ferenc tiszteletére*, szerk. DEVESCOVI Balázs, SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, Bp., 2007, 98–108.
- FÁBRI 1999 – *A nő és hivatása*, kiad. FÁBRI Anna, Bp., 1999.
- FEST 2000 – FEST Sándor, *Skóciai Szent Margittól A walesi bárdokig: Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok*, szerk. CZIGÁNY Lóránt, KOROMPAY H. János, Bp., 2000.
- GADAMER 2003 – Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, Bp., 2003.
- GÁLOS 1954 – GÁLOS Rezső, *Kármán József*, Bp., 1954.
- GERGYE 1998 – GERGYE László, *Műzsák és Gráciák között*, Bp., 1998.
- HÁSZ-FEHÉR 1998 – HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A nyilvános és a magános irodalomról (Utak Fáy Andráshoz és A Bélteky házhoz)*, ItK, 1998, 200–224.
- HÁSZ-FEHÉR 2000 – HÁSZ-FEHÉR Katalin, *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében*, Debrecen, 2000.
- HORKAY-HÖRCHER 1996 – *A skót felvilágosodás*, szerk. HORKAY-HÖRCHER Ferenc, Bp., 1996.
- KELEMEN 1990 – KELEMEN János, *Nyelv és történetiség a klasszikus német filozófiában*, Bp., 1990.
- KONTLER 1997 – KONTLER László, *Az állam rejtelméi*, Bp., 1997.
- ORPHEUS 2001 – *Első folyóirataink: Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Debrecen, 2001.
- PÁL 1988 – PÁL József, *A neoklasszicizmus poétikája*, Bp., 1988.
- SZAJBÉLY 2001 – SZAJBÉLY Mihály, *„Idzadnak a' magyar tollak”: Irodalomszemlélet a magyar irodalmi felvilágosodás korában, a 18. század közepétől Csokonai haláláig*, Bp., 2001.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények 2009. CXK évfolyam 8. szám

- SZÉCSÉNYI 2002 – SZÉCSÉNYI Endre, *Társiasság és tekintély: Esztétikai politika a 18. századi Angliában*, Bp., 2002.
- SZEMLÉLŐ 2005 – *Szemlélő: A Spectator fordítása (1783)*, kiad. BALÁZS Péter, LABÁDI Gergely, Szeged, 2005.
- SZILÁGYI M. 1998 – SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, 1998.
- SZÜCS 1974 – SZÜCS Jenő, *Nemzet és történelem*, Bp., 1974.
- TAKÁTS 1998 – TAKÁTS József, *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején*, ItK, 1998, 668–686.
- URANIA 1999 – *Első folyóirataink: Urania*, kiad. SZILÁGYI Márton, Debrecen, 1999.
- S. VARGA 2005 – S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai (A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban)*, Bp., 2005.